

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

**ABDÎ'NİN HİKÂYET-İ ASHÂB-I FÎL MESNEVİSİ
(İNCELEME-METİN)**

Yüksek Lisans Tezi

Firdevs DARMANCI

Çorum - 2023

ABDÎ'NİN HİKÂYET-İ ASHÂB-I FÎL MESNEVİSİ
(İNCELEME-METİN)

Firdevs DARMANCI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Seydi KİRAZ

Çorum 2023

KABUL ONAY SAYFASI

Firdevs DARMANCI tarafından hazırlanan "Abdî'nin Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl Mesnevisi (İnceleme-Metin)" adlı tez çalışması 29/11/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elif AYAN NİZAM

.....

Doç. Dr. Seydi KİRAZ

.....

Dr. Öğr. Üyesi İdris SÖYLEMEZ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../..... tarih ve ..... sayılı kararı ile Firdevs DARMANCI'nın İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

(İmza)

Prof. Dr. Muhammed Asif YOLDAŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Firdevs DARMANCI

ABDÎ'NİN HİKÂYET-İ ASHÂB-I FÎL MESNEVÎSİ
(İNCELEME-METİN)

Firdevs DARMANCI

ORCID: 0000-0002-1385-5767

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Kasım 2023

ÖZET

Abdî, eserlerinden elde edilen bilgiler ışığında 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başında yaşamış olduğu düşünülen bir şairdir. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgiye ulaşılamayan Abdî'nin bir dönem Manisa'da bulunduğu ve II. Bayezid döneminde yaşadığı bilgisine eserleri vasıtasıyla ulaşılabilmektedir.

Çalışma giriş kısmı ve onu takip eden üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde nazım biçimi ve tarihi ile çalışma konusuyla doğrudan ilgili olması sebebiyle Fîl Vak'ası hakkında genel bilgiler ele alınmaktadır. Birinci bölümde şairin hayatı ve eserlerine, ikinci bölümde eserin tanıtımı ile birlikte şekil ve muhtevâ açısından incelenmesine yer verilmiştir. Son bölüm olan üçüncü bölümdeyse nüsha tavsifi, metnin kurulmasında takip edilen yol ve çeviri yazı metin yer almaktadır.

799 beyitten müteşekkil eser Eski Anadolu Türkçesi imla özelliklerini yansıtan bir mesnevidir. Abdî, *Ashâb-ı Fîl* adlı bu mesnevisini bazı siyerleri özellikle Darîr'in *Sîretü'n-nebî* adlı eserinde yer verdiği rivayetleri esas alarak nazma çekmiştir. Eserde *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan Fîl sûresinde bahsi geçen Fîl Vak'ası ve evveline dair anlatımlar yer almaktadır. Ordusu ve Mahmûd adlı filiyle Kâbe'yi yıkmaya yeltenen Ebrehe'nin askerlerinin üzerine gökten kuşların sicciller (ateşte pişirilip taşlaşmış çamur) bırakması suretiyle helak olmaları ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Hâcî Abdî, Ashâb-ı Fîl, Ebrehe, Erzurumlu Darîr, Mesnevi

Bilim Kodu: 60304

ABDÎ'S HİKÂYET-İ ASHÂB-I FÎL MASNAVÎ

(REVIEW-TEXT)

Firdevs DARMANCI

ORCID: 0000-0002-1385-5767

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

November 2023

ABSTRACT

Abdî is a poet who is thought to have lived at the end of the 15th century and the beginning of the 16th century, based on the information obtained from her works. Abdî, whose life could not be reached enough information in the sources, was in Manisa for a while and the information that he lived during the II. Bayezid period can be reached through the works.

The study consists of an introduction and the following three chapters. In the introduction, general information about the verse form, its history, and the Elephant Incident, as it is directly related to the subject of the study, is discussed. In the first part, the poet's life and works, in the second part, the introduction of the work and its examination in terms of form and content are given. The third part, which is the last part, includes the determination of copy qualifications, the methodology followed in the creation of the text, and the transcription.

Consisting of 799 couplets, the work is a masnavi that reflects the orthographic features of Old Anatolian Turkish. Abdî wrote this masnavi named Ashab-ı Fîl into verse based on the narrations included in Darîr's work called Sîretü'n-nebî. In the work, there are narrations about the Fîl Incident and its predecessor mentioned in Surah Fîl in the Qur'an. Described in detail that Ebrehe's soldiers, who tried to destroy the Kaaba with his army and an elephant named Mahmud, were destroyed by birds from the sky leaving siccils (mud cooked in the fire and turned into stones).

Key Terms: Hâcî Abdî, Ashâb-ı Fîl, Ebrehe, Erzurumlu Darîr, Masnavi

Science Code: 60304

TEŞEKKÜR

Lisansüstü eğitimime başlamama vesile olan ve tüm süreç boyunca bilgilerinden istifade ettiğim saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Seydi Kiraz'a, süreç içerisinde desteğini esirgemeyen Fatih Yaman, Elif Duran ve Fatıma Keleşoğlu'na, hep yanımda olup vazgeçmeyi düşündüğüm zamanlarda motivasyon kaynağı olan arkadaşlarım Bihter Eskin ve Emel Çimen'e, fedakarlıktan kaçınmayarak her zaman bana destek olan eşim Emre Darmancı ve oğullarım Ediz, Bera, Asaf Tuna'ya, başta annem, babam olmak üzere her zaman yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Firdevs DARMANCI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ABDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Adı/Mahlası	7
1.2. Hayatı	7
1.2.1. 15. yüzyılda Abdî adlı/mahlaslı şairler	8
1.2.1.1. Musa Abdî	8
1.2.2. 16. yüzyılda Abdî adlı/mahlaslı şairler	9
1.2.2.1. İslî Abdî	9
1.2.2.2. Abdülaziz Çelebi	9
1.2.2.3. Abdî (Abdî Efendi).....	9
1.2.2.4. Manav Abdî.....	9
1.2.2.5. Abdî/Ubeydi (Müeyyed-zâde Abdî Çelebi)	9
1.2.2.6. Abdî (Abdî Çelebi)	10
1.2.2.7. Hamse Sahibi Abdî.....	10
1.2.2.8. Abdî.....	10
1.2.2.9. Sarhoş Abdî	10
1.3. Eserleri	11
1.3.1. Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn.....	11

1.3.2. Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ	12
1.3.3. Hikâyet-i Mikdâd Bin Esved ve Miyâse.....	13
1.3.4. Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl.....	14

2. BÖLÜM

HİKÂYET-İ ASHÂB-İ FÎL'İN İNCELEMESİ

2.1. Eser Hakkında.....	15
2.1.1. Eserin adı	15
2.1.2. Sebeb-i telif	15
2.1.3. Telif yılı	16
2.2. Eserin Şekil Özellikleri	16
2.2.1. Nazım şekli ve nazım türü.....	16
2.2.2. Beyit sayısı.....	18
2.2.3. Vezin	18
2.2.4. Kâfiye ve redif.....	21
2.2.5. Dil ve imlâ özellikleri	22
2.2.6. Deyim ve atasözleri	25
2.2.7. Söz sanatları.....	27
2.3. Eserin Muhtevâ Özellikleri	30
2.3.1. Eserin tertip hususiyetleri ve özeti.....	30
2.3.2. Eserde geçen özel adlar	36
2.3.2.1. Peygamberler	36
2.3.2.2. Çâr-yâr.....	38
2.3.2.3. Diğer şahıslar.....	38
2.3.2.4. Diğer varlıklar	41
2.3.3. Eserde geçen yer adları.....	42
2.3.4. Eserin muhtevâ kaynakları.....	44

3. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ VE METNİN ÇEVİRİYAZISI

3.1. Nüsha Tavsifi.....	46
3.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol.....	46
3.3. Çeviri Yazı İşâretleri.....	47
3.4. Metnin Çeviri Yazısı.....	48
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA.....	123
EKLER.....	130
EK-1. Lugatçe.....	130
EK-2. Özel adlar dizini.....	145

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

A.	Arapça
a	Yazma nüshadaki ön yüzü belirtir.
a.g.e	Adı Geçen Eser
Ark.	Arkaik
b	Yazma nüshadaki arka yüzü belirtir.
b.	Beyit
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
F.	Farsça
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
H.	Hicri
M.	Miladi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
No.	Numara
ö.	Ölüm Yılı
sav	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
s.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	Ve diğerleri
vr.	Varak
Yay.	Yayınevi
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Sözlükte “ikişer ikişer” mânâsındaki mesnâ sözcüğünün nisbet eki almış şekli olan mesnevi edebiyat terimi ve nazım şekli olarak ilk kez Fars edebiyatında kendini göstermiştir.¹ Mesnevi kelimesinin aslı Arapça olmasına rağmen daha çok Fars ve Türk edebiyatlarında kabul görmüştür. Arap edebiyatında mesnevi yerine “müzdevice” adıyla anılan nazım şekli Türk edebiyatına 11. yüzyılda girmiştir.² Edebi mânâda mesnevi, beyitlerle tertip edilen ve her beytin kendi mısraları arasında kâfiyelendiği bir nazım biçimidir.³ Mesnevi nazım biçimi kafiye bulmada sağladığı kolaylık sebebiyle hikâye özelliği taşıyan uzun eserlerin kaleme alınmasında kullanılmıştır.⁴ Bunun yanında mesnevi nazım biçimi ile küçük manzumeler yazıldığı da görülmektedir. Kissa, hikâye, destan, tarih, nasihatname gibi farklı türlerde olduğu gibi tasavvufi eserlerde de mesnevi sık sık kullanılmıştır.⁵

Türklerle Müslümanların uzun süre devam eden mücadeleleri nispeten yerini barış ortamına bırakınca Türkler arasında İslamiyet’in yayılışı hızlandı.⁶ Böylece medeniyetler birbirleriyle etkileşime girerek değişim ve gelişim gösterip geleneklerini zenginleştirme fırsatı bulurlar. İslamiyetin yaygınlaşması neticesinde Türk edebiyatı beslenecek yeni bir kaynağa erişmiş ve zenginleşme ortamı bulmuştur. İslam dininin kaynaklarından beslenen tevhid, münâcât, esmâü'l-hüsna, naat, mevlid, hilye, hicret-nâme, mucizât-nâme, şefâ'at-nâme, mi'râciyye, gazavât-nâme, kıssasü'l-enbiyâ gibi dinî türler bu dönem itibariyle kaleme alınmaya başlanmıştır.⁷ Hz. Muhammed'in (sav) hayatı ve kıssaları, Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar, tasavvuf ve din büyüklerinin hayatları ve şahsiyetleri ve menâkıbnâmeler eserlere kaynaklık ederken dinin emir ve yasaklarına uyma arzusu, peygamberin şefaatine nail olma umudu, şehitlik ve gâzilik makamlarının yüceliği de manzum dinî eserlerin inşâsına vesile olmuştur. Dinî türlerin oluşmasının yanı sıra İslam dininden beslenen Arap ve Fars edebiyatlarına ait nazım şekillerinden mesnevi, kaside ve gazelin Türk edebiyatında hatırı sayılır bir şekilde yer edinmiştir.

İslamiyetle birlikte edebiyatımıza giren nazım şekillerinden olan mesnevi alanında kendilerinden önceki üstadların yolundan ilerlemek ve onlarınkine benzeyen eserler inşa etmek isteyen müelliflerin aynı hususları defaatle ele alıp yazmasıyla büyük bir çığır açılmıştır.⁸

¹ Mustafa Çiçekler, “Mesnevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 29/320.

² Ahmet Kartal, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 355.

³ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 61.

⁴ Fatma S. Kutlar, “Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi”, *Türkbilgi: Türkoloji Araştırmaları* 1 (2000), 105.

⁵ Necla Pekolcay vd., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş* (İstanbul: Kitabevi, 2000), 44.

⁶ Abdülkerim Özaydın, “Türk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2012), 41/478.

⁷ Âmil Çelebioğlu, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998), 349.

⁸ Nihat Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 1/196.

Mesneviler giriş, esas konunun işlendiği bölüm ve bitiş olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü içerisinde tevhid, münâcât, naat, mi'râciyye, mucizât, dört halifeye ve din büyüklerine övgü, devlet büyüklerine ve padişaha methiye, sebep-i telif başlıkları yer alır ancak bu kısımların her biri her eserde bulunmayabilir. Eserde bu bölümlerin tamamı bulunsun bile sıralamada farklılar olabilir veyahut eserin herhangi bir kısmında başlıksız olarak da yer alabilirler. Mukaddime bölümünün tamamlanmasıyla asıl konuya geçilir. Bu bölüme eserin içeriğine uygun olarak didaktik mesnevilerde “âgâz-ı kitâb, matla'-ı kitâb, bâb-ı evvel”, hikâye edici mesnevilerde ise “âgâz-ı dâstân, matla'-ı dâstân, âgâz-ı kıssa” gibi başlıklar kullanılarak geçiş yapılır. Türkçe kaleme alınmış mesnevilerde başlıklar genellikle Farsça yazılır ancak Arapça başlıklara rastlamak da mümkündür.⁹ Sonuç bölümünde ise müellif Allah'a hamd ederken kendisine ve eseri takdim ettiği şahsa da dualar eder; yazdığı eserle ve sanatıyla övünürken tanınmış müellifleri ve eserlerini de anar. Bu bölümde birçok hususa değinen mesnevi şairi eserini doğru okumayanlardan Allah'a sığınmakla birlikte tüm okuyuculardan hayır dua umarak eserine nokta koyar. Hâtıme adı verilen bitiş bölümü içerisinde bazı mesnevilerde eserin nerede ve hangi tarihte yazıldığı, kaç beyitten oluştuğu gibi suallere cevap olan “Der-târîh-i kitâb” şeklinde bir başlık da yer alabilir.¹⁰

İran edebiyatında ortaya çıkan mesnevi zamanla yaygınlaşmıştır. Nizam-ı Gencevî'nin beş adet mesnevisi (*Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şîrîn*, *Leyla vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme*) hamse türünün ilk örneğidir.¹¹ Firdevsî'nin *Şehnâme*'si, Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıku't-tayr* mesnevileri öncü niteliğindedir. Tanınmış ve önemli eserler olmaları sebebiyle çevirileri yapılmış ve bu eserlere nazireler yazılmıştır.¹²

Türk edebiyatında mesnevi geleneğinin öncüsü 1069 yılında Yusuf Hâs Hâcib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'dir.¹³

13. yüzyılda Türk edebiyatında Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından Farsça olarak yazılan *Mesnevî-i Mânevi* Türk müellifleri üzerinde asırlar boyunca devam eden bir tesire sahip olmuş ve eser *Mesnevî* adıyla anılmıştır.¹⁴ Edebiyatımızdaki ilk aşk mesnevisi olan Şeyyâd Hamza'nın *Yusuful Züleyhâ* mesnevisi bu yüzyılın sonlarında yazılmıştır.¹⁵

14. yüzyılda Yûnus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si, Ahmedî'nin *İskendernâme*'si ile *Cemşîd ü Hurşîd*'i, Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'si, Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr* çevirisi gibi kıymetli örnekler kaleme alınmış ve mesnevi nazım şekli gelişmeye başlamıştır. Devirlerin tarihi olaylarını ele

⁹ Çiçekler, “Mesnevi”, 29/321.

¹⁰ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (1986), 448.

¹¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016), 309.

¹² İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/323.

¹³ Bilâl Kemikli, *Türk İslâm Edebiyatı Giriş* (Bursa: Bursa Akademi, 2019), 47.

¹⁴ Bilal Kemikli, “Türk Edebiyatının Anadolu'daki Teşekkülü ve Gelişmesi”, *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 95.

¹⁵ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 62.

alan vak'a-nâmeler, bu asırda çok örneğine rastlanıp sonraki dönemlerde az görülen bir mesnevi şeklidir. Aynı zamanda bu yüzyılda müellifi bilinmeyen birçok mesnevi bulunmaktadır.¹⁶

15. yüzyıl Türk mesnevi sahasında ehemmiyet arz eden bir dönüm noktasıdır. Daha önceki dönemlerle mukayese edilmeyecek bir seviyeye çıkılması sebebiyle edebiyat tarihimiz açısından da büyük bir öneme sahiptir.¹⁷ Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i ile *Harnâme*'si, Ahmed-i Dâî'nin *Çengnâme*'si, Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd*'i bu dönemin en mühim mesnevilerindedir. Ancak bu yüzyılda mesneviler arasında en tesirlisi Süleyman Çelebi'nin mevlid türünde yazdığı *Vesiletü'n-necât* adlı eseri olmuş ve yalnız mevlid şairlerini değil farklı türde eserler veren şairleri de etkilemiştir.¹⁸ Aynı yüzyılın sonlarına doğru Türk şairler de hamse kaleme almış ve hamse şairi olmuşlardır.¹⁹ Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâî hamseyi aşarak altı mesneviyi bir araya getirme başarısına ulaşmıştır.²⁰

16. yüzyılda edebiyat alanında önceki dönemlerin birikimleri üzerinde yükselerek en üst seviyeye ulaşılmıştır.²¹ Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile *Beng ü Bâde*'si, Kemalpaşazâde'nin *Yûsuf ile Züleyhâ*'sı, Revânî Çelebi'nin *İşretnâme*'si, Câfer Çelebi'nin *Hevesnâme*'si gibi müstakil eserlerin yanı sıra Lâmiî Çelebi ve Taşlıcalı Yahyâ gibi şairlerin hamseleri de bu dönemde kaleme alınmıştır.

17. yüzyılda mesnevi alanında Ganîzâde Mehmed Nâdirî, Nev'îzâde Atâî, Nâbî ve Sâbitî'i görmekteyiz. Nâbî; *Hayriyye*, *Hayrâbad* ve *Sûrname* isimli mesnevileriyle ünlenmiştir.²²

18. yüzyıl Türk edebiyatında mesnevi için oldukça zayıf bir dönemdir. Çift kahramanlı aşk ve macera konulu mesneviler yerine orijinal ve topluma mesaj veren gerçekçi aşk hikayeleri kaleme alınmıştır.²³ Nahîfî'nin *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi* ve Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinin yanı sıra türünün Türk edebiyatındaki en güzel örneği olan *Hüsün ü Aşk* da Şeyh Galib tarafından bu dönemde kaleme alınmıştır.

Batı etkisinin görülmeye başlandığı 19. yüzyılda mesnevilerin muhtevası farklılık göstermiş ve sayısı azalmıştır. Bilhassa edebiyatta realist konuların itibar görmeye başlamasıyla

¹⁶ Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 99-108.

¹⁷ Harun Tolasa, "15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (1982), 2.

¹⁸ Seydi Kiraz, "Vesiletü'n-Necât'ın Mevlid Dışındaki Eserlere Etkisi: İndî'nin Hac Davetiyesi Örneği", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/2 (2022), 646.

¹⁹ Ahmet Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013), 301.

²⁰ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 64.

²¹ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 1/557.

²² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 310.

²³ Ahmet Kartal, "XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesneviler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/1 (Winter 2011), 229.

mesneviler giderek kısalmıştır.²⁴ Enderunlu Fâzıl ve İzzet Molla bu yüzyılda anılmaya değer isimlerdir.

11. yüzyıldan başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar sayısız eserin verildiği mesnevi sahasının 15. yüzyılda sayı ve muhteva açısından gösterdiği gelişme 16. yüzyılda zirveye tırmanmış, 17. yüzyılda bir önceki döneme paralel biçimde gelişim göstermiştir. 18. yüzyıl itibarıyla şairlerin değişik konularda yazma çabası içinde oldukları ve klasik mesnevi konularında kaleme alınmış örneklerle çok karşılaşmadığı görülmektedir. 19. yüzyılda mesnevi, eski ehemmiyetini kaybetmiştir.²⁵ Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında da beyitlerle kurulan nazım şekilleri içerisinde mesnevi kâfiye düzenine uygun çok sayıda örnek verilmiştir.²⁶

Çalışmaya konu olan Abdî'nin *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl* adlı eseri mesnevi alanında en parlak dönem olan 16. yüzyılda telif edilmiş bir mesnevidir.

Mesnevilerde sınıflandırma, konunun işlendiği bölümdeki hikâyenin mahiyetine ve eserin yazılış sebebine bakılarak yapılır. İsmail Ünver mesnevileri yazılış amaçlarına göre dört grupta tasnif etmiştir:

- 1.Okuyucuyu eğitmek ve bilgilendirmek amacıyla yazılmış mesneviler
- 2.Kahramanlık duygusunu harekete geçiren mesneviler
- 3.Aşk ve serüven odağında okuyucunun edebî zevkine hitap eden mesneviler
- 4.Şairlerin başından geçenleri ve tanıklık ettikleri hâdiseleri konu alan veya toplum hayatını aktaran mesneviler.²⁷

Mesneviler konuları bakımından şöyle sınıflandırılmıştır:

- 1.Dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler
- 2.Aşk mesnevileri
- 3.Tarihî-menkabevî mesneviler
- 4.Sergüzeşt-nâmeler
- 5.Hasbihaller
- 6.Şehrengîzler
- 7.Mizahî mesneviler

²⁴ Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevi", 366.

²⁵ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 62-69.

²⁶ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 391.

²⁷ Ünver, "Mesnevi", 1986, 438-443.

8.İlmî ve genel kültüre ait mesneviler.²⁸

Edebiyatımızda dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler:

11. yüzyıl itibariyle Türk edebiyatında birçok alanda çeşitli konuların anlatımı için kullanılan mesnevi nazım şekliyle çok sayıda eser yazılmıştır. Mesnevi sahasında verilen bu eserler içerisinde kuşkusuz en geniş yer kaplayan dinî-tasavvufî-ahlâkî mesnevilerdir.²⁹ Türk toplumu İslamiyet ile tanışınca dinî esaslar her konuda öncelik kazanmış ve devrin insanı da bu hususiyetlere sıkı sıkıya bağlanmış olduğundan dinî-tasavvufî-ahlâkî konular dönemin şair ve müellifleri için cazip hâle gelmiştir.³⁰ Bu gruptaki mesnevilerin amacı okuyucuyu bilgilendirmek ve eğitmektir.³¹ Kırk hadis ve esmâ-i hüsnâ şerhleri; ilmihaller, gazavât-nâmeler, hicret-nâmeler, mucizât-nâmeler; sûre, âyet ve hadis çeviri şerhleri gibi dinî bilgiler içeren mesneviler bu grupta yer almaktadır.³²

Abdî'nin okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla kaleme aldığı *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl* adlı mesnevisinin konusunun *Kur'ân-ı Kerîm*'de Fîl olarak adlandırılan sûrede anlatılan Fîl Vak'ası olması münasebetiyle dinî-tasavvufî-ahlâkî mesneviler grubunda yer aldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Fîl Vak'ası:

Fil Vak'ası için bahsedilecek ilk kaynak muhakkak ki *Kur'ân-ı Kerîm*'deki Fîl Sûresi'dir.³³ Bu olayla ilgili kaynaklarda birbirinden farklı çok sayıda rivayet bulunmaktadır.³⁴

Yemen'e hakim olabilmek için Eryât ile yaptığı savaşta ağzı ve burnu yarıldığından "Eşrem" lakabı ile anılan Habeşli Ebrehe (ö. 570(?)) mücadelenin sonunda galip gelmiş ve Yemen valisi olmuştur.³⁵ Hem ticari hem de dinî birtakım sebeplerden ötürü gözünü Kâbe'ye dikmiştir.³⁶ İnsanları San'â'da yaptırmış olduğu ve kaynaklarda adı Kulleys/Kalîs olarak geçen kiliseye yönlendirmek ve Hristiyanlığı yaymak için uğraş vermektedir. Yaptırmış olduğu kiliseye Arap kabilelerinden birine mensup bir zat gelip kible yönüne oturup kirletince Ebrehe Kâbe'yi yıkmaya and içmiştir. Mahmud adında koca bir fil ve başkaca fillerle orduyu önüne katıp Mekke'ye doğru yola koyulmuştur. Yemen eşrafından Zînefer adlı bir şahıs yanına topladığı kişilerle Ebrehe'nin askerlerinin yoluna çıkarak onlarla çarpışmış

²⁸ Kartal, *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*, 157-165.

²⁹ Emine Yeniterzi, *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 14.

³⁰ Tolasa, "15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri", 4.

³¹ Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî", 354.

³² Ahmet Kartal, "Türkçe Mesnevîlerin Tertip Özellikleri", *Bilgi* 19 (2001), 85-83.

³³ Fîl, 105/1-5: "Rabbim fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi? Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi." Fîl Suresi'nin anlamı için başvuru kaynağı: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Kur'ân-ı Kerim" (Erişim 25 Kasım 2023), el-Fîl 105/1-5.

³⁴ Mustafa Fayda, "Fil Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/70.

³⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, "Ebrehe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/79.

³⁶ Ömer Faruk Doğangül, *Câhiliye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 66.

lakin esir düşmüştür. Ebrehe öncü kuvvet olarak Esved b. Maksud (ö. 570(?))'ı Mekke'ye yollamıştır. Mekke'ye gelen asker Abdülmuttalib (ö. 577) ile görüşmüş ve onunla birlikte Ebrehe'nin ordusunun beklediği mevkiye varmıştır. Abdülmuttalib kadim dostu Zînefer (ö. 570(?))'den kendisini Ebrehe'yle görüştürmesi için yardım istemiş ancak Zînefer esir olması sebebiyle yapabileceği tek iyiliğin filin seyisi Enis'ten yardım istemek olduğunu dile getirmiştir. Abdülmuttalib Ebrehe'nin makamına varınca ondan ordusunun el koyduğu iki yüz devesini geri vermesini istemiştir. Ebrehe, Kâbe yerine develeri istemesine şaşırınca Abdülmuttalib "Kâbe'nin sahibi onu korur, ben develerimden mesulüm." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ebrehe ona develerini iade eder ve Abdülmuttalib Mekke'ye döner. Kendisine karşı koyacak bir güç görmeyen ve aynı zamanda askerlerinin çokluğuna ve fillere güvenen Ebrehe ordusuyla birlikte Mekke'ye yönelir ancak ne kadar uğraşsalar da Mahmud adlı fil Kâbe'ye doğru adım atmaz sadece aksi yönde koşmaya çalışır. Bu esnada denizden üzerlerine doğru gelen kuşlar tarafından atılan küçük taşların kendilerine isabet etmesi suretiyle yenilmiş ekinlere dönerler ve parça parça dökülürler. Ebrehe San'â'ya varana kadar etleri lime lime koparak en sonunda kalbi parçalanıp ölür. Fil Vak'ası, gücüne ve fillere güvenerek Kâbe'ye hareket eden ordunun karşısında görünür hiçbir direnç yokken tam da hedefine varacağı esnada perişan olmasını anlatan ibretlik bir olaydır. Helâk olan bu topluluğa "Ashâb-ı Fîl", olayın yaşandığı yıla da "Fîl Yılı" denmiştir. En güvenilir rivayete göre Hz. Peygamber bu olaydan elli gün sonra dünyaya gelmiştir.³⁷

Bu kanaatlerin yanında müellifin eseri inşa ederken Darîr'in *Siretü'n-nebi* adlı eserinden yararlandığını hatırlamak faydalı olacaktır. Bütün olarak bakıldığında Hz. Peygamber'in doğumu öncesinden başlayarak hayatını ele alan bu kaynağın bazı bölümlerini manzum bir esere dönüştüren Abdî, *Hikâyet-i Ashab-ı Fîl* kısmında Hz. Muhammed doğmadan bir elli gün kadar öncesinde³⁸ yaşanan hadiseyi kaleme almıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde eser siyer türünün bir bölümü olarak kabul edilebilir.

---

³⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023), VI/720-768.

³⁸ Mustafa Darîr, *Kitab-ı Siyer-i Nebi*, haz. M. Faruk Gürtenca (İstanbul: Ülkü Yayınevi, 1963), 139.

1. BÖLÜM

ABDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Adı/Mahlası

Müellifin adı ya da mahlası ile ilgili bilgi eserlerindeki beyitlerden elde edilmektedir. Sonraki bölümlerde ele alınan *Çehâr-yâr-ı Güzîn* muhtevalı eserinin başlangıcında *Fezâ'il-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâ'il-i Çehâr-yâr-ı Güzîn nâzım-ı şehîr ve şâ'ir El-Hâc 'Abdî Efendi* ibâresi bize şairin adı ya da mahlası hakkında bilgi vermektedir.³⁹ Şair ayrıca hem bu eserinde hem de çalışmaya konu olan eserin son bölümlerinde adını/mahlasını Hâcî 'Abdî şeklinde zikretmiştir:

Hâcî 'Abdî mücrime de kıl şefî'
Gerçi hâdsiz kıldı ol fi' l-i şeni' (b.790)

Ulaşılan bu bilgiler ışığında müellif ve hayatı hakkında bazı tespitlere varılmaya çalışılmıştır.

1.2. Hayatı

Farklı dönemlerde yaşamış Abdî mahlaslı birçok şair ve yazar bulunmaktadır. Tezkire verilerine göre Abdî mahlasını kullanan 24 şair bulunmaktadır.⁴⁰ Adnan İnce'nin yaptığı çalışma da bu görüşü destekler niteliktedir.⁴¹ Edebiyat araştırmalarının temelini oluşturan tezkireler ve biyografik kaynaklarda müellifin hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bu nedenle müellifin hayatına dair bilgiye yalnızca eserlerinden yola çıkarak ulaşabilmektedir. Müellifin eserlerinin Eski Anadolu Türkçesi hususiyetleri taşıdığı görülmektedir. Buradan hareketle 15 ya da 16. yüzyılda yaşamış olabileceği düşünülmektedir. Yine eserlerinde kullandığı tarih düşürme beyitlerine bakıldığında eserlerini 16. yüzyılın başlarında verdiği bilgisine ulaşılmaktadır. Müellifin eserleri arasında bulunan *Hikâyet-i Mikdâd Bin Esved ve Miyâse* mesnevisinden alınan beyit bahsi geçen tarihlere işaret etmektedir:⁴²

Toğuz yüz on yidi geçmişidi sâl
Resülûñ hicretinden dindi bu fâl (b.951)

³⁹ Aynur Kurt, *Abdî'nin Fezâ'il-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâ'il-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 18.

⁴⁰ Mustafa İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", *Millî Eğitim* 82 (Şubat 1989), 22-29.

⁴¹ Adnan İnce, "16. Yüzyıl Şairlerinden Abdî ve Eserleri", *Türk Dili* 410 (Şubat 1986), 186-187.

⁴² Fatih Yaman, *Mikdâd bin Esved ve Miyâse Mesnevisi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 148.

Şairin 917/1511 senesinde tamamlanmış olan bu eseri orta yaşlarda kaleme almış olduğu düşünülürse 15. yüzyılda dünyaya gelmiş olduğu kanısına varılabilir. Müellifin eserleri başlığı altında İncelenen *Fezâ'il-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâ'il-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*'in son bölümünde yer alan beyitte eserini Tire'de tamamladığını söylemektedir:⁴³

Şehr-i **Tire** içre îy kân-ı kerem

‘Avn-i Hâkık'la bu kitâb oldı tamâm (b.2133)

Bu beyitten yola çıkarak Abdî'nin bir dönem Tire'de bulunmuş olduğunu söylemek mümkündür. Aynur Kurt, eserin Tire şehrinde yazıldığı bilgisinden yola çıkarak 16. yüzyılda yaşamış Abdülaziz Çelebi'nin, tezkirelerde Tire kadısı olduğu bilgisini paylaşmakta ve bu kişinin Hâcî Abdî olabileceğinden söz etmektedir.⁴⁴

Eldeki veriler ışığında şairin Hâcî Abdî mahlasını kullandığı, Tire'de yaşadığı, 1511- 1515 senelerinde eserler verdiği, etrafındakilerle siyer üzerine okumalar yaptığı bilinmektedir.

Müellife ait eserlerinden ulaşılan bilgiler dışında hakkında herhangi bir kaynakta bilgiye rastlanmadığı için Abdî mahlasını kullanan birçok şairden hangisi olduğuna kesin kanaat getirilememektedir. Türk edebiyatında Abdî mahlasını kullanarak farklı dönemlerde eser kaleme alan çok fazla şair bulunmaktadır.⁴⁵ Yapılan kaynak taramasında müellifin eserlerinden yaşadığı bölge ve yüzyıl hakkında elde edilen bilgileri dikkate alarak Hâcî Abdî olma ihtimali bulunan şairlerden birkaçı hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

1.2.1. 15. yüzyılda Abdî adlı/mahlaslı şairler

1.2.1.1. Musa Abdî (ö. ?)⁴⁶

Yapılan kaynak taramalarında 15. yüzyılda yaşamış olan tek Abdî'nin asıl adının Musa, mahlasının Abdî olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Musa Abdî *Binbir Gece Masalları*'ndan aldığı *Camasbnâme* adlı eserini Aydıncık'ta yazmış ve II. Murat'a sunmuştur.⁴⁷

Teze konu olan eserin şairinin 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin edildiğinden Musa Abdî'nin Hâcî Abdî olma olasılığı çok düşüktür.

⁴³ Aynur Kurt, "Türk Edebiyatında Çehâr-yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâ'il-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâ'il-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015), 107-126.

⁴⁴ Kurt, *Hasâ'il-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi*, 18.

⁴⁵ Hanzade Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 66.

⁴⁶ Mustafa Erkan, "Câmasbnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/43-45.

⁴⁷ Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*, 250-252.

1.2.2. 16. yüzyılda Abdî adlı/mahlaslı şairler

1.2.2.1. İslî Abdî (ö. 1536)

Tezkireler incelendiğinde 16. yüzyılda yaşamış şairlerden biri olan İslî Abdî'nin Bursalı olduğu, İstanbul ve Menemen kadılığı görevlerinde bulunduğu bilgilerine rastlanmaktadır.⁴⁸ 943/1536 yılında vefat etmiş olan İslî Abdî yaşadığı dönem ve İzmir çevresinde bulunması sebebiyle Hâcî Abdî olma olasılığına sahipse de eldeki bilgilerden hareketle kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

1.2.2.2. Abdülaziz Çelebi (ö. 1543)

Asıl adı Abdülazîz, lakabı Ümmü'l-Veled-zâde'dir. Babası ve dedesi ulemadandır.⁴⁹ Arapça öğretiminde mahirdir. Serez ve Dâvud Paşa Medreselerinde müderris olarak görev yapmıştır. Ardından padişah Yavuz Sultan Selim tarafından Manisa'ya kadı olarak tayin edilmiştir. Abdülazîz bundan sonra Tire, Ankara ve Halep'te kadılık yapmış, Amasya'ya müftü olarak tayin edilmiştir.⁵⁰ Meşhur dîvân şairi Necatî'nin kızı ile evlenmiştir.⁵¹ Zeki, edip, cömert ve kişilikli, vakarlı ve yumuşak huylu olduğu zikredilmiştir. İlimlerin hemen her dalında bilgi sahibi olan şair müderrislikten emekli olduktan sonra 1543 yılında vefat etmiştir.⁵²

1.2.2.3. Abdî (Abdî Efendi) (ö. ?)

Asıl adı Abdî Efendi'dir. Gelibolu'da doğmuştur ve babası imamdır. 16. yüzyılda yaşayan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ders arkadaşısıdır.⁵³ Bu bilgiler dışında hayatı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.2.2.4. Manav Abdî (ö. 1547)

Asıl adı Abdülkadir Efendi'dir. İlimle amel eden, fazilet ve kemal sahibi âlimlerden olan şair Bursa'daki Molla Hüsrev Medresesi'nde ve Manisa'da müderrislik yapmıştır. Ardından Mekke'de kadılığa başlamış sonra da Mısır kadısı olmuştur. Bu görev sırasında 1547 senesinde vefat etmiştir.⁵⁴

1.2.2.5. Abdî/Ubeydi (Müeyyed-zâde Abdî Çelebi) (ö. 1554)

---

⁴⁸ Latifi, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 361.

⁴⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 543.

⁵⁰ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 451.

⁵¹ Sehi Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Halûk İpekten, Günay Kut, vd. (Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), x.

⁵² Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, haz. Derya Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 644.

⁵³ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen (Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017), 171.

⁵⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, 786.

Amasyalıdır. Sadrazam Piri Paşa'nın damadı ve Kazasker Abdurrahman Çelebi'nin kardeşidir. Aşık Çelebi onun zarif, latif, ilim ve irfan dolu bir zat olduğunu belirtmiştir. Serez ve Üsküp'te kadılık yapmıştır. Şiirlerindeki tarzı Acem tarzıdır. Tâlik yazıda usta olan şair Sofya kadısı iken 1554'te vefat etmiştir.⁵⁵

1.2.2.6. Abdî (Abdî Çelebi) (ö. 1573)

Hakkında biyografik kaynaklarda bir bilgi yoktur. Asıl adı Abdî Çelebi'dir. 1573'te vefat etmiştir.⁵⁶

1.2.2.7. Hamse Sahibi Abdî (ö. ?)

Biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamayan Abdî'nin eserlerinin yazılış tarihlerine bakıldığında Kanunî Sultan Süleyman(1520-1566), II.Selim(1566-1574) ve III. Murat(1574-1595) dönemlerinde yaşadığını söylemek mümkün görünmektedir.⁵⁷ *Niyâz-nâme-i Sa'd u Humâ* şairi olarak bilinen Abdî bu eserinin yanında *Cemşîd ü Hurşîd* ve *Heft Peyker* adlı mesnevilerini de Manisa'da II. Selim'e sunmuştur. *Gül ü Nev-rûz* diğer adıyla *Nüzhət-nâme* adlı eserini ise III. Murat'ın emri üzerine kaleme aldığı eserinin sebep-i telif kısmında dile getirmiştir.⁵⁸ Son olarak günyüzüne çıkarılan manzum eseri *Bostân Tercümesi* ile hamse sahibi şairler arasında sayılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Yaşadıkları dönem ve çevre Hâcî Abdî ile yakınlık gösterse de ikisinin aynı şair olduğunu söylemek için elimizde yeterli delil bulunmamaktadır.

1.2.2.8. Abdî (ö. ?)

Tezkirelerde hakkında herhangi bir malumata rastlanmayan Abdî'nin *Kütahya Şehrengizi* adlı bir eseri bulunmaktadır. Şehrengizin son beytinde mahlasını kullanmıştır. Eserin 1590-1591 yılları arasında kaleme alınmış olduğu bilgisinden yola çıkarak Hâcî Abdî olma olasılığı çok düşük görünmektedir.⁶⁰

1.2.2.9. Sarhoş Abdî (ö. ?)

Sarhoş Abdî adıyla tanınan şairin doğum yeri ve tarihi ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. *Zafname* adlı eserini bizzat katıldığı savaşlarda yapmış olduğu gözlemlerden yola çıkarak fethedilen kalelerin haberini III. Murad'a vermek için kaleme almıştır.⁶¹ 1593/1594 yılları arasındaki kale fetihlerini konu etmekte olduğundan yola çıkarak 16. yüzyılın sonlarında

⁵⁵ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 451.

⁵⁶ Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001).

⁵⁷ Güzelova, *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*, 66.

⁵⁸ Adnan İnce, "Abdî'nin Niyâz-nâme-i Sad ü Hüma'sı", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 2/1 (1987), 156.

⁵⁹ Hakan Sevindik, "Yeni Bir Hamse Şairi: Abdî ve Manzum Bostân Tercümesi", *SEFAD* 35 (2016), 107.

⁶⁰ Yunus Kaplan, "Abdî ve Kütahya Şehrengizi", *Journal of Turkish Language and Literature* 4 (2018), 783-824.

⁶¹ Mehmet Gürbüz, "Abdî'nin Zafname'si", *Turkish Studies* 10/16 (2015), 631-632.

hayatta olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Sarhoş Abdî'nin bu vesileyle teze konu olan Hâcî Abdî olamayacağı kanısına varılmaktadır.

Aynur Kurt, eserin Tire şehrinde yazıldığı bilgisinden yola çıkarak 16. yüzyılda yaşamış Abdülaziz Çelebi'nin, tezkirelerde Tire kadısı olduğu bilgisini paylaşmakta ve bu kişinin Hâcî Abdî olabileceğinden söz etmektedir.⁶²

Eldeki veriler ışığında şairin Hâcî Abdî mahlasını kullandığı, Tire'de yaşadığı, 1511- 1515 senelerinde eserler verdiği, etrafındakilerle siyer üzerine okumalar yaptığı bilinmektedir. Çalışmada ele alınan eserin müellifi Hâcî Abdî'nin bu şairlerden biri olup olmadığının belirlenebilmesi için yeni kaynaklara gereksinim duyulmaktadır.

1.3. Eserleri

İncelenen mecmuanın içerisinde Hâcî Abdî'ye ait dört adet mesnevi bulunmaktadır: *Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*, *Hikâyet-i Tezvîc-i Sultânı Enbiya*, *Hikâyet-i Mikdâd Bin Esved ve Miyâse*, *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl*. Bu eserlerin hepsi mensur eserlerden nazma aktarılmıştır.⁶³

Adı geçen eserlerden *Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn* ile ilgili üç çalışma bulunmaktadır. Eser hakkında ilk çalışmayı Hakan Yekbaş 2012 yılında yapmıştır.⁶⁴ Sonrasında Aynur Kurt aynı eser üzerine bir yüksek lisans tez çalışması yapmış⁶⁵ ve bir de makale yayımlanmıştır.⁶⁶ Bahsi geçen çalışmalarda Abdî'nin diğer mesnevilerinden bahsedilmemiştir. Müellifin diğer eserleri Seydi Kiraz ve Emrah Bilgin tarafından ortaya çıkarılmıştır.⁶⁷ *Hikâyet-i Mikdâd Bin Esved ve Miyâse* isimli mesnevi Fatih Yaman tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶⁸

1.3.1. Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn

Eserin tespit edilmiş olan üç nüshasından ilki Hakan Yekbaş'ın 2012 yılında üzerinde çalıştığı nüshadır.⁶⁹ Çalışmada verilen bilgiler ışığında bu nüshanın Ankara Milli Kütüphane'de kayıtlı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Eser *Fî Beyân-ı Mevlûd-i Hazret-i Fâtımatü'z-zehrâ bint Muhammedü'l-Mustafâ Sallallâhu Aleyhi ve Sellem* adıyla kayıt altına alınmıştır. Eserde aruzun "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbı kullanılmıştır. İçerisinde Hz. Fâtıma'nın dünyaya gelişi, Hz.

⁶² Kurt, *Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi*, 18.

⁶³ Seydi Kiraz - Emrah Bilgin, "Nesirden Nazma Aktarma Geleneği ve Abdî'nin Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin Evlenmelerini Anlatan Mesnevisi Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* Bahar-25 (2022), 509.

⁶⁴ Hakan Yekbaş, *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fatıma Mevlidleri* (Ankara: Asitan Yayıncılık, 2012).

⁶⁵ Kurt, *Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi*.

⁶⁶ Kurt, "Türk Edebiyatında Çehâr-yâr-ı Güzîn", 107-126.

⁶⁷ Kiraz - Bilgin, "Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ", 501-534.

⁶⁸ Yaman, *Mikdâd bin Esved ve Miyâse Mesnevisi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*.

⁶⁹ Yekbaş, *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fatıma Mevlidleri*, 328-430.

Ali'yle izdivacı ve Hz. Fâtıma'nın bazı menkabeleri yer alan bu nüshada dört halife hakkındaki bölümler yer almamaktadır. Kaynak taraması sonucunda Aynur Kurt ve Hakan Yekbaş'ın aynı eserin farklı nüshaları üzerinde çalıştıkları açığa çıkmıştır.

Almanya Leipzig Üniversitesi İslami El Yazmaları Bölümü Cod. Turc. 55 numarada kayıtlı ikinci nüsha 2144 beyittir.⁷⁰ Dört halifenin fazilet ve hikayelerinin anlatıldığı eserde Hz. Fâtıma mevlidine de yer verilmiştir. Aynur Kurt yüksek lisans tezi olarak çalıştığı eser üzerine bir de makale yazmıştır. Menâkıb-nâme türündeki eser aruzun fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün kalıbıyla kaleme alınmış bir mesnevi örneğidir. Eserin son beyitlerinden İzmir Tire'de 920/1515 tarihinde tamamlanmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır:⁷¹

Şehr-i Tire içre iy kân-ı kerem

'Avn-i Hâkla bu kitâb oldı temâm (b.2133)

Hicret-i sultân-ı kevneyn iy ahî

İrdi tokuz yüz yigirmiye daği (b.2134)

Seydi Kiraz ve Emrah Bilgin tarafından tespit edilen üçüncü nüsha, Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi Kemankeş Koleksiyonu'nda 411 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha ile birlikte Abdî'nin diğer üç mesnevisi de günyüzüne çıkmıştır. İkinci ve üçüncü nüshalar incelendiğinde bölüm başlıklandırılmalarının farklılığı dikkat çekmektedir. Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi nüshasında konunun içeriğine uygun hususi isimler verilirken Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında genellikle umumi başlıklar tercih edilmiştir.⁷²

1.3.2.Hikâyet-i Tezvîc-i Sultânı Enbiyâ

Hz Muhammed ve Hz. Hatice'nin evliliği hususunda kaleme alınan eserin tam ismi *Hikâyet-i Tezvîc-i Sultânı Enbiyâ Sallallâhu Aleyhi ve Sellem'*dir. Abdî'ye ait diğer mesneviler bu eserin makale⁷³ olarak çalışılmasını takiben fark edilmiştir. Eser, Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi'ne kayıtlıdır. Eser 917/1511 tarihinde mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Mesnevide fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün kalıbı kullanılmıştır. 347 beyitle içerisinde yer aldığı mecmuada en kısa mesnevi durumundadır. Yazmada yer alan diğer mesneviler gibi

⁷⁰ Kurt, "Türk Edebiyatında Çehâr-yâr-i Güzîn", 108.

⁷¹ Kurt, *Hasâil-i Çehâr-yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi*, 18.

⁷² Kiraz - Bilgin, "Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ", 510.

⁷³ Kiraz - Bilgin, "Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ", 501-534.

Erzurumlu Darir'in *Sîretü'n-nebî*'sinden nazma çekilmiştir. Bu bilgiye mesnevinin başlangıcındaki beyitler yoluyla ulaşılmaktadır:

Sîrede buldum anuñ tezvîcini

Oğudum şūrîde kıldı key beni

Nesrile yazmış anı Şeyh Darîr

Diledüm nazm eyleyem bu ben haķîr (b.2-3)

1.3.3.Hikâyet-i Mikdâd bin Esved ve Miyâse

Mekke'de İslamiyeti ilk kabul edenlerden Mikdâd bin Esved adlı sahabe⁷⁴ hakkında yazılan eserin tam ismi *Hikâyet-i Mikdâd Bin Esved İmâna Geldügi ve Miyâseyi Alduğı*'dir. Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Kemankeş Koleksiyonu 411'de kayıtlı eser⁷⁵, yazmanın 250a-294a varakları arasındadır. Aruzun mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ûlün kalıbıyla yazılmıştır.

969. beyitte şair mahlasını zikrettikten sonra kısa bir dua ile metni 973. beyitte bitirmektedir. Şair eserin 970 beyitten oluştuğunu belirtmiştir. Eserin nüshası ile yazarın eserde zikrettiği beyit sayısı arasındaki fark üç beyittir. Son üç beyit müstensih tarafından sonradan ilave edilmiş de olabilir. Şair son bölümde (b. 951) eseri 917/1511 senesinde bitirdiğini söylemektedir:

Çokuz yüz on yidi geçmişidi sâl

Resûlüñ hicretinden dindi bu fâl (b.951)

Eser, Erzurumlu Darir'in 14. yüzyılın sonunda yazdığı Türkçe *Sîretü'n-nebî*'sinde bulunan bölümün nazma çekilmiş halidir. Şair bunu eserin sonunda belirtmiştir:

Lisânından Darîrûñ böyle taķrîr

Olunmuşıdı kılduķ size taķrîr (b.944)

Eser, 14 ve 16. yüzyıllar arasında örneklerine rastlanan Mikdâd ve Miyâse hikâyelerinin müstakil biçimde ele alındığı bir mesnevidir. Eser üzerine Fatih Yaman tarafından yüksek

⁷⁴ Mustafa Ertürk, "Mikdâd b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/49.

⁷⁵ Fatih Yaman - Seydi Kiraz, "Türk Edebiyatında Mikdâd ve Miyâse Hikâyeleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 539.

lisans tez çalışması yapılmıştır. Ayrıca Seydi Kiraz ve Fatih Yaman Mikdâd ve Miyâse hikâyelerine dair ortak bir çalışma yapmıştır.⁷⁶

1.3.4.Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl

Eserin mecmua içerisindeki başlığı *Hikâyet-i Ashâb-ı Fil Mekkenün Kasdına Gelüp Helâk Oldukları*'dır. Tezin ilerleyen bölümlerinde bu eserin şekil özellikleri ve muhtevası ile ilgili detaylı bilgilere yer verilecektir.

---

⁷⁶ Yaman - Kiraz, "Türk Edebiyatında Mikdâd ve Miyâse Hikâyeleri", 513-550.

2. BÖLÜM

HİKÂYET-İ ASHÂB-I FÎL'İN İNCELEMESİ

2.1.Eser Hakkında

2.1.1. Eserin adı

Şair eserin başlığını *Hikâyet-i Ashâb-ı Fil Mekkenün Kasdına Gelüp Helâk Oldukları* olarak belirtmiştir (Vr. 213b). Eser boyunca bu başlık dışında herhangi bir başlığa yer verilmemiştir. Fîl Vak'ası hususunda yazılmış olan eserin isminin kaynağı muhtevastır. Şair beyitlerde de eserden hikâyet olarak bahsetmiştir:

Bir hikâyet bulmuşam key mu' teber
Sîrelerde seyr iderken i per (b.22)

Bu hikâyet şanmañuz efsânedür
Muştafâ cediti sözidür ya nedür (b.24)

Bu hikâyet bunda oldu uş tamâm
Vir Resûlün rûhına biñ biñ selâm (b.795)

2.1.2. Sebeb-i telif

İslam edebiyatı alanında verilen eserlerin kaleme alınma sebeplerinin başında Allah'ın rızasını kazanmak, peygamberin şefaatine nail olmak, günahlarından ötürü affolunmak, cehennem azabından korunmak ve okuyucuların hayır dualarını almak vardır.⁷⁷ Eserde sebeb-i telif ayrı bir bölüm hâlinde ele alınmamıştır ancak beyitlerden yola çıkarak Abdî'nin bu eseri yazmasında Erzurumlu Darîr'in (14. yy.) *Sîretü'n-nebî* adlı kitabını okunmasının yanı sıra bu alanda eser veren bütün müellifler gibi Allah'ın lütfuna erişmek istemesi de etkili olmuştur. Bu itibar gören hikâyeyi siyer okurken bulduğunu beyitlerinde dile getiriyor:

Bir hikâyet bulmuşam key mu' teber
Sîrelerde seyr iderken i per

⁷⁷ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2010), 95.

Ger Hâkuñ luḡfi mu‘în ola bize

Ol hikâyet vaḡfını eydem size (b.22-23)

Anlattığı hikâyenin bir efsane olmadığını Hz. Muhammed’in dedesinin yaşadığı dönemden söz ettiğini de vurgulamaktadır:

Bu hikâyet şanmañuz efsânedür

Muḡtafâ cediti sözidür yâ nedür (b.24)

2.1.3.Telif yılı

Çalışmaya konu olan 213b-249b varakları arasındaki beyitlerde eserin telif yılıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır ancak şairin bir sonraki mesnevisi olan *Hikâyet-i Mikdâd bin Esved İmâna Geldüğü ve Miyâseyi Alduğı* (250a) adlı eserin 951. beyitinde 917/1511 yılında eseri bitirdiği ifade edilmiştir. Müellif telif tarihini, eserde Kızılbaş İsyanı, tarihlerde ise Şahkulu İsyanı (M. 1511) olarak geçen olayla⁷⁸ ilişkilendirerek vermiştir. Bundan dolayı eserin telif tarihi 1511 olarak belirtilmiştir:

Ṭoḡuz yüz on yidi geçmişidi sâl

Resülûñ hicretinden dindi bu fâl

Hurûc itmişidi ol yıl Kızılbaş

Kırup sünnileri çoḡ keddiler baş (b.951-952)

Bu bilgilerden hareketle *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl*’in yüzyılın hemen başında yazıldığı düşünülmektedir.

2.2. Eserin Şekil Özellikleri

2.2.1. Nazım şekli ve nazım türü

Eserin tamamı mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesneviler, manzum hikaye ve romanlarla benzer niteliklere sahip eserlerdir.⁷⁹ Bir olayı, durumu uzun uzun anlatmak için

⁷⁸ Feridun Emecen, “Şahkulu Baba Tekeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 38/284-286.

⁷⁹ Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*, 23.

çok elverişli olması sebebiyle sıklıkla kullanılmış bir nazım şeklidir.⁸⁰ Eski Türk edebiyatında mesnevilerde birçok konu ele alınmış olmakla birlikte dinî ve ahlâkî mesnevilerin çokluğu dikkati çeker.⁸¹ Dinî ve ahlâkî mesnevilerin muhtevasında peygamberin doğumu ve mucizeleri, Kâbe ziyaretinin önemi, din büyüklerinin hikâyeleri, âyet, hadis ve rivayetler gibi hususlar bulunmaktadır.⁸² Eserde Hz. Peygamber'in mucizesi kabul edilen Fîl Vak'ası anlatıldığı için eser mucizât-nâme olarak adlandırılabilir.

Mucizât-nâmeler

Mucize kelimesinin çoğulu olan mucizât, dini doğrulamak adına Allah'ın emriyle insanları hayrete düşüren bazı durumların peygamberler tarafından gerçekleştirilmesidir. Kâinattaki deliller sebeplere bağlıken peygamberler tarafından gerçekleştirilen bu mucizeler olağanüstüdür.⁸³

Terim olarak insanlara dini tebliğ ederken peygamberlerin eşyanın kanununa aykırı olağandışı bazı durumları Allah'ın izniyle gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed'in ayı ikiye bölüşü, Hz. İsa'nın ölümleri diriltişi, Hz. Musâ'nın Kızıldeniz'i ikiye bölüşü bu mucizelerden bazılarıdır.⁸⁴

Mucizeler, yaşanan döneme ve mekâna göre değişiklikler göstermektedir ve İslam dinine göre sadece peygamberler mucize göstermeye muktedirdir.

Türk edebiyatı İslamiyet etkisine girdikten sonra eserlerin başlıca konularından birisi Hz. Muhammed olmuştur. O, doğmadan önce yaşananlardan başlayarak doğumu, hayatı, sözleri, hareketleri, ruhsal ve fiziksel özellikleri, savaşları, miracı, mucizeleri ve vefatı eserlere konu edilmiştir.

Farklı konularda ele alınmış eserlerde yer almış olmakla birlikte sadece mucizelerin anlatıldığı müstakil eserler de bulunmaktadır. Mucizelerin konu edildiği eserlere mucizât-nâme adı verilmektedir.

Fîl Vak'ası'nı mucizevi unsurlardan ayrı tutmak mümkün değildir⁸⁵ ve bu olay Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğinin hak oluşunu gösteren mucizelerdendir.

Hâcî Abdî de eserin son kısımlarında Hz. Muhammed Mustafa'nın hürmetine Mekke'nin korunduğunu dile getirerek bu olayın peygamber efendimiz dünyaya teşrif etmeden önce görülen mucizelerden biri olduğuna işaret etmiştir.

⁸⁰ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 59.

⁸¹ Emine Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 433.

⁸² Yeniterzi, "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler", 445-455.

⁸³ Hikmet Akdemir, "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı Adlı Makaleye Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler", *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2022), 852.

⁸⁴ Halil İbrahim Bulut, "Mûcize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 30/350-352.

⁸⁵ Akdemir, "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Süresinin Anlamı Adlı Makaleye Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler", 858.

2.2.2.Beyit sayısı

Tespit edilmiş tek nüshası bulunan eser 213b-249b varak aralığındaki Allah'a hamd ile başlayıp dua ile biten 799 beyitten oluşmaktadır:

Hamd aña kim ol durur ol lâ-yezâl

Yoğ vezîri vü şerîki bey-mişâl (b.1)

Kim buña âmin dirise yâ Mu'în

Rağmetüñe ğarğ olalar pes hemîn (b.799)

2.2.3.Vezin

Müellif, mesnevi nazım biçimiyle yazdığı eserde Türk edebiyatında sıklıkla başvurulan remel bahrinin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbını kullanmıştır. Bu kalıp kısa olması sebebiyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si de dahil olmak üzere birçok mesnevide kullanılmıştır.⁸⁶

Arap edebiyatında doğmuş olan aruz Türkçenin ses ve söyleyiş hususiyetlerine uymadığından aruz kalıpları uygulanırken zorluklar yaşanmaktadır. Şairlerin bu durumu aşmak için imale, zihaf, ulama ve med gibi yöntemlere başvurdukları görülmektedir. Ulama ve med aruzda ahengi sağlayan uygulamalar olarak kabul görürken zihaf ve imale kusur sayılmaktadır. Beyitleri vezne uyumlu hâle getirmek için belli bir kurala bağlı kalarak yapılan müdahalelere aruz işlemleri denilmektedir.⁸⁷ Bu kaidelerin yanı sıra dize sonları ünlü ile bitse bile kapalı hece olarak kabul edilmekte ve bazı kelimelerin harflerinde yer değişikliği yapılabilmektedir.⁸⁸

Şair genel manâda aruzu başarılı bir şekilde kullanmış ve vezinde aksama olmaması için birtakım tasarruflarda bulunmuştur.

Bazı sözcükleri kimi zaman uzun kimi zaman kısa ünlü kullanılarak farklı şekillerde yazmıştır. Eserde geçen "ben" (بن) sözcüğünün bazı mısralarda "ban" (بان) biçiminde yazılması buna örnek gösterilebilir:

Bu 'acebdür 'askeriyle üstüme

Gelmişidün şimdi *benüm* (بانم) kaçduma (b.475)

⁸⁶ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 222.

⁸⁷ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 208.

⁸⁸ İsmail Hakkı Aksoyak, "Osmanlı Şairlerinin Aruz Tasarrufları ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri", *Turkish Studies* 3 (6) (2008), 389.

Bu *benüm* (بنم) flüm seni gördüğü yok
Pes nedendür size ta' zîm kıldı çok (b.462)

“Hak” sözcüğü ise bazı mısralarda şeddeli yazılırken bazılarında şeddesiz yazılmıştır:

Ger *Haḫuñ* luḫı mu' in ola bize
Ol ḫikāyet vaşfını eydem size (b.23)

Heybet oturdı bu ḫalka key ḫatı
Zāhir oldı anda *Haḫḫuñ* ḫudreti (b.452)

Aslı “gülistan” (كلستان) olan sözcüğü harekelerin sırası değiştirilerek “gülsitan” olarak yazılmıştır:

Pes bizüm Ka' bemüzi yapan ḫalil
Ol ki nārı *gülsitān* itdi Celil (b.156)

Aslı “kilise” (كليس) olan sözcükte ses düşmesi yapılarak “kilse” olarak yazılmıştır:

Ebrehe atıyla bākisi yayak
Kilseden yaña götürdiler ayak (b.182)

“Cânum” sözcüğünün ilk hecesi aslında kapalıyken bazı mısralarda med harfi olan elif (') yazılmamıştır:

Ebrehe eydür aña kim i *canum* (جنم)
İşbu pîr kim yanuma geldi benüm (b.515)

Oğlumı varuñ getürüñ yanuma
Zîra çoymışam bu dem ben *cānuma* (جانم) (b.745)

Şair vezin hususunda yüksek ihtimam göstermesine rağmen birkaç beyitte vezin aksamıştır.

Vasl (Ulama): Kelime anlamı ulama, bağlayış olan sözcük aruz terimi olarak ünsüz harfle biten bir kelimenin kendisinden sonra gelen ünlü ile başlayan kelimeyle birleştirilerek

okunmasıdır.⁸⁹ Eserde vasl örnekleri yer almaktadır. Vasl görülen kısımların altı çizili olarak belirtilmiştir:

Göriccek ferrāşlarol Mekkīleri (b.146/1)

(-)* - - - *- - - *-

Ol re ʿtsler didiler kim yegdürol (b.151/1)

-* - - (-)* - - *-

İmâle: Bir taraf eğme, uzatma anlamlarına gelen imâle terim olarak kısa olan bir hecenin aruz kalıbına uygun duruma getirilmesi için uzatılmasıdır.⁹⁰ Eserde imâlenin uygulandığı beyitlerle fazlaca karşılaşmaktadır. İmâle bulunan heceler parantez ile belirtilmiştir:

Yüzi etlü hem sözi ʿatluyıdı (b.29/1)

(-)* (-) - *(-) - (-)*-

Şeybeye oldu ʿhaber irdi ʿçeri (b.330/1)

-* (-) (-)* - (-)*-

Medd: Sözlükte çekmek, uzatmak manâlarına gelen kelime terim olarak hemze veya iki ünsüzle biten bir heceyi ya da Türkçe olmayan kelimelerdeki uzun heceyi bir uzun bir kısa hece olarak göstermektedir.⁹¹ Aruz vezninde kusur sayılmanın aksine ahengi artıran bir uygulamadır.⁹² Beyitte medd bulunan kelimenin altı çizilerek gösterilmiştir:

Râst indi Ebrehenün üstine (b.712/2)

-* -(-) - *(-) - *-

Vezne uygun hâle getirmek için “kahr” kelimesi bir buçuk hece uzunluğunda okunarak medd yapılmıştır:

Kahr kılmış ol ʿçeriye yek-sere (b.774/2)

-* - - - *(-)(-) - *-

Zihâf: Sözlük anlamı aslından uzak tutmak olan zihâfın terim anlamı imâlenin tersine uzun okunması gereken bir heceyi vezne uydurmak amacıyla kısa okumaktır.⁹³ Aruz veznine göre

⁸⁹ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 12.

⁹⁰ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 145.

⁹¹ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 301.

⁹² Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 14.

⁹³ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 155.

eser kaleme alırken zihâfa başvurmak büyük kusur olarak görülmektedir.⁹⁴ Müellifin eserinde bu kusura çok az rastlanmaktadır.

Zihâfa başvurulmuş olan heceler italik olarak gösterilmiş ve köşeli parantezle işaretlenmiştir:

Zira hâtûnlar sözi makbûldür (b.93/1
-[*] - - -*(-)- -*-

2.2.4.Kâfiye ve redif

Beyit veya dize sonlarındaki seslerin benzerlik göstermesine “kâfiye” denir.⁹⁵ Kâfiyede tekrar eden harflere göre adlandırılmalarına ve metinden örneklerine aşağıda yer verilecektir:

Yalnızca revî harfi ile yapılan kâfiye **mücerred kâfiye**dir:⁹⁶

Çün ‘ imâret yapıluban oldu **tâm**
Dürlü şan‘ atlar bezendi anda **hem** (b.114)

Mürekkebe kâfiye üçe ayrılır. Bunlardan ilki reviden önce ridf (â, î, û) harfinin bulunduğu **mürdef kâfiye**dir.

İnini kırk arşun idüñ siz **hemîn**
Kim aña reşk eyleye huld-ı **berîn** (b.73)

Kayd reviden önce gelen harekesiz harftir. Kayd harfinin yer aldığı kâfiye **mukayyed kâfiye**dir:

Gördiler anda ‘ acâyib dürlü **renk**
Kaldılar ol şan‘ ata hayrân u **denk** (b.148)

Te’sis, revî ile arasında harekeli bir harf bulunan eliftir. Bu harfin bulunduğu kâfiye **müesses kâfiye**dir.

Ol kişilerdür ki aldı **mālumi**
Şol kilisâdan dağı **esbâbumı** (b.615)

⁹⁴ Fatih Köksal, “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (İstanbul 2009), 75.

⁹⁵ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 1/182.

⁹⁶ Kafiye hakkında verilen bilgilerde kullanılan kaynak: M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 262.

Revi harfinin birden fazla olmasına ise **iltizâm** denir.

Anuñ emrinde idi milk-i Yemen
Leşkeri vardı anuñ niçe tümen (b.33)

Uyak harflerinden sonra gelen ek, takı ve kelimelere redif denir:⁹⁷

Gir ‘ Arab iklimine urğıl didi
Uğraduğñ halkı hep kırğıl didi (b.228)

“-ğıl” ekleri aynı görevde olduğu için rediftir. “didi” kelimesi iki beyitte de aynı manâda kullanılması sebebiyle rediftir.

2.2.5. Dil ve imlâ özellikleri

Eser 16. yüzyılda kaleme alınmış olması sebebiyle günümüz Türkçesinde kullanılan ifadelere rastlanmakla birlikte döneminin özelliklerini yansıttığı söylenebilir. Eserin dili sade ve anlaşılır olmakla birlikte vezne uymayan ve yazım hataları içeren beyitler de görülmektedir.

Eserde bölümleri birbirinden ayırmak için herhangi bir başlıklandırma yapılmamış olsa da konudan konuya geçerken bazı geçiş ifadelerine yer verilmiştir. Konu değişirken genel olarak beyitlerin başında kullanılan “bu yana”, “bu taraftan” ve “dinle imdi” ibâreleri iken beytin tamamının bir geçiş unsuru olarak kullanıldığı da görülmektedir. Aşağıdaki ilk beyit bu duruma örnektir:

Bu meşeldür qadduña qaz cāhuñı
Şāyed anda iltesin sen rāhuñı (b.215)

Bu beyitten sonra aşağıdaki beyit “dinle imdi” ifadesiyle başlamış ve yeni konuya geçilmiştir:

Diñle imdi Ebrehenüñ işine
İtdüğü qaşd geldi kendü başına (b.216)

Geçiş unsuru olarak kullanılan diğer ifadeler de aşağıda örneklenmiştir:

Bu yaña gör Ebrehe imdi nider
Kendü iħrām geydi halka emr ider

Bu taraftan Ebrehe çün Esvedı

⁹⁷ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 68.

Da‘ vet idüñ bunda tîz gelsün didi (b.395)

13 ve 15. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Anadolu Türkçesi dönemi 16. yüzyılda devam etmekle beraber 17. yüzyılda da etkisini sürdürmüştür.⁹⁸ Düzlük-yuvarlaklık açısından ses uyumunun az görülmesi ve seslilerde yuvarlaklaşma temayülü bu döneme ait eserlerin en dikkate çekici özelliğidir.⁹⁹

16. yüzyılda kaleme alınmış olan mesnevide birçok beyit Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşımaktadır. Bu beyitlerden bazıları şu şekildedir:

Eski Anadolu Türkçesi emir eki “-gıl, -gil” bulunmaktadır:¹⁰⁰

Diñlegil kim bu tarafından n’oldı hâl
Şeybetü’l-ğamd çüñkim itdi intikal (b.510)

Eski Anadolu Türkçesi ikinci tekil şahıs eki “- (u) ñ” görülmektedir:

Çün *filüñ* dönderdiler başın hemân
Pes Yemen cānibine oldu revān (b.578)

Aşağıdaki beyitte Eski Anadolu Türkçesi bildirme eki olan “durur” kullanılmıştır:

Anda bir ev var *durur* Ka‘ be adı
Yılda bir kez kim bu vakt olsaydı (b.39)

Eski Anadolu Türkçesi bağlama zarf-fiili eki “-up, -üp” ve günümüzde “-arak, -erek” olarak kullanılan zarf fiil eki “-uban, -üben” olarak kullanılmıştır:

Çıkarup kaftanların töldurdılar
Yeñlerin *bağlayuban* götürdiler (b.174)

Aşağıdaki beyitte günümüzde “-madan, -meden” olarak kullanılan zarf-fiil eki “-medin, -madın” olarak kullanılmıştır:

Dağı *gelmedin* cihāna ol beşir
Gör nice oldu bu kavme dest-gir (b.788)

Eserde farklı beyitlerde aynı şekilde kullanım söz konusudur. (b.189,261,333,521)

⁹⁸ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi 15. Yüzyıl; Gramer, Metin, Sözlük* (Ankara: Akçağ Basım, 2005), 331.

⁹⁹ Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi 15. Yüzyıl; Gramer, Metin, Sözlük*, 332.

¹⁰⁰ Gürer Gülsevin - Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2013).

Eski Anadolu Türkçesi gelecek zaman eki olan “-isar, -iser” aşağıdaki beyitte görülmektedir:

Ol ulular didiler Şeybeye sen
Kaḅı cānibde *ķılısarsın* vaṭan (b.285)

Aşağıdaki beyitte Eski Anadolu Türkçesi birinci çoğul şahıs geniş zaman eki görülmektedir:

Didiler eydüñ bize nedür sebep
Biz *gidevüz* siz ķalasız ne ‘aceb (b.287)

Aşağıda birinci tekil şahıs için kullanılan “-ın” eki görülmektedir:

Varayın ol Ka‘ beyi ben *yıķayın*
Şehrini daḅı hem oda *yaķayın* (b.530)

Şekil olarak benzeyen kimi harflerin birbirinin yerine kullanıldığı görülmüştür: “cāzu” ve “şāz” kelimelerinde dal (ﺀ) yerine zel (ﺀ) harfi kullanılmıştır:

Esved eydür aña i şāh-ı zamān
Bu ‘Arablar *cāzudur* ṭutma gümān (b.526)

Şeybe anı göricek oldı feraḅ
Ṭoldı ķalbi *şāzılıķ* gitdi teraḅ (b.563)

Eserde verilen bu örnekler dışında birçok Eski Anadolu Türkçesi özelliği bulmak mümkün olmakla birlikte eserin yazımında dikkati çeken diğer bazı hususlar aşağıda belirtilmiştir:

Farsça ön eklerinden olan “bī” eserin bütününde “bey” olarak yazılmıştır: (b.1, 83, 116...)

Ellerin keserleridi *bey-emān*
Merḅametsüz ķişıde yoķdur imān (b.83)

Söykenüp dīvāra *bey-hūş* oldı ol
Hem serāsīme oluban ķaldı ol (b.195)

Farsça olan “ama, fakat, ancak” anlamındaki “lîk” eserin tamamında “leyk” olarak yazılmıştır: (b.76, 139, 244...)

Leyki zulmıla yapıldı ol binā
Anuñıçun tüzirek oldı fenā (b.76)

Leyki destür yoğıdı halka vere
Ol kilisā yanına yāhut gire (b.139)

Metinde yer alan bazı kelimeler 16. yüzyıl Anadolu Türkçesi imlâ hususiyeti gereği yuvarlak ünlü eğilimi göstermektedir: kayğulu (b.28), yaraşur (b.3,755)

Bazı Arapça kelimelerde Türkçe fonetiğe uygun olarak iki ünlü arasında “y” sesi kullanılmıştır: kabāyil (b.236), kāyil (b.624)

Kimi sözcüklerde farklı yazım benimsenmiştir. “Kilise” sözcüğünün aslı kef (كلیسا) harfiyle başlarken bir mısra dışında (b.182) tüm eser boyunca müellif kaf (قلیسا) harfini kullanmıştır:

Ebrehe atıyla bākīsi yayak
*Kil*seden yaña götürdiler ayak (b.182)

Ol *kilīsāy*ı gelüben gördiler
Zīneti vaż’ in temāşā kıldılar (b.147)

Eserde atıf vavları kesre ile gösterilmiştir. (b.6,30,122...)

Eserde pek çok deyim ve atasözü kullanılmış olup örneklerine detaylı olarak sonraki bölümde ver verilmiştir.

Hâcî Abdî’nin 16. yüzyılda kaleme aldığı *Hikâyet-i Ashâb-ı Fil Mekkenün Kasdına Gelüp Helâk Oldukları* başlıklı mesnevisinde Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan yalnız günümüzde kullanımına sık rastlanmayan veya artık hiç kullanılmayan arkaik kelimeler birçok beyitte yer almaktadır. Eserde tespit edilen bu arkaik kelimelere ve anlamlarına sözlük bölümünde yer verilmiştir.

2.2.6. Deyim ve atasözleri

Deyimler, sözü daha etkili bir hâle getirebilmek amacıyla bir araya gelmiş en az kelimededen oluşan ve yeni bir manâ kazanan kalıplaşmış söz gruplarıdır.¹⁰¹ Yazılı ve sözlü anlatımı zenginleştirebilmek ve daha etkili hâle getirebilmek için kalıp ifadeler başvurulmaktadır. Böyle kalıplaşmış ifadeler içerisinde örnekleriyle en sık karşılaştığımız deyimlerdir.¹⁰²

Müellif söyleyişinin etkisini artırmak ve ifadelerini zenginleştirebilmek adına beyitlerinde birçok kez deyimlere yer vermiştir. Bahsi geçen beyitlerden birkaç tanesi şunlardır:

Dîn yolında *baş u cān terk itdiler*
Varuban ‘uqbā sarāyın tıtdılar (b.20)

Varuban ol evi kıllurlar tavāf
Baş açuban yalın ayağ saf u saf (b.41)

Bir iş idem anlara kim der cihān
Söylene *dillerde ola dāsītān* (b.213)

Ƙalduruñuz pes ‘iyāluñuz hemān
Ayağ altından şavuluñ bu zamān (b.300)

Yā budur virem cevābını anuñ
Yāhu *virem yoluña cānum* senüñ (b.388)

Ebrehe bu sözleriçün kıldı gūş
Yumşadı kalbi vü gönli oldı hoş (b.479)

Ebrehe gibi şehe mel‘ ün didi
Bu acılar *yüregüm yaraladı* (b.638)

Fāyide var mı baña ağlamadan
Dağı biter *yüregüm tağlamadan* (b.744)

¹⁰¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998), 52.

¹⁰² İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 7.

Darb-ı mesel, sav gibi isimlerle anılan ve anlatımı zenginleştiren atasözleri, ders verir nitelikte çarpıcı ve özlü sözlerdir.¹⁰³ İfadeye güç katan bu atasözlerini divan şairleri de bir üstünlük göstergesi olarak bilhassa mesnevilerde sıklıkla kullanmışlardır.¹⁰⁴

Çalışmaya konu olan mesnevide de birkaç yerde atasözlerine başvurulmuştur. Bahsi geçen beyitler aşağıda yer almaktadır:

Çün bilürsüz kim meşeldür bayağı
Sürçenüñ bir kez kesilmez ayağı (b.105)

İlçiye yoğdur zevāl yoğsa saña
Kılıcı görüp kalayıduñ taña (b.633)

Cürmüni bağışlağıl anuñ bize
Şāhlara ‘afv eylemek durur sezā (b.104)

2.2.7. Söz sanatları

Anlatılmak istenen hem daha anlaşılır kılmak hem de ifadeye zenginlik katmak için kullanılan edebî sanatlar, edebiyat alanında en ehemmiyet verilen hususlardan biridir. Söz sanatlarını kullanmak şairin şiir yazmadaki ustalığını gösteren bir ibâre olarak görülmektedir. Edebî eserlerin yorumlanabilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için söz sanatları büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁵ Hâcî Abdî edebî sanatların pek çoğuna eserinde yer vermiştir. Bu kısımda edebî sanatların kullanıldığı beyitlerden örneklerle birlikte sanatların tanımlarına yer verilecektir.

Mübalağa: Anlatımın etkisini güçlendirmek maksadıyla bir şeyi olamayacağı biçimde fazla veya az göstererek ifade etme sanatıdır. Şairler mübalağa sanatı ile hayal dünyalarının genişliğini okuyucuya göstermek ister.¹⁰⁶

Hâcî Abdî, aşağıya alınan beyitte askerlerin sayısının çokluğunu ifade ederken mübalağa sanatından faydalanmıştır:

Niçe gün milk-i Yemende yürüdi
Yiryüzini ‘askeriyle bürüdi (b.233)

¹⁰³ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 106.

¹⁰⁴ Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), xx.

¹⁰⁵ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 405.

¹⁰⁶ İskender Pala, *Divan Edebiyatı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006), 153.

Teşbih: Aralarında bir veya daha fazla benzerlik ilgisi kurulan unsurlardan birinin diğerine benzetilmesidir.¹⁰⁷

Aşağıdaki beyitte Kâbe'ye kasteden ordunun askerlerinin her birinin erkek arslan gibi oldukları belirtilerek teşbih sanatına başvurulmuştur:

Ol kabâyilde yigirmi biñ dilîr
Varıdı her birisi bir nerre-şîr (b.236)

Aşağıdaki beyitte Kâbe'yi yıkmak üzere getirilen filin Şeybe karşısında koyun gibi olduğu ifade edilerek teşbihe başvurulmuştur:

Benden artuğa bu virmezdi boyun
Seni gördi şanasın oldı koyun (b.464)

İrsal-i Mesel: Bir düşünceyi, konuyla ilgili atasözü veya bilindik bir sözle daha açık biçimde ortaya koyma sanatıdır.¹⁰⁸

Aşağıdaki beyitte şair "Elçiye zeval olmaz." şekliyle günümüzde kullanılan atasözünü düşüncesini daha etkili ifade etmek maksadıyla kullanmıştır:

İlçiye yoğdur zevâl yoğsa saña
Kılıcı görüp qalayıduñ taña (b.633)

Telmih: Anlatım içerisinde geçmişte yaşanmış bir olayı, herhangi bir kıssayı, efsaneyi, bilinen bir şahsı, âyeti, hadisi veya atasözünü işaret etme sanatına verilen addır.¹⁰⁹

Aşağıdaki beyitte *Kur'ân-ı Kerîm*'de Neml sûresinde bahsi geçen melike Belkıs'a telmihte bulunulmuştur:

Râviler bu resme virdiler haber
Kim Yemen milkinde Belkısıñ meger (b.84)

Aşağıdaki beyitte şair Hz. İbrahim kıssasına telmîhte bulunmuş ve ateşe atıldığında ateşin onu yakmadığını, bir gül bahçesine dönüştüğünü bildiren âyetleri işaret etmiştir:¹¹⁰

Pes bizüm Ka' bemüzi yapan Hâlîl
Ol ki nârî gülsitân itdi Celîl (b.156)

¹⁰⁷ M. A. Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 16.

¹⁰⁸ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 234.

¹⁰⁹ Numan Külekçi, *Açıklama ve Örneklerle Edebi Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 195.

¹¹⁰ Enbiyâ, 21/68-69.

Nidâ: Baskın hisleri ve heyecanı ifade etmek amacıyla “ey, eyâ, yâ...” gibi ifadeleri kullanarak yapılan edebî sanattır:¹¹¹

Didi kim *yâ Ebrehe* yaqduñ beni
Hâlîkuñ hışmı odı yaqsun seni (b.110)

Didiler kim bu ‘ Arab kavmi ‘ ayân
Çoq qabiledür *eyâ şâh-ı cihân* (b.256)

İktibas: Bahsi geçen konuyu veya sözü daha etkili bir şekilde ifade etmek için âyet ve hadislerin bir kısmına ya da tamamına yer verilmesiyle oluşan sanattır.¹¹²

Aşağıdaki beyitte “Levlâke hadîsi” olarak bilinen hadîse iktibas yapılmıştır:

Sen degül miseñ yaratmazdum ‘ayân
Yir ü gökde her ne var zâhir nihân (b.17)

Tezad: Anlamca birbirinin karşıtı olan kelimelerin bir ifadede toplanmasıyla oluşan sanattır.¹¹³

Aşağıdaki ilk beyitte ay ve güneş, gece ve gündüz kelimeleri; ikinci beyitte ise “seçkin kimseler” anlamına gelen hâş ve “halk” anlamına gelen ‘âm kelimeleri birlikte kullanılarak tezad sanatına başvurulmuştur:

Yiryüzinde şun‘ ina yoqdur şumâr
Gökyüzinde *ay u gün leyl ü nehâr* (b.6)

Olmaya yanında bir ‘ âlî maqâm
Anı ta‘ zîm eyleyeler *hâşş ü ‘âmm* (b.47)

Tekrir: Anlatımın etkisini kuvvetlendirmek adına aynı sözcüğün veya söz grubunun birkaç kez tekrar edilmesi sanatıdır:¹¹⁴

Hem alup ol kavmi bile *şaf u şaf*
Ol kilisâyı varup kıla tavâf (b.129)

¹¹¹ Külekçi, *Açıklama ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, 161.

¹¹² Pala, *Divan Edebiyatı*, 149.

¹¹³ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 38.

¹¹⁴ Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri: Edebiyat Üzerine, Edebi San’atlar, Metinler Şerhine Dâir*, *Metin Tamiri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 191.

Varuban mihrābına oturdılar
Piste piste çevresine sürdiler (b.172)

İştikâk: Aynı kökten türetilmiş farklı kelimelerin aynı ifade içerisinde yer almasıyla meydana gelen edebî sanattır.¹¹⁵

Kaḅkī *zālim zulmıla* buldı felāḅ
Dünye vü 'uḅbāda ḅālidür tebāḅ (b.79)

Cinas: Yazılışları ve okunuşları aynı ancak anlamları farklı olan iki sözcüğün birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan cinas, şairlerin sıkça başvurdukları bir sanattır.¹¹⁶

Didi Esved eydiñüz *işidelüm*
Aña lāyık biz daḅı *iş idelüm* (b.255)

2.3. Eserin Muhtevâ Özellikleri

2.3.1. Eserin tertip hususiyetleri ve özeti

Eserin başlangıcı olan 213b numaralı varaktaki ana başlık dışında başlık bulunmamakta ve eser 249b numaralı varakta sona ermektedir. Eserin başlangıcı mesnevi sistematiğine uygun bir şekilde tahmid, tevhid ardından naat olarak değerlendirilebilecek üç beyit (16-18), 18-20. beyitte çâr-yâr şeklinde ilerler ve 25. beyit itibarıyla esas konunun anlatıldığı kısma geçiş yapılır. 785. beyite kadar devam eden hikâyenin sonrasındaki beyitlerde yine mesnevi tertibine uygun şekilde şair kendisi ve bu eseri okuyanlar için dua etmiş, Hz. Peygamber'den yardım istemiştir.

Hz. Muhammed Mustafa'nın dedesi olan Şeybe'nin Arap kavmine sözü geçerdi. O sıralar Yemen'in padişahı emrinde sayısız askeri olan Ebrehe Eşrem'di. Bir gün avlanırlarken yolda bir kervan görüp kavmine bu kervanın nereye gittiğini sorar ve onlardan aldığı cevapla Mekke'ye gittiğini öğrenir. Mekke'de Kâbe denen bir ev olduğunu ve yılda bir kez bu vakitlerde herkesin toplanıp orada ihrama girerek Kâbe'yi baş açık yalın ayak tavaf ettiklerini söylerler. Orada ne dilerlerse kabul olduğu için de bu zahmetleri çekip her biri işte bu günlerde oraya giderler. Ebrehe bu sözleri duyunca öfkelenir ve kendisi gibi ulu bir şah dururken daha üstün bir makam olamayacağını söyler. Bu sebeple hemen sarayına dönerek herkesin gelip misafir olacağı bir kilise yaptırmak için işinde usta mühendisler çağırır ve onlara yeryüzünde eşi benzeri olmayan ve olamayacak olan bir bina inşa etmelerini emreder.

¹¹⁵ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 67.

¹¹⁶ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 489.

Mühendisler ile birlikte kilise yapmaya layık havası suyu güzel bir yer bulup hemen yapıma başlamalarını buyurur (b.25-75).

Mühendisler hemen geceyi gündüze katıp çalışmaya başladılar ancak bu binanın yapımı esnasında Ebrehe çalışanlara çok zulmeder, gün doğar doğmaz sanatkarların işe başlamalarını aksi hâlde ellerinin kesilmesini emreder. Bir gün bir taş yontucu acil bir durumdan dolayı işe gecikince elinin kesilmesinden korktuğu için anasını da yanına alıp öyle geçer işine. Geç keldiğini gören gözcü onu Ebrehe'nin divanına götürür ve işe geç kaldığını bildirir. Ebrehe elinin kesilmesini emredince adamın anası ağlayarak Ebrehe'nin karşısına gelip oğlunu affetmesi için yalvarır. Ebrehe öfkelenerek kadını alıp götürmelerini ve adamın elini kesmelerini söyler. Bu olay üzerine adamın anası Ebrehe'ye beddualar eder (b.75-114).

İmaret türlü çeşit sanatlarla bezenerek hiç benzeri görülmemiş yedi cins taş ile yapılır, altın ve gümüş kandiller asılır. Hiç boş yer kalmayacak şekilde kıymetli taşlarla süslenir, keşişler getirilir. Uzun lafın kısası böyle bir imaret ne Rum'da ne de Şam'da görülmiştir. Şam'dan Irak'tan tüccarlar ve dahi herkes bu kiliseyi görmek için yollara düşüp gelir. Bir şeyler alıp satmaya gelmiş gruplar da vardır ve onların içinde altı tane de Mekkeli yiğit bulunuyordu. "Buraya kadar gelmişken elimize geçen fırsatı değerlendirelim de şu kiliseyi görüp öyle evimize dönelim." dediler. Ebrehe dönünce kavimlerine anlatsınlar da hepsi Kâbe'yi terk edip gelip bu kilisede kalsınlar diye Mekke kavminden gelenlere iyi davranılmasını ve hemen kilisenin gezdirilmesini emretmiştir (b.114-145).

Mekkeliler kilisenin yanına gelip durduklarında hemen içeri buyur edildiler. Türlü renklerdeki süsleri ve sanatları izlerken hayran oldular. Kâbe ile bu kiliseyi karşılaştırmaları istenince Mekkeliler, görünüşe değil de öze bakmak gerektiğini söyleyerek ateşi gül bahçesine çeviren Hz. İbrahim ile günahkar Ebrehe Eşrem'in karşılaştıramayacağını bildirirler. Kâbe'nin kapısına gelen herkesin derdine derman bulduğunu ve duasının kabul olduğunu anlatarak bu kilisenin böyle bir özelliği olup olmadığını sorarlar. Bunun üzerine kilise görevlileri Mekkelilere Ebrehe'nin Kâbe'ye yüz bin mertle gidip orayı harap edeceğini söylediler. Mekkeliler bu sözleri işitince delirip kılıçlarını çıkararak kırılmadık yer bırakmayana dek her şeyi döküp saçtılar ve kıymetli eşyaları da toplayıp arkalarına bakmadan yola düştüler. İkinci vaktine kadar yürüdüklerinde kurtulacakları güvenli yere vardılar ve rahata erdiler (b.145-180).

Diğer taraftan Ebrehe ihram giyer ve herkesin ihram giyerek toplanmasını emreder. Kimi yürüyerek kimi atla kiliseye varıp tavaf eylemek için yola koyulurlar. İki çavuş kilisedeki keşişlere padişahın gelmek üzere olduğunu haber vermek için önden giderler. Çavuşlar kilisenin halini görünce yürekleri ağızlarına gelir. Ebrehe'nin yanına geri dönüp onun herkesten önce gelmesini söylediler. Ebrehe halka durup beklemelerini emretti ve kendisi çavuşlarla atını kiliseye doğru sürer. Ebrehe varınca kapıyı açıp içeri bakar. Kilisenin halini görünce aklı başından gider ve bir süre dili tutulup kalır. Kendine geldiğinde çavuşlara içeriye girmelerini ve sağ kimse varsa kilisenin nasıl bu hale geldiğini sorup öğrenmelerini buyurur.

Çavuşlar içeri girip yaralı birini bularak şahın yanına getirdiler ve olanları ondan sordular. O kişi bunu yapanın Mekke'li olduğunu ve altı kişi gelerek burayı mahvettiklerini söyler. Kiliseyi harap edip tüm kıymetlileri de alıp gittiklerini anlatır. Bunları duyan Ebrehe'nin öfkeden gözleri döner ve dillere destan olsun diye Mekke'yi taş üstünde taş koymayacak biçimde harap etmeye and içer (b.180-215).

Ebrehe şehre varıp ileri gelenleri olup biteni anlatmak için toplar ve derhal çevre illere asker hazırlığı için emirler göndermelerini ister. Kırk gün içinde dört yüz bin er Ebrehe'nin önünde hazır olur. Ebrehe askerin başına Maksudoğlu Esved'i koyar ve önden giderek yoluna çıkan Arap halkının tamamını kırıp geçirmesini emreder. Esved, askeri alıp Yemen'e yürür, dört Arap kabilenin bulunduğu Hicaz'a varır. Esved'in geldiğini duyan kabileler her şeylerini dağlara kaçırlar ve Esved'in karşısına geçip Arap olsalar da Ebrehe'nin hizmetinde olduklarını bildirirler. Esved bunları gözcü olarak önüne katar ve Arap ordusunun halini onlardan sorar. Onlar da Arap kavminde bin dört yüz kırk dört boy, her boyda da otuz bin hane bulunduğunu ve önderlerinin Mekke'nin sultanı olduğunu bildirirler (b.215-260).

Haşimoğlu Abdülmuttalib'in daha onlar Yemen'den çıkmadan işi ok atıp savaşmak olan yüz elli bin kadar askeri bir araya topladığını anlatırlar. "Siz kırk gündür yoldasınız ve askeriniz, atınız hep yorgun. Burada dinlenip dinç şekilde karşınıza çıkın." diye öneride bulunurlar. Esved bu sözü dinleyip beş on gün dinlenmek için bekler. Bu sırada Arapların ileri gelenleri ne yapacaklarını düşünürler ve Şeybe'ye üzerlerine gelmekte olan askerin çok kalabalık olduğunu bildiren bir mektup yazıp gönderirler. Kısa zamanda mektup Şeybe'ye erişir ve Kureyşlilere okuduğunda hepsi korkudan titreşir. Şeybe hepsine dağılıp gitmelerinden başka çare bulunmadığını ve asker toplamaya vakit olmadığını bildirir. Nereye gideceklerini bilmeyen halka Şam'a gitmelerini ve Kayser'in yanında yurt edinmelerini söyler. Şeybe'ye ne tarafa gideceğini sorduklarında hiçbir yere gitmeyeceğini Kâbe'nin yanında kalacağını, işinin Kâbe'ye hizmet olduğunu belirtir. Sonrasında herkes kalkıp evine gider ve hazırlıklarını tamamlayıp Şam yoluna düşerler (b.260-305).

Ebrehe Esved'i önden dört yüz bin askerle gönderip hemen ardından üç yüz bin erle yola düşer. Ebrehe Esved'e yaklaşınca bundan dolayı öncü gönderdiği halde neden vurgun yapıp askerleri ganimetle doyurmadığını sorar. Esved de Arap beylerinin dinlenmeleri için kendilerini burada ağırladıklarını iletir. Bu söz Ebrehe'nin hoşuna gider ve bir gün bir gece daha orada konaklarlar. Sabah olunca Ebrehe Esved'e yanına elli bin asker alıp Arap illerine girerek tüm erkekleri kırıp geçirmesini ve mallarına el koymasını emreder. Esved önüne Arap beyleri yola düşer, üç gün ıssız yerlerden geçerek Mekke'ye varırlar (b.305-330).

Şeybe'ye kafir askerlerinin geldiği haberi ulaşınca öncesinde hazır ettikleri iki yüz deveyi düşmana görünmeden ordunun geçeceği yolun üzerine bırakırlar. Esved develeri alıp Ebrehe'ye giderek üç gün üç gece yürümelerine rağmen Arap illerinde bu develer dışında hiçbir şey bulamadığını söyler. Ebrehe sonrasında istemeye gelecekleri ihtimalini düşünerek develeri saklamalarını emreder. Diğer yandan Şeybe'ye develerin akıbeti bir casus tarafından

iletilir. Üstünü başını giyinip düşmana doğru gitmeye niyet edince evlatları nereye gittiğini sorarlar. Develerini almak için Ebrehe'ye gittiğini söylemesiyle oğulları kendisine zarar vermeye gelen adamın yanına gitmesini istemezler. Şeybe develeri bahane ederek Ebrehe'nin düşmanlığının sebebini öğrenmeye gittiğini belirtir. Tek başına atına atlayıp Ebrehe ordusuna yetişir ve orada kadim dostu Zinefer ile karşılaşır. Zinefer Şeybe'ye çoktan Kayser'e varmış olması gerektiğini ve buraya neden geldiğini sorar. Şeybe de iki yüz devesini istemeye geldiğini bildirir. Zinefer canını düşünmek yerine iki yüz devenin peşine neden düştüğünü sorar. Şeybe ondan Ebrehe'ye varıp bu düşmanlığın sebebini ve onlardan ne talep ettiklerini öğrenmesini ve kendisinin gelişini haber vermesini ister (b.330-371).

Zinefer Ebrehe'nin divanına çıkıp Şeybe'nin geldiğini ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirir. Bunu duyan Ebrehe'nin benzi sararır ve Şeybe'nin ne kadar askerle geldiğini sorar. Zinefer Şeybe'nin yanında asker olmaksızın yalnız geldiğini söyleyince Ebrehe'nin öfkeden gözleri kanlanır ve Zinefer'e boynunu vurdurana kadar Şeybe'yi iyi saklamasını emreder. Zinefer Abdülmuttalib'in yanına üzgün döner ve ona olanları anlatır. Yalnız geldiği için çok öfkeli olduğunu bu yüzden de kendisini öldüreceğini söyler ve oradan gitmesini ister. Şeybe de bugüne kadar kimsenin düşman olup üzerlerine gelmediğini gerekirse din yolunda başını vereceğini söyler. Zinefer hizmet etmek için Şeybe'yi çadırına götürürken diğer yanda Ebrehe, Esved'i yanına çağırır ve ona divanı kurarak tahtını süsleyip siyasetle Haşimoğlu'nun boynunu vurmasını emreder (b.371-400).

Kırk dört direk ve gümüşten dokuz ayakla makamını kurup taht üzerine döşekler sererler. Tahtın ardına kırk bin okçu dizmek dışında iki yüz bin tane de kılıçlı er getirirler. Makamın her yanını ordu sarar ve ileri gelenler ordunun önünde dururlar. Saf tutan cellatların yanında kırk tane de fil getirirler. Ebrehe tacını ve kıyafetini giyip kemerini bağlayarak tahta oturur. İçi kibirle dolarak Şeybe'yi fillerin önüne getirmelerini emreder. Şeybe'nin bu ayini ve heybetli filleri görerek aklının gideceğini düşünür (b.400-430).

Şeybe ve Zinefer şahın yanına varınca Esved Zinefer'e Şeybe'yi alıp fillerin önünden geçirerek divana bırakmasını ve geri gelmesini söyler. Şeybe onların maksadının kendisini fillerle korkutmak olduğunu anlayınca anlıdaki nurun hürmeti için kendisini zor durumda bırakmasın diye Allah'a yakarıp fillerin önüne yürür. Hak Teala'nın onlara verdiği emirle Şeybe önlerine geldiğinde filler geri geri giderler. Fillerin en heybetlisi Mahmud, Şeybe'yi görünce diz çökerek başını ayağına sürer. Herkesin şaşkınlıktan dili tutulup öylece kalakalınca Şeybe, makam önüne varır. Ebrehe tathttan inip Şeybe'nin yanına varır ve onu da alıp tahta çıkarıp "Merhaba, hoş geldiniz." der. Kendisini daha önce hiç görmemiş olan filinin nasıl olup da bu hale geldiğini sorar Şeybe'ye. Şeybe bunun Hz Adem'den bu yana gelen bir sır olduğunu ve bir nurun ondan bu yana dolaşa dolaşa geldiğini anlatır. Hz İbrahim'e, İsmail'e en son da atası Haşim'e geldiğini söyler. Atasının alnında gören herkesin bunun Hz Muhammed nuru olduğunu söylediklerini bildirir. Kendisinin de Hz Muhammed'in dedesi

olduğunu ve alnındaki bu nur sebebiyle tüm hayvanların ona izzet ettiğini anlatır (b.430-472).

Şeybe üstüne asker ile gelen Ebrehe'yle şimdi birlikte tahtta oturarak sohbet etmelerinin bu alnındaki nur hürmetine olduğunu söyler. Ebrehe'nin kalbi yumuşar ve Şeybe'ye ne için geldiğini sorar. Şeybe Arap iline gelen vurguncuların iki yüz devesini alıp götürdüklerini ve kendisinin de bu develeri istemeye geldiğini söyler. Ebrehe onun Kâbe için geldiğini düşünürken develer için minnet eylemesine şaşırır. Şeybe "Kâbe'nin sahibi orayı korur, ben sana neden mani olayım ki ama develer benim mülkümdür de onlar için minnet ederim." der.

Ebrehe bu sözleri işitince benzi bozarır, gözleri kızarır ve hemen develerin getirilmesini emreder. Esved develeri getirip Şeybe'ye teslim eder ve Ebrehe Şeybe'yi gönderir. Şeybe iki yüz devesini önüne katıp yola revan olur (b.472-500).

Kâbe'ye erişince oradakiler karşı gelip halini hatrını ve Ebrehe ile neler yaşadığını sorarlar. Şeybe olan biteni oğlanlarına anlatır ve onlardan biri madem bu kadar izzet edildiyse neden Kâbe'yi dilemediğini sorar. Şeybe onlara Kâbe'nin koruyucusu olduğunu, oranın sahibinin kendisi olmadığını söyler. Diğer taraftan Ebrehe Şeybe'nin sözlerini düşünüp yaptığı işten pişmanlık duymaktaydı. Esved, şahın yanına varıp perişanlığının nedenini sorar. Ebrehe yanına gelen pirin söylediklerini o gittiğinden beri düşündüğünü söyler. Onun sözlerinden çok etkilendiğini ve geri dönmeyi istediğini bildirir. Esved Ebrehe'ye Kâbe'yi yıkmaya gelişiyle meşhur olduğunu ve bu kadar askeri toplayıp da hiçbir iş yapmadan geri döndüğü duyulursa etraftaki beylerin mülklerini ellerinden almaya niyetleneceğini söyler. Ebrehe Şeybe'nin aklını başından aldığı söyleyince Esved Arapların büyücü olduğunu ve ne isterlerse sihirle yapmaya kadir olduklarını anlatır. Ebrehe gönlünün korkuyla dolduğunu ve nereye gideceğini bilmediğini söyleyince Esved kendisine asker vermesini ister. Gidip Kâbe'yi yıkacağını ve şehri yakacağını söyler. Ebrehe ona izin verir ancak Şeybe'nin ve ona tabii olan hiç kimsenin kılına dokunmamasını emreder (b.500-534).

Esved Ebrehe'nin emri olduğunu söyleyerek beylerini toplar ve Mekke yoluna düşer. Şeybe'nin koyduğu gözcüler ordunun geldiğini haber verince kavmini toparlar ve Kâbe'yi yedi kez tavaf edip Ebûkubey's dağına çıkarlar. Oradan gelen askerin haddi hududu olmadığını görünce Kâbe'ye geri yürüyüp yine yedi kez tavaf ederek ağlaşırlar. Abdülmuttalib kavmini yanına toplayıp Abdullah ile Amîne'yi ve diğerlerini Kâbe'ye karşı yerleştirir ve hepsine Allah'a yalvarmalarını emreder. Şeybe Kâbe'ye doğru secdeye varıp ağlayınca tüm kavmi yüzlerini yere vurup ağlaşırlar. Muhammed nurunun Amîne'nin alnında olduğunu görürler ve Şeybe'nin kalbi ferahlar. Askerler Mekke'nin orta yerine gelene kadar o dağda oturup gözlerler. Esved ve eskerleri Mahmud denen fili Kâbe'yi yıkmak için getirir ancak kırk adım kala fil olduğu yerde durur. Ne yapsalar da fili hareket ettiremezler bunun üzerine Esved askere hücum emri verir. Filin başını Yemen'den yana çevirince hemen yola düşer ama Kâbe yönüne çevirince yine kıvıldamaz. Mekke kavmini kırmayınca Kâbe'yi yıkamayacaklarını düşünüp Hayyat adlı beyi şaha haber vermeye gönderirler (b.534-590).

Hayyat, Ebrehe'nin divanına varıp Mekkelilerin fili büyülediğini bu yüzden önce halkı yok etmeleri gerektiğini anlatır. Ebrehe bu sözü kabul etmez, Şeybe'yi incitmeden yıkabilirlerse yapmalarını ister. Eğer yıkamazlarsa Şeybe'ye bir elçi gönderip kiliseye giren altı kişiyi ve oradan aldıkları malları ve dahi kilise görevlilerinin kan parasını ondan istemelerini emreder.

Hayyat atına binip döner ve Ebrehe'nin söylediklerini bir bir Esved'e anlatır. Bunun üzerine Esved Hayyat'ı elçi olarak gönderir. Hayyat Şeybe'ye padişahın selamını iletip dileklerini sıralar ve kabul ederlerse barışık bir şekilde buradan gideceklerini söyler. Şeybe bu işi yapanları tanımadıklarını ve isteklerini yerine getirmeyeceklerini söyleyince Hayyat öfkelenir. Aralarında bir tartışma yaşanır ancak Şeybe "Elçiye zeval olmaz." diyerek onu ordusuna varması için bırakır. Hayyat Esved'in yanına varır ve bu kavmi yok etmezlerse bu büyücülerin baş eğmeyeceğini bildirir. Esved askere emir verir ve dağa yönelirler (b.590-644).

Kur'ân'da anılan kara buluta benzettikleri taş taşıyan ebâbil kuşları bu askerlerin üstüne gelip taş ile onları kırmaya kasteder. Kuşlar Allah'ın emriyle gelir ve üstlerine hep kanat gererler. Esved kuşların nereden çıktığını anlamak için bakarken askere onları ürkütmeleri için ok kullanmalarını emreder. Hayyat'ın üzerinde duran kuş başına taşı bırakır ve boğazından göğsüne geçen taş yere düşüp yedi kat yere yol bulur. Hayyat atıyla ah ederek yere düşünce ona yardıma giderler. O esnada gökten taşlar dolu gibi ordunun başına yağmaya başlar ve değdiği tüm beyleri, uluları toprağa döker. Bunu gören Esved'in aklı başından gider ve kim kaçarsa Gök Tanrı'nın hışmından kurtulacağını söyleyip atını çevirerek silahını bırakır. Ardına bakmadan sahralardan ve derelerden geçerek kaçır. Ordu da atlarının başını çevirip başlarını alıp kaçır. Hak Teala ebâbil kuşlarına taş atmalarını emreder. O sayısız askerlerin her birinin başına taş vurup orduyu kırarlar. Taşların sureti bozulmadan askerlerin kemikleri, sinirleri ve derilerinden eser kalmaz (b.644-685).

Kâbe'ye kast ettikleri için hepsinin başına taş dokunur ve bir kişi hariç tüm ordu kırılır. O kişi atına atlayıp yola düşer ve Ebrehe'yi telaşlandırır. Ebrehe onu görünce Kâbe'yi yıkıp yıkmadıklarını sorar. Asker ordudan bir tek kendisinin kaldığını diğerlerinin kırılıp geçtiğini bildirir. Ebrehe kimin böyle bir şey yaptığını sorar ve "ebâbil kuşları" cevabını alır. Yukarıya bakınca uçan nice kuşları görür ve ordusunun üstüne taşları saçanın onlar olup olmadığını sorar. Asker bu kuşlar olduğunu ve eğer kaçmazsa onu da öldüreceklerini söyler. Kuşlardan biri taşını Ebrehe'nin karşısındaki askerin başına bırakır ve göğsüne geçip işini bitirir. Ebrehe fındıktan küçük çamurdan yapılan taşı görmek için gelir ve bunun Allah'ın emri olduğunu anlar. Ebrehe hazırlığını yapıp atını ister. "Gök Tanrı bize öfkeleni." diyerek Yemen'den yana çevirir atını. Ebrehe bir gecede on günlük yol gider ve menzile varana kadar nice atları bırakıp gider. Bırakılan bir taş Ebrehe'nin üstüne iner, sağ omzuna dokunur ve elini omzundan keser. Bir gün bir gece daha gittikten sonra yine bir kuş taş bırakıp bu kez sol omzunun işini bitirir. Onu tekrar acısıyla atına bindirirler ve yeni menziline eriştiğinde başka bir kuş bu kez sağ bacağının üzerine bir taş bırakır. Kalkıp oradan kaçır ve bir gün bir gece

sonra dinlenmek için bir şehre varır. Orada da başka bir kuş diğer bacağına taş bırakır. Kötürüm olduğu için ata binemeyince onu bir deveye sararlar ve Yemen'e varırlar. Sarayın önüne geldiklerinde kuşlar da gelip Ebrehe dışında sağ kimse kalmayana kadar taşları kavmin üzerine bırakırlar. Ebrehe'yi deveden indirecek kimse kalmadığı için sabaha kadar bağlı kalır. Sarayın bekçisi kapıya çıkıp tanınmaz halde deveye sarılı kişiyi görür. Dikkatli bakınca padişahını tanır ve feryat etmeye başlar. Ebrehe kendisini çözüp deveden almasını söyleyince onu alır ve eşinin yanına götürür. Ailesi onu görüp ağlamaya başlayınca Ebrehe sessiz olmalarını ve bu durumu kimseye bildirmemelerini söyler. Oğlu Yeksûm'u yanına çağırıp ona halini anlatır ve kaleme almasını ister. Ebrehe hikâyesini anlatır, oğlu bir yazı yazar ve nihayete erdiğinde hazır bekleyen kuş, taşı Ebrehe'nin boynuna bırakır. Ebrehe oracıkta can verir (b.685-754).

Mekkeliler bu haberi duyarlar ve Şeybe secdeye varıp şükreder. Kavmi ile birlikte Ebrehe'nin kavminin halini görmeye inince askerinin içinde dolaşırlar ancak taştan eser bulamazlar. Bu durumu ilan etmek için Şam'a birkaç adam gönderir. Mekke'den gidenleri geri getirirler ve bu kavmin halini onlar da görür. Yedi yüz bin askerden geri kalanlarla her biri sanki bir define bulmuş gibi zengin olurlar. Kırk yıl kadar sadaka verecek adam bulamazlar ve uzun yıllar kimseye muhtaç olmazlar. Bu haber âleme yayılır ve Yemen sultanı Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak için sayısız askerle Mekke'ye varıp orada Allah'ın gazabına uğradığını tüm raviler rivayet kılarlar. Bu durumu duyan beyler Şeybe'yi kutlamak için mektuplar gönderirler. Kâbe'ye kast eden Ebrehe'nin helak olduğunu gördükten sonra hiç kimse iki cihan sultanının doğduğu şehre ve Kabe'ye kastetmez (b.754-785).

Sonraki beyitlerde şair daha doğmadan kavmine yardımcı olan Hz Muhammed'in şefaati isteyerek hidayet ve bağışlanma dilemiş. Kendisi için dua isteğinde bulunup bu eseri okuyanlara da Allah'tan merhamet dileyerek eserine son vermiştir.

2.3.2. Eserde geçen özel adlar

2.3.2.1. Peygamberler

Hz. Muhammed (ö. 632)

Son peygamber olan Hz. Muhammed 571 yılında Mekke'de dünyaya gelmiş ve 40 yaşına gelince peygamber olmuştur. Mekke'den Medine'ye hicretini 622 senesinde gerçekleştirmiş ve 632 senesinde de vefat etmiştir:

Mesnevîde "Muhammed, Ahmed, Mustafa, Resul" adlarıyla anılmış olan Hz. Muhammed'in şefaati umularak eser kaleme alınmıştır. Hz. Muhammed olmasaydı yerde ve gökte gizli ve açık her ne varsa olmayacağı vurgulanmıştır:

Sen degül miseñ yaratmazdum 'ayân

Yir ü gökde her ne var zāhir nihān (b.17)

Hz. Âdem (ö. ?)

İnsanlığın atası Hz. Âdem, hadisler ve diğer kaynaklardan elde edinilen bilgilere göre topraktan yaratılmıştır. Hz. Peygamber kendisine yöneltilen ilk peygamberin kim olduğu hakkındaki soruya “Âdem’dir.” cevabını verdiği belirtilmektedir.¹¹⁷ Eserin hamdele kısmında Allah’ın cihanı yaratışı anlatılırken Hz. Adem zikredilmiştir:

Yirler üstinde buyurdı Âdeme
Hidmet idüb tā iriše hoş deme (b.9)

Mesîh/ Hz. İsa (ö. MS 28)

Kendisine ilâhi kitap indirilen dört peygamberden biri olan Hz. İsa, *Kur’ân-ı Kerîm*’de ve İncillerde Mesih adıyla anılmaktadır.¹¹⁸ Mesih, çeşitli dinlerde ahir zamanda geleceğine inanılan kurtarıcıdır.¹¹⁹ Eserde Ebrehe, yaptırdığı kiliseyi harabeye çevirenlerden bunun hesabını soracağına dair yanındakilere and içerken Mesîh adı geçmektedir:

And içüp ol dem Mesîh hürmetine
Hem kâsem itdi şalîb milletine (b.210)

Hz.İbrahim-Halilu’llâh (ö. ?)

İslamiyette, Hristiyanlıkta ve Yahudilikte ata olarak kabul edilen ve yaşamış olduğu dönem tam olarak bilinmeyen Hz. İbrahim tevhid inancını oturtmak için çok mücadele etmiştir. Oğlu İsmail ile birlikte Kâbe’yi inşa ederek hac ibadetini başlatmıştır.¹²⁰ Hz. İbrahim için Allah dostu manâsında Halilullah lakabı kullanılmıştır. Eserde Kâbe’nin yerine kendi yaptırdığı kilisenin ziyaret edilmesini isteyen Ebrehe ile Kâbe’yi inşa eden Hz. İbrahim’den bahsedilmiştir:

Ol hod İbrâhîm Halîlu’llâhdur
Ebrehe Eşrem hu bir güm-râhdur (b.158)

Hz. İsmail (ö. ?)

¹¹⁷ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358-363.

¹¹⁸ Seydi Kiraz, “Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa”, *EKEV Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 263.

¹¹⁹ Jacques Waardenburg, “Mesîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/306-309.

¹²⁰ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/266-272.

Hz İbrahim'in Hacer'den olma tek oğlu Hz. İsmail'dir.¹²¹ Eserde peygamberin nurunun geçmişten bugüne kadar kimlerden geçtiği bildirilmiştir:

Vardı İbrāhīm u İsmā' ile hem
Āhīr atam Hāşime de oldı zamm (b.467)

2.3.2.2. Çâr-yâr

Mesnevinin başlangıç bölümünde dört halifeden söz etmiştir. Hz. Muhammed'e dost olduklarından bahsederken Hz. Ali'nin adı yerine lakabı olan Haydar kullanılmıştır:

Hem aña yâr eyledi dört serveri
Bū Bekir 'Ömer ü 'Oşmān Hāydarı (b.18)

Hz. Ali-Murtaza (ö. 661)

Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu ve dört halifenin sonuncusudur. İlk Müslümanlardan olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in damadıdır. "Murtaza" lakabıdır:¹²²

Yevm-i maşerde ire şefkat aña
Sākiyi ola 'Aliyyü'l-Murtażā (b.798)

2.3.2.3. Diğer şahıslar

Hâşim

Kureyş kabilesinin Hz. Muhammed'in de dahil olduğu kolunun adıdır. Hâşim'in soyu oğullarından Abdülmuttalib daha sonra da onun oğlu Abdullah ile devam etmiştir. ¹²³ Eserde bazı beyitlerde Abdülmuttalib'ten Hâşimoğlu olarak bahsedilmektedir:

Geldi Esved Ebrehe eydür aña
Hâşimoğlu yalıñuz geldi baña (b.396)

Vardı İbrāhīm u İsmā' ile hem
Āhīr atam Hāşime de oldı zamm (b.467)

Abdülmuttalib-Şeybe (ö. 577)

¹²¹ Mustafa İsmet Uzun, "İsmâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/80.

¹²² Ethem Ruhi Fıçlalı, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

¹²³ İbrahim Sarıçam - Mustafa Öz, "Hâşim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/403.

Hiz. Muhammed'in dedesi olan Abdülmuttalib'in asıl adı Şeybe'dir.¹²⁴ İnançlı, karakterli, iyi kalpli ve âdil bir insan olan Abdülmuttalib kabilenin reisidir. Eserde Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe ile görüşmelerde bulunduğu ve Kâbe'nin sahibinin onu muhafaza edeceğini Ebrehe'ye bildirdiği anlatılır:

Ol ki Hâşimoğlıdur Şeybe dedi
Dağı 'Abdu'l-muţtalib dirleridi (b.25)

Abdullah (ö. 570-571?)

Hiz. Muhammed'in babası olan Abdullah akranları arasında çok beğenilen bir gençtir. Babası Abdülmuttalib adağını yerine getirmek üzere onu kurban etmemek için yüz deveyi kurban etmiş ve çok sevdiği oğlunu kurtarmıştır. Abdullah erken yaşta vefat etmiş ve Hiz. Muhammed yetim kalmıştır.¹²⁵ Eserde Ebrehe ordusunun Kâbe'ye doğru ilerleyişi esnasında Abdülmuttalib'in onu Kâbe'ye karşı durdurduğu anlatılır:

Aldı 'Abdullâh Amîneyle beri
Ka' beye karşı tururdi bunları (b.552)

Amîne (ö. 575-577?)

Hiz. Muhammed'in annesi olan Âmine genç yaşta alındaki parlaklık sebebiyle birçok kişiden evlenme teklifi alan Abdullah ile evlenmiştir. Hiz. Muhammed ana rahmine düşünce Abdullah'ın alındaki nur Âmine'ye geçmiştir.¹²⁶ İşte eserde de Âmine'nin alındaki bu nurdan bahsedilmiştir:

Pes görürler kim Amîne hâtunuTañrısı
Ol Muhammed nûrı k'alında anuñ (b.560)

Ebrehe Eşrem (ö. 570?)

Ebrehe dinini yaymak için uğraşan bir Hristiyandır. Yaptığı bir savaşta dudağı veya burnu yarıldığı için "Eşrem" lakabıyla anılmaktadır.¹²⁷ Kâbe yerine kendi yaptırmış olduğu kilisenin rağbet görmesini istiyordu. Mahmud adlı fili ve ordusu ile Kâbe'yi yıkmaya kalkışınca helâk olmuştur:

Ebrehe Eşrem yapup durur bunu

¹²⁴ Hacı Ahmet Sezikli, "Abdülmuttalib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/272.

¹²⁵ Bekir Topaloğlu, "Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/75-76.

¹²⁶ Bekir Topaloğlu, "Âmine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/63-64.

¹²⁷ Kazancı, "Ebrehe", 10/79-80.

Niçesi yeg olur andan i denī (b.157)

Dinini yayma amacıyla kilise yaptıran Ebrehe'nin eserin sonlarına doğru Gök Tanrı'dan bahsetmesi dikkate değer bir husustur:

Atımı benüm getürüñ tīz didi

Vay bize Gök Tañrısı hışm eyledi (b.707)

Kayser

İslâm'ın ortaya çıktığı dönemlerde Araplar Bizans imparatoru için kayser unvanını kullanmıştır.¹²⁸ Eserde Şeybe, Kâbe halkına Ebrehe ordusunun geldiği sırada gidip beş on gün komşuları olan Kayser'in yanında kalmalarını söyler:

Kayşer ulu pâdişâhdur nâmodâr

Koñşılardur hem bizümle hem-civâr (b.283)

Maksud Oğlu Esved (ö. 570?)

Habeşli Esved Ebrehe tarafından Abdülmuttalibin develerini ordugâha getirmekle görevlendirilmiştir.¹²⁹ Eserde Ebrehe'nin yanında derecesi yüksek bir bey olduğu ve ordunun önünden askerleriyle gidip gözcülük yaptığı belirtilmiştir:

Adı Maqşūdoğlı Esveddi anuñ

Key muqarrebdi yanında sulţanuñ (b.225)

Zûnefer (ö. 570?)

Zûnefer Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma isteğine karşı çıkan Yemenli bir şahıstır.¹³⁰ Eserde Ebrehe'nin makamında bulunan ve adı Zînefer olarak geçen er Şeybe'nin dostudur ve başı vurulmasın diye ona kaçıp gitmesi yönünde telkinde bulunur:

Zînefer eydür kim i kâği harem

Bunda ne işe gelüp başduñ kadem (b.359)

Hayyat (ö. 570?)

Şeybe'nin önünde Ebrehe'nin fili diz çökünce haberi Ebrehe'ye götüren bey Hayyat'tır. Ebrehe'nin Kâbe'den geri çekilme şartlarını Şeybe'ye ileten de yine kendisidir:

¹²⁸ Işıl Demirkent, "Kayser", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/94.

¹²⁹ Kazancı, "Ebrehe", 10/80.

¹³⁰ Fayda, "Fil Vak'ası", 13/71.

Şeybeye Hayyât didi i nīgu-nām
Pâdişâhumuz size kıılır selām (b.613)

Erdeşîr (ö. 242)

“Kutsal padişah” anlamına gelmekte olan Erdeşîr, Fars edebiyatının tarihî-efsanevî şahısları arasındadır. Sâsânî Devleti’nin kurucusu Erdeşîr bir destan kahramanıdır.¹³¹ Eserde cenk aslanı mânâsında kullanılarak aslında bu destan kahramanına gönderme yapılmıştır:

Bundan artuğ hem iki yüz biñ dilîr
Söyle kim her birisi bir Erdeşîr (b.408)

Belkıs (ö. ?)

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın birliğine inandığı bildirilen Sebe melikesidir. Sebe bugünkü Yemen’dir.¹³² Eserde de Belkıs ve Yemen birlikte verilmiştir:

Rāviler bu resme virdiler haber
Kim Yemen milkinde Belkısüñ meger (b.84)

Yeksûm (ö. ?)

Fîl Vak’ası sonucu ölen Yemen valisi Ebrehe’nin yerine geçen oğludur.¹³³ Eserde Ebrehe ölmek üzereyken oğlunu yanına çağırır ve başından geçenleri yazmasını ister:

Oğlı Yeksûmı varup getürdiler
Ebrehenüñ yanına yitürdiler (b.746)

2.3.2.4. Diğer varlıklar

Mahmud

Bir şahıs olmamasına rağmen eserde üzerinde çokça durulduğundan bu bölüme eklenmiştir. Ebrehe, içinde Mahmud adlı filin bulunduğu ordusuyla Kâbe’yi yıkmak için Mekke üzerine yürür. Fîl Vak’ası adıyla anılan bu olayda bazı kaynaklar Mahmud adında tek bir fil bulunduğunu bildirirken bazı kaynaklarda ise bin kadar filden bahsedilir. Nesli tükenmiş

¹³¹ Tahsin Yazıcı, “Erdeşîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/284-285.

¹³² Orhan Seyfi Yüçetürk, “Belkıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420-421.

¹³³ Kazancı, “Ebrehe”, 10/80.

fillere verilen “mamut” isminden bozularak Arapçaya Mahmud olarak geçmiş olduğu düşünülmektedir.¹³⁴ Eserde ordudaki fil sayısı kırk olarak zikredilmiştir. (b.415)

Adını Maḥmud ḳomışlardı anuñ
Hind ilinde yoğıdı bir sulṫanuñ (b.418)

2.3.3. Eserde geçen yer adları

Yemen

Arabistan yarımadasının güneybatısında yer alan ülkenin adıdır.¹³⁵ Eserde Yemen padişahının Ebrehe Eşrem olduğu belirtilmiştir:

Pes Yemen milkine ol dem pādişāh
Ebrehe Eşremdi ol rūy-ı siyah (b.32)

Habeş

Dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir, Afrika'nın doğusunda yer alır.¹³⁶ Eserde Habeş Ebrehe ile birlikte ele alınmıştır:

Bu ṫarafdan diñle imdi n'oldı ḥāl
Ebrehe Eşrem Ḥabeş ol bed-fi'āl (b.305)

Mekke

Kâbe'nin içinde yer aldığı hac ve umre ibadetlerinin gerçekleştirildiği kutsal şehrin adıdır.¹³⁷ Eserde hacıların kervanını gören Ebrehe yanındakilere bu kervanın nereye gittiğini sormuştur:

Didiler bu ḳafle i şāh-ı cihān
Mekke şehrine gider bilüñ 'ayān (b.38)

Kâbe

¹³⁴ Fayda, “Fil Vak'ası”, 13/70-71.

¹³⁵ Halil Kurt, “Yemen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/400.

¹³⁶ Cengiz Orhonlu, “Habeş Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/363.

¹³⁷ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555.

İslâmiyet'e göre yeryüzünde Allah'a adanarak inşa edilen ilk ibadet yeri olan Kâbe aynı zamanda Müslümanların kıblesidir.¹³⁸ Eserden alınan beyitte Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim'in ateşi gül bahçesi yaptığı anlatılmaktadır:

Pes bizüm Ka' bemüzi yapan Hâlîl
Ol ki nârı gülsitân itdi Celîl (b.156)

Rûm-Şam

Rûm ifadesi Bizanslılar, Romalılar ve Anadolu'da yaşayan Rumlar için kullanılmaktadır.¹³⁹ Günümüzde Suriye'nin başkenti olan Şam İslâm dünyasının en mühim merkezlerindedir.¹⁴⁰ Eserde Ebrehe'nin inşa ettirdiği kilisenin eşsiz olduğunun anlatıldığı kısımda geçmektedir:

Bir 'imâret oldı kim hâşıl-kelâm
Olmadı anuñ gibi der-Rûm u Şâm (b.122)

Irak

Ortadoğu'da bulunan başkenti Bağdat olan bir İslâm ülkesidir.¹⁴¹ Eserde Ebrehe'nin inşa ettirdiği kiliseyi görmeye birçok memlektten tüccarların gelmesi münasebetiyle anılmıştır:

Bunca kişverler ki var Şâm u 'Irâk
Cümlenüñ təcirleri kıldı yarağ (b.124)

Kisrâ

Kisrâ Araplar tarafından Sâsânî hükümdarları için kullanılan unvandır.¹⁴² Eserde Mekke'den uzaklaşmak yerine kendi ayağıyla Ebrehe'nin ordugâhına gelen Şeybe ile Zînefer'in karşılaştığı bölümde kullanılmıştır:

Ben şanurdum Kayşere varduñ seni
Yâhu Kisrâda kılupsun meskeni (b.360)

Hicaz

¹³⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/21.

¹³⁹ Casim Avcı, "Rum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/222.

¹⁴⁰ Cengiz Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/311.

¹⁴¹ Erdoğan Akkan, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/83.

¹⁴² Casim Avcı, "Kisrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/71.

Arap yarımadasında Kızıldeniz doğu sahilince devam eden bölgeye verilen addır.¹⁴³ Eserde Ebrehe ordusunun gözcüleri Esved komutasında Hicaz'a vardığında onları dinlendirme bahanesiyle oyalan Arap beylerinin bahsi geçmiştir:

Çün Hicāz milkine başladılar ayak
Dört kabīle vardı anda ittifāk (b.234)

Cezayir

Afrika kıtasının alan bakımından Sudan'dan sonra ikinci büyük ülkesi olan Cezayir Müslüman bir ülkedir.¹⁴⁴ Eserde Ebrehe'nin ordusundan kalan ganimetlerin çokluğu anlatılırken bahsi geçmiştir:

Ol Cezāyir ' Arabı kırk yıl tamām
Ġayrı muhtāc olmadılar ve's-selām (b.769)

Ebûkubeyis

Kâbe'nin doğusunda yaklaşık olarak yüz metre uzakta olan bir küçük dağın adıdır.¹⁴⁵ Eserde Ebrehe ordusu Kâbe'yi harap etmek için yaklaşırlarken Mekke halkı onları gözlemek için bu dağa çıkar:

Döndi Hıyyāt oradan def' i hemān
Bûkubeyis tağına pes oldı revān (b.607)

Mengülüs

Mengülüs denen yerde heybetli filler yetiştirilirmiş.¹⁴⁶ Eserde de bu filin heybetinden ve görüntüsünden bahsedilir:

Varıdı bir Mengelüsī anda fīl
Key mehībidi vü hem gāyet tavīl (b.417)

2.3.4. Eserin muhtevâ kaynakları

Müellif, eserin muhtevasını siyerlerden aldığını eserde belirtmiştir:

Bir hikāyet bulmuşam key mu' teber

¹⁴³ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/432.

¹⁴⁴ Sırrı Erinç, "Cezayir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/483.

¹⁴⁵ Abdullah A. Boks, "Ebûkubeyis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/280.

¹⁴⁶ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiir Kılavuzu* (İstanbul: DBY Yayınları, 2022), V/206.

İncelenen nüsha içerisindeki diğer mesnevilerin konusu Darir'in *Sîretü'n-nebî*'sinden alınmıştır. Bu sebeple *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl* için de konunun aynı kaynaktan alınmış olduğuna kanaat getirilmiştir. Ayrıca Darir'in eserindeki bölüm ile Hâcî Abdî'nin mesnevisi karşılaştırıldığında konu akışı benzerliği dikkat çekmekte ve ufak tefek ayrıntılar dışında bir fark görülmemektedir.¹⁴⁷

Tek bir ana başlık kullanan Abdî'den farklı olarak Darir "Fîl Yılı'nın Hikâyesi" ana başlığı altında "Hak Taalâ Kâbesi Beytullahı Harap Etmek Niyetiyle Yemenden Asker Sevki" ve "Ebâbil Kuşları Geliyor" şeklinde iki de alt başlık kullanmıştır.

Darir'in eserinde Yemen'e sahip olmak isteyen Arbat ve Ebrehe arasındaki rekabetten bahsedilmiş ancak mesnevide bu kısım ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Darir'de kilise yapımında kullanılan taşların ve diğer malzemelerin Belkıs'ın sarayının yıkılıp oradan elde edildiğinden bahsedilmektedir. Bu husus dışında verilen bilgiler iki eserde de benzerlik göstermektedir.

Darir ve Abdî ordudaki asker sayısını verirken de farklı rakamlar zikretmişlerdir. Abdî "yedi kere yüz bin" derken Darir altmış bin demiştir.

Darir ordudaki fil sayısı için sekiz on rakamlarını zikrederken Abdî kırk rakamını zikretmiştir.

Darir'in "Zi Nefr" olarak bahsettiği Ebrehe ordugâhındaki Şeybe'nin dostundan Abdî "Zînefer" olarak bahsetmiştir.

Şeybe ve Ebrehe arasında elçilik yapan kişinin adı Darir'in eserinde "Habbat" olarak geçerken Abdî'nin eserinde "Hayyat" olarak geçmiştir.

Mensur olarak kaleme alınmış olan Darir'in eseri içerisinde "nazım" başlığı kullanılarak yedi adet manzum parçaya yer verilmiştir. Eserin sonunda Abdî'nin mesnevisinden farklı olarak Fîl sûresi ve meali verilmiş ve "Fîl vakası Hz. Muhammed'in doğumundan elli gün önce olmuştu." cümlesiyle olayın anlatımı noktalanmıştır.

---

¹⁴⁷ Darîr, *Kitab-ı Siyer-i Nebi*, 121-139.

3. BÖLÜM

NÜSHA TAVSİFİ VE METNİN ÇEVİRİYAZISI

3.1. Nüsha Tavsifi

Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi Kemankeş Koleksiyonu 411 numarada kayıtlı bulunan nüshanın iç ve dış ölçüleri 178*25, 125*75 mm'dir. Üzerinde çalışılan eser, 309 yapraktan oluşan bu yazmanın 213b-249b varakları arasında yer almaktadır. Tasnif numarası 297/9 olan nüshanın cilt etrafı ve dip meşin, mukavva cilttir. Satır sayısı 11 olan eser harekeli nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

3.2. Metnin Kurulmasında Takip Edilen Yol

1. Hacı Abdî'ye ait eserin bilinen tek tam nüshası dikkate alınarak metin oluşturulmuş, ilgili beyit ve sayfa numaraları da aynı nüshaya göre verilmiştir.
2. Yazmaya ait varak numaraları köşeli parantez ile ilk beyitin sağ köşesinde belirtilmiştir: [213b], [249a]...
3. Eserin beyitleri beşerli gruplar halinde numaralandırılmıştır: 1,5,10,15...
4. Özel isimler yazılırken büyük harfle başlanmış ancak kelimelere gelen çekim ekleri kesme işareti ile ayrılmamıştır: Şeybenin, Ebreheye...
5. Tekrarlanan kelimeler arasına giren ekler kısa çizgi kullanmak suretiyle ayrılmıştır: ser-te-ser.
6. Harekeli yazılan eserde metne bağlı kalarak çeviri yapılmış fakat müellifin sehven yaptığı düşünülen kimi hatalı yazımlar düzeltilmiştir: "otlu" biçiminde yazılan sözcük beyitteki anlama uygun biçimde "etlü" olarak değiştirilmiştir. (b.29) "Kilise" sözcüğü eserde bir mısra dışında kaf harfi yazılmış olmasına rağmen çeviri yazıda doğru yazımı dikkate alınarak kef harfi ile gösterilmiştir.
7. Vezin gereği düşen ünlü harfler kesme işaretiyle gösterilmiştir: n'ola, n'oldı, k'ancılayın ...
8. Arapça tamlamalar "zü'l-minen, 'Abdu'l-muṭṭalib" şeklinde gösterilmiştir.
9. Farsça ön eklerinden olan "bî" eserin tamamında "bey" şeklinde harekelendiği için bu ek, "bey" olarak yazılmıştır.
10. Fiillere gelen -up/-üp zarf-fiil ekinin yazımında "p" ünsüz tercih edilmiştir: ḥidmet idüp...
11. Başka eserlerde "ey, iy" yazımlarına rastlanan nida sözcüğü eserin tamamında "i" şeklinde harekelendiği için bu kelime, "i" olarak yazılmıştır.
12. Farsça olan "ama, fakat, ancak" anlamındaki "lîk" eserin tamamında "leyk" olarak harekelendiği için bu şekilde yazılmıştır.

13. Metin içerisinde yapılan metin tamirleri köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir: olsun[n], devede[n]...

14. Tamlama esreleri ve atıf vav'larının yazımında çeviri yazı esasları dikkate alınmış ve birlik sağlamak adına hepsi aynı şekilde gösterilmiştir.

15. Çeviri yazı metin düzenlemesi yapılırken İsmail Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" makalesinde yer alan hususlar esas alınmaya çalışılmıştır.¹⁴⁸

3.3.Çeviri Yazı İşâretleri

Osmanlı Türkçesinde bulunan harfler için aşağıda belirtilen çeviri yazı alfabesi kullanılmıştır:

ا : a, ā, e	ط : t
ء : ʾ	ظ : z
ب : b	ع : ʿ
پ : p	غ : ğ
ت : t	ق : k
ث : s	ف : f
ج : c	ك : g, k, ñ
چ : ç	گ : g
ح : h	ل : l
خ : ħ	م : m
د : d	ن : n
ذ : z	و : v, o, ö, u, ü, ū
ر : r	ه : h, e, a
ز : z	ی : y, ı, i, ī
ژ : j	
س : s	
ش : ş	
ص : ş	
ض : z, d	

¹⁴⁸ İsmail Ünver, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Turkish Studies-İnternational Periodical for Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-* Volume 3/6 (2008), 1-46.

3.4. Metnin Çeviri Yazısı

Ĥikāyet-i Aşhāb-ı Fīl Mekkenüñ Kaşdına Gelüp Helāk Olduğları

[Fā' ilātün Fā' ilātün Fā' ilün]

1 Ĥamd aña kim ol durur ol lā-yezāl [213b]

Yoğ vezīri vü Őerīki bey-miřāl

Cümle sultānlar aña muĥtācdur

Raĥmet-i ĥunında cümle acdur

Salĥanat aña yaraşur pes hemān

Zīra hīĥbir nesne yoğ aña nihān

Cümle maĥlūkuñ bilür esrārını

Ĥamu dertlüye ĥıılır tīmārını

5 Bir kez ol didi cihān tıtdı ĥarār

On sekiz biñ 'ālem oldı üstüvār

Yiryüzinde şun' ina yoğdur řumār

Gökyüzinde ay u¹⁴⁹ gün leyl ü nehār

Nice ĥıldı gör muĥabbaĥ yirleri

Nice tırgurdu mu' allaq gökleri

Her birinde tolu maĥlūĥātıla

řābit oldı birliği āyātıla

Yirler üstinde buyurdı Ādeme

Ĥidmet idüp tā irişe ĥoř deme

¹⁴⁹ Atf vavları metnin büyük bir kısmında kesre ile gösterilmiştir. Bu şekildeki yazımlar düzeltilerek gösterilmiştir.

10   udretine od nihāyet yok durur
Hikmetine add u gāyet yok durur

Bir nefes ibretle ılsayduñ nazar
İrişeydi saña tevħıdden eşer

[214a]

Şununı bir dem tefekkür eylemek
İsmiñi cāndan tezekkür eylemek

Pek niçe yıllar ibādet kılmadan
Eyle buyurdu abīb-i zū'l-minen

Yok şumārı lufinuñ ullarına
Ger dilerse ğar ider envārına

15   Cümle malūk eşrefi insāndur
Anıñıçun mahar-ı Ramāndur

ıldı insān ire mutār Amedi
Hem resūlüm hem abībümsin didi

Sen degül miseñ yaratmazdum ayān
Yir ü gökde her ne var zāhir nihān

Hem aña yār eyledi dört serveri
Bü Bekir Ömer ü Oşmān aydarı

Yār-ı şādı oldu bunlar her biri
Muştafa yolında odılar seri

20   Dīn yolında baş u cān terk itdiler
Varuban uqbā sarāyın tdılar

Ol hikāyet şāhı ol sultānlaruñ
Rūḥlarına vir şalāvāt anlaruñ

Bir hikāyet bulmuşam key mu‘ teber
Sīrelerde seyr iderken i per

[214b]

Ger Ḥaḳuñ luḫfı mu‘ in ola bize
Ol hikāyet vaşfını eydem size

Bu hikāyet şanmañuz efsānedür
Muştafā ceddı sözidür yā nedür

25 Ol ki Hāşimoğlıdur Şeybe dedi
Daḫı ‘ Abdu’l-muḫḫalib dirleridi

Ceddi dūrür Muştafānuñ ol şerīf
Putā ḫapanlara olmadı ḫarīf

Putā secde kılmadı ‘ ömrinde ol
Zīra kim tevhīde bulmuşıdı yol

Mekkenüñ sultānıydı ol ulu
Şāz olurdı görse yüzün ḫayḡulu

Yüzi etlü¹⁵⁰ hem sözi ḫatluyıdı
Atadan hem başı devletlüyidi

30 Emrine münḫād idi ḫavm-i ‘ Arab
Ḥidmetindeydi ḫamu her rüz u şeb

Çünki bildüñ Şeybenüñ ḫālin tamām

¹⁵⁰ Eserde “otlu” olarak yazılmıştır.

Bu ¼arafdan diñle bir kışşa be-nām

Pes Yemen milkine ol dem pādīřāh
Ebrehe Eşremdi ol rüy-ı siyāh

Anuñ emrinde idi milk-i Yemen
Leşkeri vardı anuñ niçe tümen

[215a]

Yidi kez yüz biñ olurdu leşkeri
Pehlevānlar her birisi serseri

35 Bir gün ol seyrāna binmişdi meger
Begleriyle avlanurdu ser-te-ser

Gördiler bir kārübān çıkmış gider
Bu Yemenden ‘azm-i Beytullāh ider

Ebrehe gördi buları söyledi
¼avmine ¼ande gider bunlar didi

Didiler bu ¼afle i řāh-ı cihān
Mekke şehrine gider bilüñ ‘ayān

Anda bir ev var durur Ka‘be adı
Yılda bir kez kim bu va¼tı olsaydı

40 Her ¼arafdan cem‘ olur ¼alk-ı cihān
Anda bir dirnek ¼ılur pīr ü cüvān

Varuban ol evi ¼ılurlar ¼avāf
Baş a¼uban yalın aya¼ şaf u şaf

Geyüben iħrāmları ʿurbān olup
Nāliš iderler atı giryān olup

Her ne dilerlerise olur abūl¹⁵¹
Anda varandur zehī devletlü ul

Nie ay u yıl eküp zaħmetleri
İşbu günlerün giderler her biri

[215b]

45 Ebrehe ün işidüp bu sözleri
Hışm idüben ana döndi gözleri

Didi kim benüm gibi bir ulu řāh
İş bu milk iinde ola sāl u māh

Olmaya yanında bir ʿālī maām
Anı ta zīm eyleyeler hāřř ü ʿāmm

Nie günlük yoldan aña geleler
Ol kilīsāyı¹⁵² ziyāret ılalar

Bir beriyye ire bir nie ʿArab
Bir eve ta zīm ideler ne ʿaceb

50 Nie ay u yıl müsāfir olalar
Ol eve Ka be diyeler geleler

Bu Hābeř dilinde Ka beye olar
Pes kilīsā dimekimiş mu teber

¹⁵¹ Mısrada vezin aksamaması iin eserde “Her ne kim” diye başlayan beyit “Her ne” şeklinde yazılmıştır.

¹⁵² “kilīsā” sözcüğü kef () harfiyle yazılması gerekirken bir mısra dışında tüm eser boyunca müellif gaf ()harfini kullanılmıştır. Yazımda birlik sağlamak adına metnin tamamında sözcük kef () harfi ile gösterilmiştir.

Eyle olıcağ buyurdı ol la'în
Kārübānı dönderüñüz dir hemîn

Varuban ullar oları dönderür
Gıtmege omaz getürüp ondurur

Kendü dağı döndi seyrāndan hemān
Gelüben girdi sarāyına revān

55 Yanına cem' oldılar mîr ü vezîr [216a]
İş erenleri meşāliñde dilîr

Ebrehe eydür mühendisler görüñ
Cem' idüp bennāları aluñ gelüñ

Her ne kim sulţān buyurdı itdiler
Varuban niçe mühendis buldılar

Cem' idüp divşürdiler bennāları
Şan' atında kāmîl idi her biri

Geldiler bennāları getirdiler
Ebrehe dîvānına yitirdiler

60 Ebrehe gördi buları söyledi
Benüm için bir binā yapuñ didi

Kim anuñ gibi kilisā olmaya
Yiryüzinde bir dağı yapılmaya

Rāviler eydür kilisā nicedür
Ka' be dimekdür Hābeş dilincedür

Ka‘beye anlar kilisā didiler
Anuñıçun Ebrehe eyle diler

Pādişāh eyle diyecek anlara
Ol mühendisler yüz urdılar yire

65 Ellerini başlarında kıodılar
Sulţanuñ hükmi yüz üzre didiler

Çünki şāhuñ hātırı eyle diler
Her ne kim buyurdı uş çeşm-i be-ser

[216b]

Pes buyurdı Ebrehe ol gün hemān
Esb u t̄azīya binüp oldu revān

Ol mühendisler yanınca hem bile
Taşra çıkdılar şehirden cevķile

Buldılar şahrāda bir hoş murğ-ı zār
Kim kılurdı niçe murğı anda zār

70 Kim Yemen milkinde yir andan şerīf
Yoğıdı āb u hevāsı hoş laţīf

Ebrehe görüp didi işbu maķām
Ol kilisā yapmağa lāyık tamām

İşbu yirde başlañuz şimdi anı
Seksen arşun olsun[n] anuñ uzunı

İnini kırk arşun idüñ siz hemīn
Kim aña reşk eyleye ħuld-ı berīn

Çünkü fermān pādişāhdan buldılar
Ol işe cānıla iḳdām kıldılar

75 Pes hemān iḳdām idüp başladılar
Dün ü güne ḳatuban işlediler

Leyki zūlmıla yapıldı ol binā
Anuñıçun tizirek oldu fenā

Ḳanḳı şeh kim cevr elin ḳıldı dirāz
Olımaz ol ḥalk içinde ser-firāz

[217a]

Zūlmıla yıḳdı niçe milki dilir
Āḥiri oldu ḥarābī dār-ı gır

Ḳanḳı zālīm zūlmıla buldı felāḥ
Dünye vü ‘uḳbāda ḥālidür tebāḥ

80 ‘Adl idenler buldı cennetde turaḳ
İki ‘ālemde olurlar yüzi aḳ

Ebrehe çün zūlmi ḳıldı ihtiyār
‘Ömri mülki tizcek oldu tār-u-mār

Eyle emr eyledi kim her pīşeger
Gün toḡunca gelür olsa işe ger

Ellerin keserleridi bey-emān
Merḥametsüz kişide yoḳdur imān

Rāviler bu resme virdiler ḥaber
Kim Yemen milkinde Belḳısuñ meger

85 Varımış bir ulu köşki buldılar
Yıkuban esbâbın anuñ aldılar

Ol kilisāya anı ħarc itdiler
Niçe dürlü nesnelere derc itdiler

Çünki başlandı yapılıur ol binā
Diñle imdi nicesi oldı yine

Varıdı taş yonucı bir key kişi [217b]
Bir gün anuñ düşdi bir ta' cıl işi

Giçirek geldi işine ol cüvān
Gün dağı toğmış idi hem ol zamān

90 Bildi kim elin keserler n'eylesün
Bir qarıcuğ anası vardı anuñ

Didi benümle bile gel yā ana
Gele şāyet başuma dürlü 'inā

Ger elüm kesmek dilerlerse benüm
Sen şefā'at kılasın baña canum

Zıra ħātūnlar sözi makbūldür
Şehlere gerçi niçeler kıldur

Ulular¹⁵³ ħātūn kişinüñ sözünü
Diñleyüp red eylemezler bil anı

---

¹⁵³ Kelime derkenara yazılmış.

95 Aldı geldi bile anda anasın
Kendü verdi işine geçdi hemîn

Anı gördi çün imâret nâzırı
İşine geç geldi ol bennâ eri

Tîz buyurdi ol kişiyi tutdılar
Ebrehe dîvânına iletdiler

Didi nâzır şâha i şâh-ı cihân
İşine geç geldi bugün bu cüvân

Ebrehe didi kesûn tîz elini
Bildüreyin aña kendü hâlini

[218a]

100 Anası ol dem işitdi bu sözi
Ebrehe karşıasına geldi özi

Ebreheye ağlayuban yüz urur
Başını gögsini açup yalvarur

Didi sultânım terahhum kıl aña
‘Afv kıl oğlancuğuma kıyma baña

İşbu emcekden emenler hürmeti
Kim bunuñladur analar ‘izzeti

Cürmüni bağışlağıl anuñ bize
Şahlara ‘afv eylemek durur sezâ

105 Çün bilürsüz kim meşeldür bayağı
Sürçenüñ bir kez kesilmez ayağı

Ebrehe anı görüp hışm eyledi
Tiz sürüñ ol ʿavratı gitsün didi

Kesiñüz anuñ elin virmeñ amān
Emrüme kıldı muḥālif bu zamān

Geldiler cellādlar anı tutdılar
Kesdiler elin yabana atdılar

Gördi çün ḥātūn kişi ol ḥāleti
Āh idüp zārılığ itdi key qatı

110 Didi kim yā Ebrehe yaqduñ beni [218b]

Ḥālıkuñ hışmı odı yaqsun seni

Benüm oğlancuğuma kılduñ ʿazāb
Ḥaḫ senüñ yapduğunı kılsun ḥarāb

N'ola kāfir olıcaḫ mazlūmdur
Ḥaḫ Te'ālaya bular ma' lūmdur

Ebreheyi daḫı yaqdı odlara
Ḳudretine ʿaql irişmez i yere

Çün ʿimāret yapıluban oldı tām
Dürlü şan'atlar bezendi anda hem

115 Yidi cins taşıla yapdılar anı
Görmedi hiç ʿālem anuñ mişlini

Bey-ḳıyās içinde taşvīr itdiler
Her birini ḥūb taḫrīr itdiler

Aşdılar kandilleri altun gümüş
Dağı billürdan niçe şan'atlu iş

La' l ü yâkût u zümürüd hacları
Hem zebercetden muşanna' her biri

Ördiler anı muraşşalarla hoş
Kalmadı bir hâli yir içinde boş

120 İbrişimden hem münakkaş hâlçeler
Töküdup bıraktılar anda olar

Pes ekalimden keşiş cem' itdiler
Hücrelere koyubanın gitdiler

[219a]

Bir 'imâret oldu kim hâşıl-kelâm
Olmadı anuñ gibi der-Rûm u Şâm

'Âleme çevlendi ma' rûf oldu ol
Anı görmeklige herkes tutdı yol

Bunca kişverler ki var Şâm u 'Irâk
Cümlenüñ tâcirleri kıldı yarağ

125 Her yirüñ cins ü metâ' ın aldılar
'Azm idüp milk-i Yemene geldiler

Yalıñuz şatmağ degül ya almağa
Bil kilisâyı temâşâ kılmğa

Şol kadar cem' olmışıdı anda nâs
Yoğıdı ol kavme hîç hadd u kıyâs

Ebrehe gördi pes ol cem' iyyeti
Kendü dağı aña kıldı niyyeti

Hem alup ol kavmi bile şaf u şaf
Ol kilisâyı varup kıla tavâf

130 Ol dirilen halk arasında meger
Varıdı altı yigit Mekkelüler

Hem Kureyşilerdi ol şîr-i ' Arab
Almağa şatmağa gelmişlerdi hep

Anların bitmişdi ol gün işleri
Gitmege yaraqlanurdi her biri

[219b]

Ol ulu cem' iyyeti çün gördiler
Birbirile tanışuban turdılar

Didiler bunuñ gibi cem' iyyeti
Görelüm vaqt ola giçe fırsatı

135 Aylar u yıllar çeküp zahmetleri
Bu kilisâya gelüpdür her biri

Râyigân girdi bizüm elümüze
Koyuban gitmek anı degül sezâ

Gelüñüz varup temâşâ idelüm
Dağı andan ilümüze gidelüm

İşbu kavı üzre gönül berkitdiler
Kuşluğun andan tıruban gitdiler

Leyki destür yogıdı halka vere
Ol kilisā yanına yāhut gire

140 Ebrehe dimişdi çün ferrāşlara
Mekke kavminde gelüp her kim göre

Anlara yol virüñüz men' eylemeñ
Hüsn-i hulq idüñ ü bārid söylemeñ

Ola kim bizüm kilisāyı görüp
Şerh ideler Mekke kavmine varup

Aluban ol kavmi bunda geleser
Terk idüp ol yiri bunda qalalar

[220a]

Ger ola bunda muqim ol şeyh ü şāb
Varuban Ka' belerin kılam harāb

145 Çünki Mekkiler varuban gördiler
Ol kilisānuñ yanında tırdılar

Göricek ferrāşlar ol Mekkileri
Didiler kim turmañuz gelüñ beri

Ol kilisāyı gelüben gördiler
Zineti vaz' in temāşā kıldılar

Gördiler anda ' acāyib dürlü renk
Kaldılar ol şan' ata hayrān u denk

Döndiler ferrāşlar eydür anlara
Bu kilisāya ne dirsiz i berre

150 Nice gördüñüz bu yeg midür size
Yoḥsa sizüñ Ka‘ beñüz mi diñ bize

Ol re’îsler didiler kim yegdür ol
Gerçi bunda var nuķüş u renk bol

Didi ferrâşlar bunuñ cevherleri
Alup anda iltseñüzdi her biri

Ka‘ beñüze ḳoysañuzdı ṭoldura
Kim ola pes anı bundan yeg göre

Yine ol Mekkîler eydür anlara
Siz ḥu zâhir binlerimişsiz yere

[220b]

155 Belki bâṭın bize gerek¹⁵⁴ her kişi
Tâ ki râst ola anuñ her cünbüşi

Pes bizüm Ka‘ bemüzi yapan Ḥalîl
Ol ki nârı gülsitân itdi Celîl

Ebrehe Eşrem yapup durur bunı
Niçesi yeg olur andan i denî

Ol ḥod İbrâhîm Ḥalîlu’llâhdur
Ebrehe Eşrem ḥu bir güm-râhdur

Daḥı bizüm Ka‘ bemüz ḳapusınuñ
Ḥalkasına kim yapuşursa anuñ

160 Her ne ḥâcet kim ḳıla olur ḳabûl

¹⁵⁴ Metinde “gerekdür” ibâresi vezin gereği “gerek” şeklinde okunmuştur.

Bu kerāmet ande vardur i fuzūl

Bu sizūñ kilīsañuzda bir kiři
ācetīn bulur mı irkek ya dişi

Didi ol ferrāřlar imdi bilūñuz
Bařıñuz yarağını tīz ıluñuz

Ebrehe řoye idūpdūr ittifā
Varuban Mekkeñūze bařa ayak

Cem^c idūben nie yūz biñ merd ū řāb
İltūben Mekkeñūzi ıla arāb

165 Mekkelūler bu sōzi iřitdiler
uruban řīrāne bir iş itdiler

[221a]

El uruban ekdiler bunlar ılı
ırdılar şoye ki bir almadı hī

İ yūzinden apuyı berkitdiler
Ol gūn anda bir dililik itdiler

ūcre iinde uran kiřileri
ırdılar hep cūmle bitdi iřleri

Girdiler yine kilīsā iine
Dirdiler altun gūmūř varısa ne

170 Başuban andillerini şoydılar
Ebrişim halıları hep kesdiler

Ṭoğradılar anları uçdan uca
Kim baqardı anda uvanuq ḥaca

Varuban mihrābına oturdılar
Piste piste çevresine sürdiler

Pes dönüp cem^ç itdiler her ne ki var
Qıymetiler gümüş altun her ne var

Çıqarup qaftanların taldurdılar
Yeñlerin baqlayuban götürdiler

175 Qıymetiden her ne vardur aldılar
Qaldırup arqalarına urdılar

Çıquban Mekke yolını tıtdılar
Artlarına baqlamayuban gıtdiler

[221b]

Quşluğun gırmişidi bunlar yola
Şöyle giderleridi yile yile

Tā ikinci vaqtine dek gıtdiler
Yürimekte key qatı sa^ç y itdiler

Qurtulacaq yire vardı yolları
Pes emīn oldu bu kez gönülleri

180 Bu yaña gör Ebrehe imdi nider
Kendü iḥrām geydi ḥalqa emr ider

Cümle iḥrām geydiler pīr ü cüvān
Ebrehe yanına cem^ç oldu hemān

Ebrehe atıyla bāk̄isi yayak
Kilseden yaña götürdiler ayak

Tā varup anı tavāf eyleyeler
Pādişāh emr itdi pes neyleyeler

İki çavuş bundan aq̄dem gitdiler
Ol kilisāya varuban yitdiler

185 Kim keş̄islere haber eyleyeler
Pādişāh geldüğini söyleyeler

Ol keş̄işler qarşu çıka bunlara
Diyeler şart-ı tavāfi anlara

Ol çavuşlar kim görür bu hāleti
Cānları ağızına geldi key q̄atı

[222a]

Tiz yine döndiler ol sā' at hemān
Ebrehe yanına geldiler revān

Didiler kim şāh-ı 'ālem siz gelün
Halk-ı 'ālem gelmedin evvel girün

190 Bir sā' at bu arada tursun bular
Emr idesiz soñra bunlar gireler

Ebrehe emr itdi halka turdılar
Kendüsi çavuşlarıyla sürdiler

Ol kilisānuñ önine vardılar
Şehlerini tütuban indürdiler

Ebrehe çün indi vardı ileri
Kapuyı açdı vü baqdı içeri

Ol kilisâyı bu hâl içre görür
‘Aklı başından gidüp şöyle turur

195 Söykenüp dīvāra bey-hüş oldı ol
Hem serāsīme oluban qaldı ol

Bağlanup dili oğundı bir zamān
Gevdesinden şan vidā‘ itmişdi cān

Bir zamāndan kendüye geldi yine
Baqdı ol çavuşlaruñ hem yüzine

Didi kim itdi bunı böyle görüñ
Turmañuz bunda içerüye girüñ

[222b]

Evvel ulular hālin bir bir görüñ
Cānlusı var mı arasında bilüñ

200 Varısa şoruñ bu aḥvāli aña
Kim kı lup durur bilivirüñ baña

Girdiler ol dem çavuşlar içerü
Göreler var mı daḥı ādem dirü

Buldılar āḥir bulardan birisi
Zaḥmı az yimiş ol imiş dirisi

Aldılar şāhuñ yanına geldiler
Ol olan aḥvāli andan şordılar

Ebrehe didi kim itdi bu işi
Sen bilürsiñ eydivirgil i kişi

205 Ol kişi didi bunı iden bize
Mekke ehлиндendür uş didüm size

Altı kişi geldi bunda Mekkiler
İşbu resme bizi rüsvāy itdiler

Bu kilīsāya ħarāblıķ itdiler
Kırdılar bizi çıķıban gitdiler

Her ne kim var kıymetiden aldılar
Şöyle kim hīç kimseden kırķmaz bular

Ebrehe çün işidür bu sözleri
Kırķımaķdan kıana döndi gözleri

[223a]

210 And içüp ol dem Mesīħ ħürmetine
Hem kıasem itdi şalīb milletine

Bir çeri iltem didi anlara ben
Şöyle kııram kıomayam kimse esen

Mekke şehrini yıķup kılam ħarāb
Ne taşın kıoyam yirinde ne türāb

Bir iş idem anlara kim der-cihān
Söylene dillerde ola dāsītān

Niçe bunuñ gibi lāflar urdılar
Kırķup andan taşra şehre vardılar

215 Bu meşeldür addua az cahuı
Şyed anda iltesin sen rahuı

Dile imdi Ebrehenu iine
İtdui ad geldi kendu baına

Geldi ehre cem i ıldı beglerin
Oudı hep uluların yeglerin

Anlara ıldı hikayet vaf-ı hal
Nicesi ıldı o Mekkiler ıtal

Didi tiz leker yaraını ıluı
Çevre illere hukmler gnderuı

220 Cem olup ta cil irisinler bize
T kim a d canına ılam cez

[223b]

Pes hemn ol dem yazıldı nmeler
Çevre yana beglere oldu haber

Cem olup milk-i Yemen serverleri
Divirubben srdiler hep lekeri

ır gne dek drt kezın yz bi eri
Ebrehe ninde arz olduveri

Ebrehe yanında bir beg key ulu
Ho yavuz mel unıdı yanlı hulu

225 Adı Maudolu Esveddi anuı
Key muarrebdi yanında sulanuı

Ebrehe didi aña kim gel berü
İşbu halka baş olup var sen yürü

Önce gidüp sen karavul ol buña
Kim bu dört yüz biñ eri virdüm saña¹⁵⁵

Gir ʿ Arab iklimine urğıl didi
Ugraduğñ halkı hep kırğıl didi

Ben varınca ol yiri zabt eyle sen
Uş varup eglenmezem arduñca ben

230 Tā varup ol Kaʿbeyi ben de yıqam
Mekke şehrini tamām oda yaqam

Tā ki vara intiķāmum yirine [224a]
Biñ biñ idem anlaruñ ben birine

Aldı Esved anları girdi yola
Sen eşitgil başına ne hāl gele

Niçe gün milk-i Yemende yürüdi
Yiryüzini ʿ askeriyle bürüdi

Çün Hicāz milkine başdılar ayak
Dört kabīle vardı anda ittifāķ

235 Tıydılar Esvedüñ anlar geldügin
ʿ Askeriyle Kaʿ be qaşdın kılduğın

Ol kabāyilde yigirmi biñ dilir

¹⁵⁵ “Kim bu dört yüz biñ eri virdüm ben saña” şeklinde yazılan mısradan “ben” sözcüğü üzeri çizilmek suretiyle kaldırılmış ve vezne uygun hâle getirilmiştir.

Varıdı her birisi bir nerre-şir

Bu işe vâkıf olıcağ tırdılar
Evlerini şarp yire ağdurdılar

Divşirüp esbâbı hem rûzı tavâr
Tağlara kaçırıldılar her ne ki var

Kendüler iki tümen er bindiler
Esvede karşı mukâbil oldılar

240 Çün yakın irişdi bunlar anlara
Atlarından indiler cümle yire

Esvede karşı yire yüz urdılar
Kalkıcağ el bağlayuban tırdılar

Ne kavimsiz didi Esved anlara
Bunda ne işe gelüpsiz i yere

[224b]

Ebrehedür didiler sultânımız
Yolınadur başıla hem cânımız

Cinsimüz gerçi ‘ Arabdur i ulu
Leyki şeh bendelerindenüz kamu

245 Çün eşitdük şâhımız dirmiş sipâh
‘ Askeriyle eylemişdür ‘ azm-i râh

Biz dağı ehl-i ‘ iyâli kaldırıp
Bir kenâra itmişüz yoldan ırup

Her ne varısa çerimüz dirmişüz
Pâdişâhuñ hıdmetine irmişüz

Çande kim emr olsa anda giderüz
Her ne emr olsa biz anı iderüz

Esved işitdi bulardan bu sözi
Hoş görüp teslîm oldı kendüzi

250 Her birinüñ kıddine bir hil' ati
Geydirüben siz yürüñ öñce didi

Çaravul oluñ bize uyduğ size
Yoluñ âsânın kılağuzluğ bize

Bu ' Arab leşkerinüñ aḫvâlini
Sizden özge kimse bilmez pes anı

İşidüp anlar baş urdılar yire
Didiler emrüñ yüzümüz üzüre

[225a]

Leyki vardur bir sözüümüz diyelüm
Pâdişâha anı arz eyleyelüm

255 Didi Esved eydiñüz işidelüm
Aña lâyıq biz daḫı iş idelüm

Didiler kim bu ' Arab kıavmi ' ayân
Çok kıabiledür eyâ şâh-ı cihân

Biñ daḫı dört yüz ü kırık dört boydur.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Mısra sonundaki "boydur" sözcüğü derkenâra yazılmıştır.

Hem şecā' atde bular meşhūrdur

Var durur bir boy otuz biñ hānedür
Erlik içre her biri şīrānedür

İşbu cümleñ ulusı serveri
Mekkenūñ sulţānidur hem bihteri

260 Hāşimoğlıdur ki 'Abdu'l-muţţalib
Kamu anuñ bendesidür lā-keżib

Siz 'Yemenden çıkmadın bilūñ anı
Divşirüp gördi vü 'asker kaydını

Cem' olupdur şimdi anda çok çeri
Şöyle kim dīvānelerdür her biri

Belki var durur yüz elli biñ kişi
Oğ atuban sūñü sürmekdür işi

At eri bu er eyüsidür kamu
Kim biñ erden biri döndermeye rü

[225b]

265 Kırk gün oldu siz gelürsüz rüz u şeb
'Askerūñüz at u er yorgun hep

Varuban dinç ere karşı tırasız
Bey-meḥāba keñdūñüzi urasız

Pādişāhuñ ceşşine i pür-kerem
Bir şınıqluğ ire anda lā-cerem

Leşkerüñ kim yüzüne toquna darb
Qādir olmaz soñı ide darb u harb

Esved anı işidüp gördi şavāb
Qondılar anda beş on gün şeyh şebāb

270 Ol ‘ Arab begleri ol dem tırdılar
Fikri deryāsına baħrī şaldılar

Meşveret eylediler birbirine
Bildürel Mekkenüñ sulţānına

Bir biti yazdılar ol demde hemān
Şeybeye gönderdiler anı revān

Bu çeri aħvālını ‘ arz itdiler
Añladuñ bunları uş biz didiler

Çareñüz her neyise siz kılasız
Bu çeri çoqluq durur key bilesiz

275 Şeybeye irişdi nāme ez-zamān
Oqudup maźmūnını bildi hemān

[226a]

Çün Qureş kavmini anda oqudı
Nāmeyi anlaruñ öñünde qodı

İşidüben qamusı hep şaşdılar
Şöyle kim ol qorqudan ditreşdiler

Didiler yā Şeybe nice idelüm
Sen ne dirsıñ qanqı yaña gidelüm

Şeybe eydür kim irişmişdür çeri
Yoğ mecāl cem' itmege şimdi eri

280 Maşlaḫat oldur tağılup gidesiz
Çāresi budur dağı pes n'idesiz

Didiler pes ḫankı yaña gidelüm
Sen ne buyursañ biz anı idelüm

Şeybe eydür Şām iline varıñuz
Pes emīnlik yirdür anda ṭuruñuz

Ḳayşer ulu pādīşāhdur nāmudār
Ḳoñşılardur hem bizümle hem-civār

Bir beş on gün idinüñ siz anda yurt
Ḳaplanuñ ḳoḳusuna varmaya ḳurt

285 Ol ulular didiler Şeybeye sen
Ḳankı cānibde ḳılısarsın vaṭan

Didi Şeybe gitmezem ben hīç yire
Atmazam bundan bir adım ṭaşıra

[226b]

Didiler eydüñ bize nedür sebep
Biz gidevüz siz ḳalasız ne 'aceb

Didi iki maşlaḫat var bunda pes
Ben bilürem bilmez anı hīç kes

Didiler ol ne durur diyin bize
Bilüben tābi' olalum biz size

290 Didi bu kim evvelā bu devletüm
Ka‘be yüzi şuyınadur ‘izzetüm

Anuñıla iderem ben iftiḥār
Aña ḥidmetdür işüm leyl ü nehār

Ger Ḥaḩuñ emrinde varısa anı
Kim ḩarāb ide bu beytüñ düşmeni

Dirliğümden ölümüm yegdür baña
Kim zafer bula gelüp düşmen buna

Ger Ḥaḩuñ emri aña olmazısa
Gelüben düşmen zafer bulmazısa

295 Beni daḩı şaḩlayısar ol Ḥudā
Olımazuz zıra biz andan cüdā

Bir daḩı bu kaçsa düşmendān kişi
Ka‘be civārına gelmekdür işi

Çünki ḩalḩ anı idinicek penāḩ
Ben nereye varuban bulam felāḩ

[227a]

Nice olsa Ka‘be ile oluram
Ölmek oluncaḩ o günde ölürem

Leyki sizde yoḩ durur bu i‘tikād
ḩalbünüze yol bulur nice fesād

300 ḩalduruñuz pes ‘iyāluñuz hemān
Ayaḩ altından şavuluñ bu zamān

Çün bu sözi Şeybeden işitdiler
Kalkuban evlü evine gitdiler

Pes kaçan kim evlerine geldiler
Her birisi göç yarağın kıldılar

Turuban divşürdiler yükletdiler
Şam yolına yönelüben gitdiler

Şeybe kaldı dağı bir niçe kişi
İki yüz miqdârı vü irkek dişi

305 Bu tarafdan diñle imdi n'oldı hâl
Ebrehe Eşrem Habeş ol bed-fi'âl

Esvedi kim öñce göndermişidi
Dört kezin yüz biñ kişi virmişidi

Soñra kendü dağı ardınca tamām
Oluban üç yüz biñ er oldı revān

Rāviler eydür ki bu cümle çeri
Yidi kez yüz biñ er oldı hep varı

[227b]

Yimege vü yakmağa ol leşkere
Nesneler yitmezdi ol çokluk ere

310 Ebrehe irdi yakın çün Esvede
Ol da karşı vardı istikbāl ide

Beglerin cem' eyledi karşı varur
İnüben atdan yire yüzün urur

Ebrehe eydür ki yâ Esved n' için
Ben seni göndermişem anuñ için

Kim gelüp urğun idesiñ bunları
Toyırasın mālıla bu ' askeri

Döndi Esved eydür i şāh-ı cihān
Bu ' Arab begiyle kim gördüñ ' ayān

315 Kōmadı bunlar bizi men' eyledi
' Askerüñüz bunda diñlensün didi

Ben de bu tedbiri enver görmişem
Anuñ için bu arada tırmişam

Ebrehe dağı begendi ol sözi
Pes kōnağ yirine tıtdılar yüzi

Geldiler bir hoş yire kōndurdılar
Ol gün ol gice dağı diñlendiler

Çün şabāh oldı göründi iç ü taş
Şāh-ı maşrıq perdeden kōldurdı baş

[228a]

320 ' Ālemi kıldı münevver şun' -ı Hāğ
Añlarisañ bu yiter saña sebağ

Ebrehe kōlğdı yirinden pes hemān
Esveddi yanına getürdi revān

Didi yâ Esved tır imdi eyle hīz
Elli biñ kişi aluban yüri tīz

Bu ‘ Arab illerine girgil didi
Erkeğini qomayup kırkıł didi

Ėāret eyle her ne varsa mālların
Sür esİR eyle getir ‘ iyālların

325 Turdı Esved pes hemİN girdi yola
Ol ‘ Arab beglerini aldı bile

Öñüne bırağdı ol serverleri
Yolı bilmez kimse illa yol eri

Aldılar anlar dağı bu leşkeri
Bir ısuzluğ yire çıkdı bunları

Gitdiler üç gün bir ısuz yazıda
Uğramadılar bilişeyayada

Şubha dek ol gice yine sürdiler
Mekkenün altın yanına irdiler

330 Şeybeye oldu haber irdi çeri [228b]
Hāzır ol kim geldi kāfir leşkeri

Şeybeye çün kim irişdi bu haber
Ol dem iki yüz deve iğzār ider

Buyurur ol develeri sürdiler
Leşkerün yolına karşı vardılar

Qodılar yol üzre döndiler hemān
Düşmen irişmedin oldılar nihān

Geldi Esved urdı aldı anları
Ebreheden yaña dönderdi giri

335 Aldı geldi Ebreheye söyledi
Bundan artuq nesne bulmadum didi

Bu ʿ Arab illerini şöyle ki var
Üç gün oldu yürürüz leyl ü nehār

Kimse bulmaduq hep itmişler firār
Heybetünden qorquban i şehriyār

Bu develeri dağı çün almışuz
Mekkeye yakın varıcaq bulmuşuz

Ebrehe eydür tağıtmañ siz bunu
Şoñra bizden isteyüserler anı

340 Ol develeri alup şaqladılar
Şāhibi gelince hoş bekleidiler

Bu tarafından Şeybeye cāsūs irer
Ol develerden aña virür haber

[229a]

Şeybe bildi kim alınmışdur deve
Turuban taʿ cīlile geldi eve

Bir hecīn ihzār ider gāyet melīh
Kendü zībā tonların geydi şarīh

Bir ʿ imāme başına şarındı tīz
Kaşd bu düşmene ide toğrı hīz

345 Şordılar evlâdı i kâdî-ğarem
Kankı yaña ‘azmuñ i şâh-ı ümem

Şeybe eydür Ebreheye varuram
Kim devecüklerüm andan aluram

Didi oğlanları kim yâ seyyidi
Ol senuñ kaçduña gelmişdür didi

Sen tıruban nice varursıñ aña
Şâyed anuñ darb ide biri saña

Didi Şeybe anlara kim i canum
Bu devecükler bahânemdür benüm

350 Varuram şormağa kim nedür sebeb
Bu ‘adâvet kıлмаğa bize ‘aceb

Öyle diyüp hecîne oldu süvâr
Yaluñuz kendü çeriye şâh-süvâr

Çün yitişdi orduya ol nâgehân
Bir bölük atlu gelür gördi hemân

[229b]

Anlaruñ içinde bir er varıdı
Adına anuñ Zînefer dirleridi

Şeybe ile ol kâdîmî yâridi
Dostıydı cânıla severidi

355 Şeybeyi ol göricek bildi hemân
Şeybe dağı bildi anı hem-çünân

Zīnefer atından indi ol zamān
Şeybeye karşı yürüdi pes hemān

Şeybe de anı görüp oldu yayağ
İndi hecīnden yire başdı ayağ

Birbirile buluşup görışdiler
Birbirinüñ hālını soruşdılar

Zīnefer eydür kim i kâdī-ḥarem
Bunda ne işe gelüp başduñ kadem

360 Ben şanurdum Kaşere varduñ seni
Yāḥu Kısırāda kılupsun meskeni

Şeybe eydür Ebrehenüñ çapgunı
İki yüz devem alup sürmiş anı

İsteyü geldüm anı virsün baña
Zīnefer işitdi ḥak kaldı taña

Didi Şeybeye delü misiñ ki sen
Yoğ mıdur şükürüñ ki başuñdur esen

[230a]

Bunca leşker kim dirüpdür işbu şāh
Niçe ḥazneler boşadup sürdi rāh

365 Yir götürmez leşkeri cem^c eyledi
Acını toyurmağıçundur didi

Kimüñ atı yoğısa atlandırur
Yarağı olmayana yarağ virür

Dağı yalıncağ olanı tonadur
Harcılığı olmayana harcılık virür

İki yüz deve nedür kim anı sen
Dilüñe getüresin i cān-ı men

Döndi Şeybe didi kim yā Zīnefer
Ebreheden alıvir bize haber

370 Nedür işbu yağılığa pes sebeb
Bu kişiler ne kıılır bizden taleb

Hem benüm geldüğimi bildür aña
Zīnefer gine kıalur hayrān aña

Zīnefer alup haber tırdı o dem
Ebrehe dīvānına başdı kıadem

Ebreheye didi i şāh-ı cihān
Hāşimoğlı geldi uş bilüñ ‘ayān

Şeybetü’l-hamddur ki sultān-ı ‘Arab
Şāhıla buluşmağı kıılır taleb

[230b]

375 Ebrehe işidüp oldı havfnāk
Beñzi şararuban oldı ‘aqlı çāk

Didi kim yā Zīnefer Şeybe özi
Ne kıadar leşkerle geldi kendüzi

Zīnefer eydür ki i şāh-ı zamān
Nice leşker yalıñuz kendü hemān

Yok durur yanında dağı hıç kes
Bir kişidür leşkerüne geldü pes

Ebrehe işidüben kıldı ğazab
Kağımağdan gözleri şan oldu hep

380 Didi kim döngil yine yā Zīnefer
Bekle muğkem şağla anı şıl şazer

Tā ki dīvānı idem zīnet tamām
Boynunu urup işin idem tamām

Döndi andan Zīnefer göñli melül
Geldi ‘Abdu’l-muğtalib yanına ol

Didi yā şeybe ki müşkil oldu řāl
Bařuña řařd eyledi bu bed-fi‘āl

Bāri bir kaç biñ kişi alup bile
Gelseydüñ iřbu mel‘ūna hele

385 Yalıñuz geldüğüne key şağıdı [231a]
Beni senüñ üstüne tersīm şodı

Şaşdı bu seni getirüp öldüre
Zulmını ‘ālem içine şoldura

Bāri yā şeybe buradan şur urı
Bařuñı řurtarıñuz gel sen yüri

Yā budur virem cevābımı anuñ
Yāđu virem yoluña cānum senüñ

Döndi Şeybe didi kim yâ Zînefer
Hâşimoğlıyam ben i şâhib-nazar

390 Şimdiye dek hîç bizüm üstümize
Gelmedi düşmen olup kimse bize

Seni bize çün müvekkel kodılar
Eyle kılgıl her ne kim anlar diler

Zî-beşâret cānuma olsun benüm
K'ancılayın güne şuş ola canum

Bal u yağdur baña ol vechile gün
Dîn yolında oldurur 'ālî düğün

Zînefer pes aldı andan Şeybeyi
Çādırına geldi hîdmet eyleyi

395 Bu tarafından Ebrehe çün Esvedî
Da'vet idüñ bunda tîz gelsün didi

Geldi Esved Ebrehe eydür aña
Hâşimoğlı yalıñuz geldi baña

[231b]

Ya'ni beni hîç maḥāle almadı
Hürmet idüp baña kadrum bilmedi

Yüri var dīvānı kurayın düzet
Bārgaha kur taḥtumı zībā bezet

Al getür dīvāna Hâşimoğlunu
Kıl siyâset urğıl anuñ boynunu

400 Taşra çıkdı ol sa'at Esved revān
Emr ider ferrāşlara anda hemān

urdırur bir bārgāh-ı 'ālī ol
Dikdūrūr kırk dōrt direkler sađ u şol

Anlaruñ ūzre ęuruldı bārgāh
im gelūp gōre begene anı şāh

Bir muraşşā' taht şadrında anuñ
urdılar kim mađ'adıdur sulţanuñ

ām gūmişden tokuz ayak nerdūbān
ayadılar gōrmedi ęeşm-i zamān

405 ağımu sincābdan 'ālī dōşek
Dōşediler tahtı ūzre tutma şek

Girde bālięler mūlevven her birin
odılar dōşekler ūzre yir yirin

Pes dağı kırk biñ tir-endāz oğcılar
Getirūp taht ardına turgurdılar

[232a]

Bundan artuđ hem iki yūz biñ dilir
Şōyle kim her birisi bir Erdeşir

Elleri yaluñ kılığlu tizdār
Cūmlesi pūlād geyimlū ne ki var

410 Bāđi leşker ne ki var olup sūvār
Geldiler şaf tutup itdiler ęarār

Bārgāhuñ iki yanında hemān
Kat kat olup tırdı leşker bey-kerān

Ol çerinüñ uluları begleri
Leşker öñünde tırudı var varı

Tayanup altun çıbıqlı çavuşān
Araya hıç kimse qoymazlar hemān

Bir tarafdān şaf tıutup cellādları
Şöyle kim hūn-hārlardur her biri

415 Ebrehe kırk fıl getürmişdir bile
Şöyle tezyīn itdiler gelmez dile

Her birinde varıdı ceng āleti
‘Ālemi başdı olaruñ heybeti

Varıdı bir Mengelüsī anda fıl
Key mehībidi vü hem gāyet tavıl

Adını Maḥmūd qomışlardı anuñ
Hind ilinde yoğıdı bir sultānuñ

[232b]

Şāh öñine çıkup anı yitdiler
Ālet-i ḥarbıla tezyīn itdiler

420 Şāha karşı tırguruban fılleri
Yasadılar ol cemī^c-i leşkeri

Çünki bu āyīni qurdılar revān
Ebrehe tırdı yirinden tız hemān

Başına urundı bir cevherlü t̄ac
Kim deger her danesi Rūmı ħarāc

Bir libāce daĥı geydi añnına
Bir kemer bağlandı zerrīn biline

Çıķdı taĥt üstine oturdı hemīn
Leyki gönline t̄olupdı kibr ü kīn

425 Didi varuñ Hāşimoĥlun getirüñ
İşbu fīllerüñ öñine yitirüñ

Göriccek ‘ aķlı gide bu heybeti
Hem görüp bu āyīni bu devleti

Bārgāh öñine getürüñ hemān
Uruñuz boynunı virmeñüz emān

Pes oradan çıķdı Esved t̄aşıra
Bir kişi viribidi Zīnefere

Hāşimoĥlunı alup gelsün didi
Şāhuñ emri bu durur bilsün didi

[233a]

430 Geldi ādem Zīnefer t̄urdı hemān
Şeybe birle şāha oldılar revān

Esvede yaķın gelicek Zīnefer
Esved aña virdi her neyse ħaber

Didi ‘ Abdu’l-muĥtalibi al yūri
Fīller öñinden geĥürgil egeri

Andan iletgil siyāset yirine
Ƙo bunı anda beri gel sen yine

Şeybeyi oradan aldı Zīnefer
Fīller öñine gelüp tırdı meger

435 Didi yā Şeybe buradan geç yūri
Bārgāh öñine vargıl egeri

Bildi Şeybe anlaruñ maqşūdunı
ƘorƘudalar ya‘ ni fīllerle anı

Pes HāƘa dönderdi ol demde yüzün
Hāzrete ‘ arz itdi göñlinde sözün

Didi kim yā Rab Mu‘ ĩn olgıl baña
Kim şıgındı Ƙalmadı maħrūm saña

Ululuğıñ hürmetiçün yā Ğanī
İşbu hālk içre zelīl itme beni

440 Ol hābībūñ hürmetiçün yā Ğanī
Lütfuña müstağrağ eyle sen beni

[233b]

İşbu alnumdağı nūruñ hürmeti
Kim anuñla bize virdüñ ‘ izzeti

Çünki bu nūra beni Ƙılduñ emīn
Oldı altmış yıl emīnem yā Mu‘ ĩn

Aña ‘ izzet eylegil i bir ü bar
Kim bu cem‘ içinde kılma şermesār

Bunı didi yüdülir olup hemān
Fīllerüñ öñine yürüdi revān

445 Hāḡ Te‘ ālā emr ider çün fillere
Kim tevażzu‘ kııalar ol servere

Öñlerine gelicek Şeybe o dem
Gitdiler kıçın kıçın bir kaç çadem

İlerü yürıyecek Şeybe yine
Vardı Maḡmūd fılüñ ol dem yanına

Gördi Maḡmūd fil anı çökdi dizin
Baş ayağına urup sürdi yüzün

Yalınuvan meskenet kıldı añā
Gördiler bu ḡālī bet diler taña

450 Dilleri tütüldi epsem tırdılar
Fīlciler bu heybeti çün gördiler

Fīle ḡaykırmadılar hīç birisi
Şanasın kim öldi yoçdur dirisi

[234a]

Heybet oturdı bu ḡalça key çatı
Zāhir oldı anda Hāḡḡuñ kıdreti

Rūşen oldı ‘ izzet-i nūr-ı ḡabīb
Bunlara geldi çatı emr-i ‘ acīb

Şeybe yürüdi gine olup dilr
Bārgāḡ öñine vardı şanki şır

455 Ebrehe anı görüp tırdı uru
Tahtdan aşağa inüp vard'ilerü
Merhabā didi qocup şordı ģalin
Tahta da' vet eyledi tıtdı elin
Aldı tahta qıkarup oturdılar
Cümle begler aña ģayrān qaldılar

Kimsenüñ aqlı irişmedi buña
Görüben bu ģalı qaldılar taña

Döndi eydür Ebrehe yā seyyidi
Merhabā ģoř geldiñüz bize didi

460 Menzilümüzi müşerref kıldıñuz
İřtiyāqumuz varını bildiñüz

Leyki vardur bir şoracağum size
Dilek oldur eydiviresiz bize

Bu benüm filüm seni gördüği yoğ
Pes nedendür size ta' zım kıldı qoğ

[234b]

Qarşu gelüben öñüñde baş qodı
Yüz sürüyüp key tevāzzu' eyledi

Benden artuğa bu virmezdi boyun
Seni gördi şanasın oldı qoyun

465 şeybe eydür bimedigüm yā emir
Devr-i ' Ādemden berüdür işbu sır

Seyr ider ʿālemde bu nūr-ı ʿazīm
Cepheden cepheye naql ider dilim

Vardı İbrāhīm u İsmāʿīle hem
Āhīr atam Hāşime de oldu zamm

Kim görürse atam alında bunı
Ol Muḥammed nūridur dirler anı

Kim dedesi ola ʿAbdu'l-muṭṭalib
Atası ʿAbdullāh anuñ lā-keżib

470 Ehl-i tāriḫ ḳavli üzre ben anuñ
Dedesiyem bilesin ol sulṭanuñ

Olduğıçun alnımızda işbu nūr
ʿİzzet iderler ḳamu vaḫş u ṭuyūr

Oldı altmış yıl tamāmet i canum
İşbu nūr alnumda olalı benüm

Anıñıçun ḳıldılar ʿizzet bize
Kim beyān itdüm bu aḫvāli size

[235a]

Leyki olmaya ʿaceb i şehriyār
Fīl ide taʿzīm bize yā iʿtizār

475 Bu ʿacebdür ʿaskeriyle üstüme
Gelmişidüñ şimdi benüm ḳaşduma

Ḫāl budur kim işbu taḫt üzre bile
Şāhıla oturmuşuz gelüp dile

Bu dağı degül ‘aceb i şehriyār
Yir gök ehl-i ĥürmet iderse ne var

Cānların ĥurtaralar oddan bular
Pes neyiçün bize minnet ideler

Ebrehe bu sözleriçün kıldı gūş
Yumşadı ĥalbi vü gönli oldı ĥoş

480 Döndi didi Şeybeye yā seyyidi
Ne murāda geldiñüz diñüz didi

Şeybe eydür kim sizüñ vurguncılar
Bu ‘Arab iline girdükde bular

İki yüz devemi sürmişler benüm
Ben anı söyleyi geldüm i canum

Ebrehe işidüben ĥaldı taña
Pes bunuñıçun mı sen geldüñ baña

Ben umardum Ka‘beyi dileyesiñ
Minneti anuñıçun eyleyesiñ

[235b]

485 Şehrüñile Ka‘beyi bağışlayam
Tā ki begler içre bir ad işleyem

İki yüz deve nedür kim anı sen
Dilek idersiñ eyā vech-i ĥasen

Şeybe eydür aña i şāh-ı zamān
Ka‘bede nem var benüm ki ol ziyān

Ka‘benüñ bir pâdişâhı var ‘azîm
Kâdir u Kayyum u Raḥmānu’r-Raḥîm

Ḳayḡusı yoḡ kimseden hem ḳorḳusı
Ḳullarına raḥmet itmekdür ḡusı

490 Māni‘î yoḡ key ḳavî ḳahhârdur
Hem işinde fâ‘ il ü muḡtârdur

Ben saña māni‘ degülem eyle bil
Her neye ḳâdir olursañ anı ḳıl

Leyki milkümdür devecükler benüm
Minnetüm anların içündür canum

Çün eşitdi Ebrehe bu sözlere
Beñzi bozardı ḳızardı gözleri

Tîz buyurdı Esvede kim var getür
Ol iki yüz deveyi bunda yitür

495 Vardı çün Esved getürdi anları
Şeybeye teslîm idüp döndi giri

[236a]

Şeybe ḳalkdı yukarı ol dem hemân
Ebrehe ḳalkdı bile bilgil revân

Bārgāh önine deñlü egeri
Şeybenüñ yanınca vardı gönderi

Şeybenüñ devesini getürdiler
Bindirüp çevre yanına ḡurdılar

Ol iki yüz deveyi Şeybe hemān
Öñüne biraqđı vü oldı revān

500 Gitdi pes geldi irişdi Ka‘ beye
Andağılar qarşu çıqđı Şeybeye

şordılar oğlanları ađvālini
Ebrehe birle nic’oldı ĥālini

Her ne vāqi‘ oldısa ol mu‘ teber
Virdi oğlanlarına bir bir ĥaber

Yā ebānā didi evlādı aña
Çün bu resme ‘izzet itdiler saña

Ka‘ beyi pes n’içün itmedüñ dilek
Ol melikden buyıdı evvel belek

505 Şeybe eydür anlara kim i qavim
Ka‘ betullāhı şanur mısız benüm

Bir ulu Mevlāsı vardur pes anuñ
Ĥāfızıdur cümle ‘ālem ĥalqınuñ

[236b]

Ebreheden řanmañuz ‘aciz anı
Cümle maĥlūqāt faqīrdür ol ĥanī

Ol variken Ka‘ beyi kim bekleye
Kendüye evin gerekse şaqlaya

Çün bu sözi eylediler istimā‘
İtmediler pes dağı ayruq nizā‘

510 Diñlegil kim bu tarafından n'oldı hāl
Şeybetü'l-ḥamd çünkim itdi intikāl

Ebrehe ḳalmışdı anda ḥazīn
Fikr iderdi Şeybenüñ ol sözlerin

İşine ḡāyet peşimān oldı ol
Ol sebebden olmışdı key melül

Pes irişdi anda Esved nāgehān
Şāhuñ aḥvāli aña oldı ' ayān

Didi Esved kim eyā şāh-ı cihān
Bu perīşānlıḳ nedür eyle beyān

515 Ebrehe eydür aña kim i canum
İşbu pīr kim yanuma geldi benüm

Bir niçe söz söyledi bunda baña
Ol gidelden berü ḳalmışam taña

Key ḳatı kār itdi baña sözleri
Dilerem şimdi dönem bundan giri

[237a]

Esved eydür aña zinhār yā emīr
Bu sözi eşitmeyelüm daḡı bir

Ger dönersek buradan biz nidevüz
Ṭaḡılup cümle yanuñdan gidevüz

520 Hep selāṭīn içre meşhūr oldıñuz
Ka' beyi yıḳmaḳlıḡıçun geldiñüz

İşbu deñlü leşkeri cem‘ idesiñ
Bir iş itmedin dönüben gidesiñ

Begler içre aduña noqşān ola
Çevre düşmenler bu aqvāli bile

Yir yirin milkümüze uralar el
Fayda kılmaz şoñra tedbır u ħiyel

Ebrehe eydür aña ol piri ben
Göreliden key katı şürideven

525 Göñlümi aldı beni kıldı delü
Kılmadı hıç zerrece ‘ aql u bilü

Esved eydür aña i şāh-ı zamān
Bu ‘ Arablar cāzudur tıtma gümān

Haşşa kim bu Şeybe key sāhir durur
Her neye dirseñ aña kādır durur

Ebrehe eydür ki yā Esved nidem [237b]
Korqdı göñlüm bilmezem kande gidem

Esved eydür aña siz bunda tıruñ
İşbu kemter bendeñe ‘ asker virüñ

530 Varayın ol Ka‘ beyi ben yıqayın
Şehrini dağı hem oda yaqayın

Ebrehe eydür seni kıldum veli
Var nice bilürseñ eyle ol ili

Leyki ol bunda baña gelen kişi
Aña tâbi‘ ne ki var irkek dişi

Anlaruñ nesnesine degme řaķın
Kimsesinüñ bir kıln egme řaķın

Pes oradan çıķdı Esved taşıra
İster anı kim başına taş ura

535 Vardı ‘ asker beglerin cem‘ eyledi
Ebrehe emr itdüğini söyledi

Didi kim varuñ yarağ üzre oluñ
Bu gice göç iderüz anı bilüñ

Vardılar şamu yarağın gördiler
Çün dünün bir başşı geçti tırdılar

Atlarına pes süvār olup bular
Mekke yolın tıtuban bürüdüler

Bu yaña Şeybe şomışdı gözciler [238a]
Gelüp anı Şeybeye bildürdiler

540 Çünkü ‘ Abdu’l-muţtalib bildi ģaber
Tız tıruban şavmin anda cem‘ ider

Aluban Ka‘ be ģarımıne gelür
Ol ģaremde ģazrete nâliş kılnur

Yidi kez Ka‘ beyi itdiler tavāf
Řalkıp andan Būķubeyse řaf u řaf

ullesine   azm idüben ıkdılar
Ol gelen avme dönüben badılar

Gördiler kim addi yo ol lekeri
Ka  beye yügürdiler andan giri

545 Gine yidi kez tavaf eylediler
Her biri zarı ilup aqladılar

Yine ıkdılar cebel üzre hemin
Gördiler   asker bu kez olmi yakın

Başlarında ıılar ııqları
öyle görüldi mu  ayyen her biri

Hem süñüler yalmanı ayineve
Gören ol heybetleri olurdu a

Kineür atlar öter küs u naır
Ejdehaya dönmiidi her dilir

550 Ulu begler sineyi gür gür öter [238b]
Heybeti taqlarıla taı tutar

Gördi   Abdu'l-mutalib ün ol günü
Yanına divürdi kendü avmini

Aldı   Abdullāh Amineyle beri
Ka  beye aru tururdu bunları

Anlaruñ ardında odı pirleri
Daı ardında ırı sepmileri

Anlaruñ ardında yigitler be-nām
Dağı ardında havātın hem gulām

555 Andan emr eyledi Şeybe bunlara
Her birüñüz kudretüñüzce yere

Haqqa yalvaruñ tazarru‘ eyleñüz
Nāliş idüp pādişāha söyleñüz

Böyle diyüp tırdı ol dem kendüzi
Ka‘ beye qarşı yire urdı yüzi

Secdeye vardı gözinden dökti yaş
Gözi yaşından nem oldı kamu taş

Anı görüp yüzler üzre düştiler
Cümle kavmi hep bile ağlaşdılar

560 Pes görürler kim Amīne hātunuñ
Ol Muḥammed nūri k’alında anuñ¹⁵⁷

Atılıban anda Ka‘ be üstine
Bir direk olup göge tırdı yine

[239a]

Cilve kı lup tırdı anda bir zamān
Ḥazır olanlar anı gördi ‘ ayān

Şeybe anı göricek oldı feraḥ
Tırdı kalbi şazılık gitdi teraḥ

Didi i kavm muştuluq olsun size

¹⁵⁷ “ki alınıdaydı” ibâresi vezin gereği “k’alında” biçiminde okunmuştur.

Uş Resûl nûrî haber virdi bize

565 Bu ‘alâmetden bize emr ü emân
Hâkdan irişdi ‘atâ tütma gümân

Bu sözi işidüben şâz oldılar
Cem‘ oluban bir araya geldiler

Ol cebel üzre biraz oturdılar
Ol çeri kavmi ne kıılır gördiler

Ol kavim çünkim tamâmet geldiler
Mekke şehrin orta yire aldılar

Çekdiler Maḥmūd fili getürdiler
Ka‘ beyi yıkdurmağıçun sürdiler

570 Kırk adım yir Ka‘ beye geldi yakın
Dikilüp fîl orada tırdı hemîn

Fîlübânlar nice kim ḥaykırdılar
Başını çengellerile urdılar

Çâre olmadı ki bir adım ata
Şanasın kim mıḥladılar orada

[239b]

Göricek Esved anı emr eyledi
Leşkere sizler hüçüm eyleñ didi

Ol çeri kavmi hemân at depdiler
Şöyle ḥışmıla ki cânın ditdiler

575 H aykırup fil  zre i d m itdiler
Ni esi  eng l uruban yitdiler

 are olmadı  ımıldamadı h i 
Başını  aldurmayup eyledi p i 

Didi Esved kim fili siz d nder n 
Pes Yemenden ya a biraz y nter n 

  n fil n  d nderdiler başın hem n
Pes Yemen c nibine oldu rev n

 oyle kim ta  c lile gitti  atı
Ger i fild r gi eridi her atı

580 Yine Ka  beden ya a d nderdiler
Hi   ımıldamaz  ururdu g rdiler

Yidi nevbet d nder rler pes yine
Yurgalardı ba mayuban  ı ına

Yine Ka  beden ya a d ndericek
 a tururdu Ka  beyi ol g ricek

  n  eri begleri anı g rdiler
Cem  olup Esved yanına vardılar

[240a]

Didiler kim y  melik oldur  ev b
 oyle a ladu  bu r zı şey  u   b

585  ırmayınca Mekken n   avmini biz
 anma uz kim Ka  beyi siz yı asız

Bunlaruñ içinde bir beg varıdı
Adına Hıyyāṭ anuñ dirleridi

Esved ol Hıyyāṭa döndi söyledi
Ebrehe ḳatına tız varğıl didi

Şāhı bu hālden ḫaberdār eylegil
Bunda her ne gördüñise söylegil

Görelüm kim ne buyurur pādişāh
Ṭurdı Hıyyāṭ şāha itdi ‘azm-i rāh

590 Ebrehe dīvānına irdi hemān
Ebrehe gördükde oldı şādumān

Didi kim yıḳduñuz ola Ka‘ beyi
Ya‘ ni baña geldiñüz muştulayı

Didi Hıyyāṭ eyle degüldür ḫaber
Bu çürük sevdāyı gönüñden gider

Ḳuluñ Esved sultāna ḳılır du‘ ā
Didi kim derdümüze ḳılsun devā

Ḳavm-i Mekke filimüz cāzūladı
Pādişāhum gör ne emr eyler didi

[240b]

595 Bize buyur ḳavmi evvel ḳıralum
Şonra file Ka‘ beyi yıḳduralum

Yoḫsa anlar diriyiken işbu fil
Ka‘ benüñ yanına varmaz bellü bil

Ebrehe didi ki hā zinhār aña
Bir dağı söyleme bu sözi baña

Ger yıķabilürseñüz ol Ka‘ beyi
Yıķasız incitmeyesiz Şeybeyi

Ger yıķamazsañuz anı göresiz
Şeybeye bir ilçı hem gönderesiz

600 Ol kilisāya giren kişileri
Altısında tutuban vırsün beri

Hem kilisādan alınan mälları
Anı dağı vireler bize giri

Çan bahāsın kırılan ferrāşlaruñ
Diyesiz bu cümleyi bize virüñ

Tā ki bundan biz dönüben gidevüz
Ka‘ beyi terk idüben unudavuz

Döndi Hıyyāt bindi andan atına
Gelüben irişdi Esved çatına

605 Ebrehe her ne didise hayr u şer
Bir bir anı Esvede virdi haber

[241a]

Esved aña didi yā Hıyyāt yüri
İlçilige imdi sen var¹⁵⁸ ileri

Döndi Hıyyāt oradan def‘ ĩ hemān

¹⁵⁸ Mısrada yer alan “var” ifadesi derkenara yazılmıştır.

Bükubeys tağına pes oldu revān

Gördi anı Şeybenüñ adamları
Kim çeriden bir kişi çıktı beri

Geldiler Şeybeye virdiler haber
Bir kişi geldi çeriden mu‘ teber

610 Key katı yaraqludur atı tonı
Bize toğrulup gelür gördüñ anı

Şeybe anı işidüp tırdı urı
İlçi karşıladı vardı ileri

Ol dağı çııdı berü bulışdılar
Birbirinüñ hālını şorişdılar

Şeybeye Hıyyāť didi i nıkü-nām
Pādiřāhumuz size kılır selām

Didi anuñla barışık kılalum
Ka‘ besini aña bağışlayalum

615 Ol kişilerdür ki aldı mālumu
Şol kilīsādan dağı esbābumı

Dağı ol kişileri ki aldı māl
Tıtuban getüresin bey-kıl u kāl

[241b]

Qan bahāsını ölen ferrāřlaruñ
Cem‘ idüben bunları bize virüñ

Tā ki bunlar dağı dönüp gideler
Sizüñile hem barışık ideler

Şeybe eydür delü misiñ i kişi
Kim görür buncılayın yañlış düşi

620 Kim durur ferrāşlaruñuz öldüren
Bu işi ‘ālem içine ıolduran

Mālñuz kimdür alan biz bilmezüz
Kimseye yañlış şanu hem kılmazuz

Bilmedügümden ne diyem ben size
Nesne ummağ yokdan olmaya sezā

İşidüp bu sözi Hıyyāt kaçıdı
Hey deve güdücinüñ oğlı didi

Ya‘ni Ebrehe gibi sultān saña
Barışam dir kıyıl olmazsın aña

625 Şeybe dağı kaçıdı eydür i sek
Yüri var şundan yüzüñ şoyıla tek

Sen ne kelpsin ya ne mel‘ün durur ol
Ebrehe didükleri kelb-i fuzül

Kim ben andan kırkam u ya üşenem
Yāhu geldüklerine teşvişlenem

[242a]

Çün eşitdi anı Hıyyāt-ı la‘in
El kılıca urdı yüridi hemin

Aña qarşu yürüdi Şeybe dağı
Yağanı tutdı elile ol seḫī

630 Bir elile kuşağın tuttı hemān
Qapdı atından yire urdı revān

Şol yanında iki ayağı ki var
Darp yiyüp anlara irdi inkisār

Şeybe eydür qalkı yuqarı ya la'ın
Buradan leşkerüñe qavuş hemīn

İlçiye yoqdur zevāl yoḫsa saña
Qılıcı görüp qalayıduñ taña

Turdı yirinden o dem Ḥayyāt uru
Leşkere toğrı yürüdi egerü

635 Yanına geldi irişdi Esvedüñ
Didi tiz turuñ yaraguñuz idüñ

Qıralum bu bir bölük qavmi qamu
Şāhımız bize ne dir gitse 'adū

Bunlaruñ cāzūluğı oñmış meger
Şimdi bunlar kimseye baş mı eger

Ebrehe gibi şehe mel'ün didi
Bu acılar yüregüm yaraladı

[242b]

Ka'besini elümüzle yıqalum
Şehrini dağı hep oda yaqalum

640 Bir beş on deveci ‘ Arab kim n’ola
Kim getüre şāhumuz anı dile

Hoş gele belki aña kırdığımız
Ka‘ beyi yıķup ili urduğumuz

Pes hemān emr itdi Esved ol zamān
Bū Ƙubeys tağına oluñuz revān

Ƙalkūban leşker at üzre geldiler
Cem‘ olup tağdan yaña yöneldiler

Anı gördiler deñizden pes hemān
Bir Ƙara bulut biñi oldı ‘ ayān

645 Ol gelen bulut degüldi Ƙuşıdı
Ƙaynağında her birinüñ taşıdı

Çün Hudānuñ emri oldı anlara
Geldiler tayra ebābīl i yere

Ol ebābīl Ƙuşı durur geldiler
Taşı siccīl tamusından aldılar

Kim anı Ƙur’ānda añmıştur İlāh
Bu sözüñ haķķına Ƙur’āndur güvāh

Geldi Ƙuşlar bu çerinüñ üstine
Bunları taşıla kırmaķ Ƙaşdına

[243a]

650 Ƙuşlaruñ yaşşılığı daħı ini
Bu çeri deñlüyidi hem uzunı

Haqquñ emriyle gelüben turdılar
Üstlerine hep qanatlar gerdiler

Bağdı Esved ibni Mes'üd anlara
Bu qadar quş neye geldi i yere

Nireden cem' oldılar şimdi bular
Emri qıldı anları ürküdeler

Oqıla bunları tağıduñ didi
Ben ne dirsem siz anı idüñ didi

655 Başladı Hayyât hemân evvel qadem
Na'ra urdı derdile eydür nidem

Çıqaruban bir oq attı bunlara
Sen şalavât viresin peygambere

Ol üzerinde tıran quşı anuñ
Tız bırağdı başına taşu anuñ

Deldi ışığınu girdi başına
Boğazından geçti indi döşine

Geçti kendüden hem atından yire
Bitürüben işini batdı yire

660 Yidi qat yiri delüben buldı yol
Vardı siccıl tãmusında tırdı ol

[243b]

Çünki Hayyât yidi bu resme bere
Âh idüben düşdi atıla yere

Didi Esved kim görüñ buldı aña
Atıyla bile düşdi bir yaña

İndi bir kıl ol dem atından yire
Tutdı Hıyyâtı ki yirden götüre

Atıyla kendüyi aldı ele
Hem cebesi cevşeni cümle bile

665 Kaldurur yirinden anları hemân
Cümle begler gördiler anı ‘ ayân

Didi Esved kim ne hâl oldu buña
Nice kaldurduñ diyüp kaldı taña

Kıl eyitdi cebe cevşendün hemân
Kendülerde yoqdur ağırlıq i cân

İçi gitmiş kav gibidür anlaruñ
Ger inanmazsañ inuñ siz de görüñ

Bu ta‘accübde iken bunlar meger
Bir yaña dağı irişdi bir hâcer

670 Eyledi ancılayın anı dağı
Bir dağı ardınca anuñ bir dağı

Başladı tolu gibi yağmağa taş
Her kime toqundısa öldi yavaş

[244a]

Bir dem içre niçe biñ biñ begleri
Adı bellü uluları yegleri

Toprağa bıraktı küllî anları
Vardı şamu mâlikine cânları

Gördi Esved anı oldu ' aklı çāk
Leşkerüñ var begleri oldu helāk

675 Çağırıp didi eyā kavmi bilüñ
Başıñuz kırtarmağa dermān kıluñ

Bize Gök Tañrısı hışm itdi bu dem
Kim kaçarsa kırtılır evvel kıdem

Böyle diyincek çevirdi atını
Bırağur ol dem yarağı yatını

Ardına bakmayuban şöyle kaçar
Tağı şahrā vü derelerden geçer

Ol ' azım leşker çün anı gördiler
Bir uğurdan at başın dönderdiler

680 Bāru büngāhı döküben şaçdılar
Başlu başını aluban kaçdılar

Ĥak Te' ālā ol ebābīl kışını
Emr itdigim dökeler taşını

Ol hısābsuz leşkeri hep kırdılar
Her birinüñ başına taş urdılar

[244b]

Gerçi taş şüretleri bozulmadı
İçleri hep neydi nesne kılmadı

Ne kemük kaldı ne siñir ne tamar
Hiç deriden ğayrı kalmadı eşer

685 Kaşd kıldılar çü Ka'be taşına
Her birinüñ taş toķundı başına

Çün kırıldı ol 'azım leşker tamām
Bir kişi kaldı diri andan hemān

Dağı 'ömrinde baķiyye vardı
Anuñçun kim aña taş irmedi

Düşdi at boynına gitdi ol kişi
Ebreheye vardı virdi teşvīşi

Ebrehe gördi anı kıldı taña
Yıķdıñuz mı Ka'be'i didi aña

690 Ol kişi didi eyā şāh-ı cihān
Leşkerüñden diri ben kaldum hemān

Benden artuğı kamu yoğ oldılar
Beglerüñ leşkerlerüñ kırıldılar

Ebrehe eydür ki ne oldı sebeb
Bunları kim itdi böyle i'aceb

Ol kişi eydür ebābīl kuşların
Nice urdı leşkere ol taşların

[245a]

Ebrehe işitdi key oldı melül
Zīra kim leşkerinüñ vardı ol

695 Yuḡaru baḡdı görür bir niçe ḡuṣ
Uḡuban yürür gözine oldı ṡuṣ

Didi anlardan mıdur işbu uçan
Leṣkerümüñ üstine ṡaṣlar ṣaçan

Didi i ṣeh gördüḡüñ ḡuṣ ol durur
Ḳaç buradan yoḡsa seni öldürür

Küçücüklerdür ve-lîkin heybeti
Her biri[nüñ] dîvce vardur ḡuvveti

Bunı didi ḡaçdı gitdi ol kiṣi
Ḳuṣlaruñ biri bıraḡdı bir ṡaṣı

700 Ebreheye ḡarṣu deldi başını
Döṣine ḡeçdi bitirdi işini

Ebrehe ṡırdı yirinden pes hemân
Ol ṡaṣı görmeklige geldi revân

Gördi finduḡdan kiçirek ol ṡaṣı
Hem çamurdandur anuñ düzülüṣi

Ol ölenüñ adı yazılmışıdı
Ol ṡaṣuñ üstinde ḡazılmışıdı

Çünki bildi Ebrehe taḡḡıḡ anı
Añladı andan Ḳudānuñ emrini

[245b]

705 Yine ol ṡaṣ yire batdı pes hemân
Ebreheye gözücüp oldı nihân

Ebrehe tırdı yarağın eyledi
Kullarına çağırıp gelün didi

Atımı benüm getürün tız didi
Vay bize Gök Tañrısı hışm eyledi

Ebrehe bir iki yüz âdem bile
Döndi Yemenden yaña girdi yola

Gitdi bir gün bir gice key çatı tız
Tā ki on günlük yola eyledi hız

710 Niçe atlar bırağup gitmişidi
Tā ki varup menzile binmişidi

Her kaçan kim geldi bunlar menzile
Hem ebābıl kuşları geldi bile

Birisi bir taş bırağdı hoş yine
Rāst indi Ebrehenün üstine

İndi toğundı sağ omzına yara
Kesdi omzından elin düşdi yire

Leyki ağrıyup zağımlu olmadı
Düşdi omzından ilişür kalmadı

715 Cān başına şıçrayup tırdı hemān
Gine bir gün bir gice gitdi revān

[246a]

Gine evvelki kadar gitmişidi
Key erüp gelüp düşüp yetmişidi

Yine bir kuş hem bırağdı bir taşu
Düşürüp şol omuzun bitdi işi

Cān acığıyla tırdı hem yine
Götürüp bindirdilerdi atına

Yine gitdi yola bir gün bir gice
Sen eşit kim andağı hāli nice

720 Çün irişdi yine menzil yirine
Emr olındı o kuşlaruñ birine

Yine bırağdı gelüben bir hācer
Sağ budunuñ üstine indi meger

Kesdi sağ budun dağı kıldı beri
Yine kılqıp oradan kaçdı giri

Yine bir gün bir gice gitdi becid
Şehre yakın vardı āhir ol pelit

Geldi kōndı anda yine diñlenü
İrdi bir kuş Hāqkuñ emrile girü

725 Bırağur bir taşu bir budun dağı
Kesüben yire bırağdı i ağı

El ayak gitdi vü kötrüm oldı çün
Ata binmege yaramaz neylesün

[246b]

Bir deveye kıldıruban şardılar
Dün buçuğında Yemene irdiler

Çün serāy öniñe geldiler bular
Gelüben quşlar dağı hem irdiler

Dökdiler ol kavme dağı taşları
Ebreheden gayrı qalmanı diri

730 Ebrehe qaldı deve üzre yere
Kimsene yoq kim deveyi çökere

Devede[n] segirtmeden irmişidi
Kendü hūñdı zīra kim tırmişidi

Deve üzre Ebrehe bağılu qalur
Kimse indirmedi çün şabāh olur

Ṭurdı yirinden kamu yoqsul u bāy
Qapuya çıqdı meger bekci-serāy

Gördi qonmuşlar biraz qavm ol yire
İlerü vardı ki kimler var göre

735 Gördi kim deveye şarlu bir kişi
Bilmedi irkek midür yāhud dişi

Añlayuraq bağıdı gördi pādişāh
Ebrehe gördi anı eyledi āh

Bildi hādım şāhı feryād eyledi
Pāduşāhuma ne hāl oldı didi

[247a]

Ebrehe eydür çağırma gel beri
Deveden indür beni al içeri

Çözdi hādīm deveden aldı anı
Koydı hātūnı yanına sulţanı

740 Görüp anı ehl-i beyti uşdılar
Zāri kılup her biri ağladılar

Ebrehe eydür ki ğavġā eylemeñ
Hālīmı kimseye daġı söylemeñ

El ayaġ ğıtdı vü ħaldum kūr u ser
Bu benüm rüsvāylıġum baña yiter

Daġı biter beni rüsvāy itdiñüz
Çaġrışup her biriñüz vay itdiñüz

Fāyide var mı baña ağlamadan
Daġı biter yüregüm taġlamadan

745 Oġlumı varuñ ğetürüñ yanuma
Zīra ŧoymuşam bu dem ben cānuma

Oġlı Yeksūmı varup ğetürdiler
Ebrehenüñ yanına yitürdiler

Didi Yeksūma ğetür divīt ħalem
Hālūmi ben eydeyim sen kıl raħam

Hāzır itdiler ħalem ħaġıd hemān
Ebrehe kıldı ħikāyātın beyān

[247b]

Oġlı yazdı Ebrehe bir bir didi
Başına geleni taħrİR eyledi

750 Vaşf-ı hâli yazdılar çün oldu tām
Anda bir kuş hâzır olmuşdu hem

Boynına bıraktı ol dem bir taş
Başını urdu yire düşdi leşi

Ebrehenüñ çün işi oldu tamām
Mekkelüler hâlin işit ve's-selām

Bu yaña çün gördi Şeybe hazreti
Haq Ta' lānuñ nice oldu kudreti

Secdeye varup şükürler eyledi
Yüz yire vurup Hudāya söyledi

755 Didi kim ya rahmeten li'l-ālemīn
Salṭanat saña yaraşur pes hemīn

Kudretüñ destiñdedür her ne ki var
Cümle gizlüler saña hep aşikār

Kim saña yüz urdu maḥrūm olmadı
Senden i' rāz iden eylük bulmadı

Çünkü bu resme tazarru' eyledi
Şoñra kalḫup kavmine hep söyledi

Didi kim gelüñ aşağa inelüm
Nice olmuşdur bu kavmi görelüm

[248a]

760 İndiler ' asker içine girdiler
Ser-nigün olmuş o kavmi gördiler

Bulmadılar anda ol taşdan eşer
Şol kadar kim aradılar ser-te-ser

Birkaç âdem gönderür Şâmdan yaña
Tâ ki bu hâli ide i' lâm aña

Varıdı hem Mekkedden giden kişi
Biñ dağı dört yüz ' Arab irkek dişi

Vardılar anları hep getürdiler
Geldiler ol kavmi bunlar gördiler

765 Kıldılar yağma bularuñ varını
Ne kadar yoğsul ki var oldı ğanī

Yidi kez yüz biñ erüñ esbābını
Aldılar yā olmasunlar mı ğanī

Ol ğanīmet mālına ğarķ oldılar
Şanki her biri defīne buldılar

Şol kadar oldı ki tâ kırķ yıla dek
Yoğıdı hıçbir şadaķa virecek

Ol Cezāyir ' Arabı kırķ yıl tamām
Ğayrı muhtāc olmadılar ve's-selām

770 Şāyi' oldı ' âlem içre bu haber
Cümle begler eyledi bundan hāzer

[248b]

Pes mülük-i ' âlem anı bildiler
Rāviler eyle rivāyet kıldılar

Kim Yemen sultānı Ebrehe ki var
Yir götürmez leşkerile olmuş süvār¹⁵⁹

Ka‘beye varmış yıka kıla ħarāb
Leşkeri kırıluban olmuş turāb

Ħaḡ Te‘alā ħışm idüben anlara
Ḳahr kılmış ol çeriye yek-sere

775 Çünki bu ħāli bilüp begler tamām
Yazdılar birbirine nāme be-nām

Daḡı yazdı her biri bir nāmeyi
Şeybeye gönderdiler ħutlulayı

Didiler kim çeşmiñüz rüşen ola
Düşmenüñ her ħandese maḡhūr ola

Şeybeye ‘özrile aḡvāli tamām
Gönderüp i‘zāz iderler ve’s-selām

Şeybe daḡı dürlü dürlü tuḡfeler
Ħaznesinden ol la‘īnüñ aldılar

780 Bunlaruñ virdiyidi her birine
Daḡı artuḡ gelüridi yirine

Ka‘beye ayruḡ daḡı hıçbir kişi
Ḳılmadı ancılayın yañlış işi

[249a]

Gördiler kim Ebrehe oldı helāk

¹⁵⁹ Mısrada vezin aksamaktadır.

Ėayrılarıñ zehreleri oldu āk

Aña aşd iden nic' olmaya helāk
ünkü andan toĖısar ol nūr-ı pāk

Mevlūdidür dū cihān sultānınıñ
Şehridür hem iki 'ālem cānınıñ

785 Ana raħmindeydi ol vaħtin ħabīb
Sekiz aylık olmışıdı ol abīb

Muştafānuñ ħürmetine ol Ėanī
Nicesi ħıfz eyledi gör şehrini

aħr ıldı ancılayın düşmeni
Serverüñ ün şağladı aşĖabını

Daħı gelmedin cihāna ol beşir
Gör nice oldu bu avme dest-gir

Yā İlāhī bize de maħbūbıñı
Dest-gir it görmeyevüz tābıñı

790 **Hācı 'Abdī** mücrime de ıl şefī'
Gerçi ħadsiz ıldı ol fi' l-i şenī'

ullarıñ dāyım işi sehv ü ħaṭā
Pādişāhuñ 'ādeti 'afv u 'aṭā

Nicesi ıla 'amel bir abza ħāk
Kim saña lāyık ola i zāt-ı pāk

[249b]

Yoğ durur bizüm bize dermāñımız
Leyki var senuñ gibi sulñānımız

Sen hidāyet vir bize yā Rabbenā
Şol nefes kim ire bu cisme fenā

795 Bu hikāyet bunda oldı uş tamām
Vir Resülün rüñına biñ biñ selām

Dest-gır olsun diriseñ ger saña
Cān u dilden hoş şalāvāt vir aña

Yā İlāhi yazanıçun bir du‘ā
Kim kılsa görmeye derd u ‘inā

Yevm-i maşşerde ire şefkat aña
Sāñiyi ola ‘Aliyyü’l-Murtażā

Kim buña āmin dirise yā Mu‘īn
Rağmetüne ğarğ olalar pes hemīn

Āmin yā Rabbe’l-‘ālemīn

Rağmetu’l İlāhi ‘aleyhim

Ecma‘ in

M

SONUÇ

Türk edebiyatında mesnevi sahasında 16. yüzyıl büyük bir önem arz etmektedir. Bu dönemde hem nitelik hem de nicelik bakımından zengin çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl* mesnevisidir. Mesnevi içerisinde yer alan beyitlerden elde edilen bilgiye göre şair “Hâcî Abdî”dir. Yine eserlerinden yola çıkarak Hâcî Abdî’nin 15. yüzyılın sonları ve 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir. Şairin bugüne kadar tespit edilen eserleri *Fezâ’il-i Hulefâ-yı Râşidîn ve Hasâ’il-i Çehâr-yâr-i Güzîn*, *Hikâyet-i Mikdâd bin Esved*, *Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ* ve *Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl*’dir. Müellif hususunda taranan kaynaklardan ulaşılabilen bilgiler bunlarla sınırlıdır. Menâkıb-nâme türündeki *Fezâ’il-i Hulefâ-yı Râşidîn ve Hasâ’il-i Çehâr-yâr-i Güzîn* mesnevisi 2144 beyitten oluşmaktadır. *Hikâyet-i Mikdâd bin Esved*, Mikdâd ve Miyâse hikâyelerinin müstakil biçimde ele alındığı 973 beyitten müteşekkil bir mesnevidir. *Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ*, Hz. Hatice’nin evliliği hususunda kaleme alınan 347 beyitlik bir mesnevidir.

Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl mesnevisi 799 beyitten oluşmaktadır. Hâcî Abdî, eserinde dönemin dil özelliklerini yansıtırken aruzu da başarılı biçimde kullanmıştır. Eserde çok sayıda deyim ve atasözüne yer verilmekle birlikte edebi sanatlardan da faydalanılmıştır. Bununla birlikte eserin halka fayda sağlamak adına kolay anlaşılır ve sade bir dille kaleme alındığı dikkati çekmektedir. Dönemin ağız özelliklerine uygun ekler, arkaik kelimeler ve imla özellikleri kullanılmıştır.

Hâcî Abdî, eserin muhtevasını Erzurumlu Darîr’in Arapçadan tercüme edilmiş olan *Sîretü’n-nebî* adlı eserindeki “Fîl Yılıının Hikâyesi” ana başlığı altındaki mensur kısımları nazma çekerek oluşturmuştur.

Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl mesnevisi, Hz. Muhammed’in doğumundan kısa bir süre önce gerçekleşen Fîl Vak’ası’nı anlatmaktadır ve bu olay Hz. Muhammed’in peygamberliğini doğrulayan mucizeler arasındadır. Eser bu yönüyle mucizât-nâme özelliği göstermektedir.

Eserde dikkati çeken unsurlardan biri de Ebrehe’nin Gök Tanrı inancına sahip olarak gösterilmesidir. Başlangıçta Hristiyanlığı yaymak için eşi benzeri görülmemiş bir kilise yaptıran Ebrehe’nin ebâbil kuşları ortaya çıktığında Gök Tanrı’nın gazabına uğradıklarını düşünmesi dikkat çekicidir.

Hikâyet-i Ashâb-ı Fîl eseri üzerine yapılan bu çalışma neticesinde hakkında henüz çok az bilgiye sahip olunan Hâcî Abdî adlı şairin Fîl Vak’ası’nı kaleme aldığı mesnevisi günyüzüne çıkarılmış ve literatüre yeni bir eser kazandırılmıştır. Bu çalışmanın edebiyat alanında bundan sonra yapılacak olan araştırmalara katkı sağlaması ve yeni çalışmalara ilham vermesi temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akdemir, Hikmet. "Tayr-Bulut İlişkisi ve Fil Sûresinin Anlamı Adlı Makaleye Dair Bazı Tespit ve Eleştiriler". *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2022), 844-884.

Akkan, Erdoğan. "Irak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/83-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1998.

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Osmanlı Şairlerinin Aruz Tasarrufları ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri". *Turkish Studies* 3 (6) (2008), 388-403.

Avcı, Casim. "Kisrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/71-72. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Avcı, Casim. "Rum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/222-225. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugati*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.

Banarlı, Nihat Sâmî. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.

Boks, Abdullah A. "Ebûkubey's". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/280-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bulut, Halil İbrahim. "Mûcize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/350-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.

Çelebioğlu, Âmil. "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Çelebioğlu, Âmil. *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999.

Çiçekler, Mustafa. "Mesnevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Darîr, Mustafa. *Kitab-ı Siyer-i Nebi*. haz. M. Faruk Gürtunca. I-III. İstanbul: Ülkü Yayınevi, 1963.

- Demirkent, Işıl. "Kayser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/94-96. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Dilçin, Dehri. *Edebiyatımızda Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Doğangül, Ömer Faruk. *Câhiliye Döneminde Fil Olayı ve Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Emecen, Feridun. "Şahkulu Baba Tekeli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Erinç, Sırrı. "Cezayir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/483. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Erkan, Mustafa. "Câmasbnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/43-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ertürk, Mustafa. "Mikdâd b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/49-50. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. *Meşâ'irü's-şu'arâ*. haz. Filiz Kılıç. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Fayda, Mustafa. "Fil Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. haz. Mustafa İsen. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.
- Gülsevin, Gürer - Boz, Erdoğan. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2013.
- Gürbüz, Mehmet. "Abdî'nin Zafernâme'si". *Turkish Studies* 10/16 (2015), 627-670.
- Güzelova, Hanzade. *Abdî'nin Heft Peyker Mesnevîsi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İnce, Adnan. "16. Yüzyıl Şairlerinden Abdî ve Eserleri". *Türk Dili* 410 (Şubat 1986), 186-192.

İnce, Adnan. "Abdî'nin Niyâz-nâme-i Sad ü Hüma'sı". *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 2/1 (1987), 155-206.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.

İsen, Mustafa. "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler". *Milli Eğitim* 82 (Şubat 1989), 22-29.

Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayıncılık, 2010.

Kaplan, Yunus. "Abdî ve Kütahya Şehrengizi". *Journal of Turkish Language and Literature* 4 (2018), 783-824.

Kartal, Ahmet. *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2013.

Kartal, Ahmet. "Eski Türk Edebiyatında Mesnevi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 353-432.

Kartal, Ahmet. "Türkçe Mesnevîlerin Tertip Özellikleri". *Bilig* 19 (2001), 69-119.

Kartal, Ahmet. "XVIII. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı: Mesneviler". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6/1 (Winter 2011), 211-234.

Kazancı, Ahmet Lütfi. "Ebrehe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/79-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kemikli, Bilal. "Türk Edebiyatının Anadolu'daki Teşekkülü ve Gelişmesi". *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

Kemikli, Bilâl. *Türk İslâm Edebiyatı Giriş*. Bursa: Bursa Akademi, 2019.

Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-şu'arâ*. haz. Aysun Sungurhan. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Kiraz, Seydi. "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa". *EKEV Akademi Dergisi* 18/60 (2014), 261-280.

Kiraz, Seydi. "Vesîletü'n-Necât'ın Mevlid Dışındaki Eserlere Etkisi: İndî'nin Hac Davetiyesi Örneği". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/2 (2022), 639-655.

Kiraz, Seydi - Bilgin, Emrah. "Nesirden Nazma Aktarma Geleneği ve Abdî'nin Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin Evlenmelerini Anlatan Mesnevisi Hikâyet-i Tezvîc-i Sultân-ı Enbiyâ". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* Bahar-25 (2022), 501-534.

Köksal, Fatih. "Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 (İstanbul 2009), 63-86.

DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. "Kur'ân-ı Kerim". Erişim 25 Kasım 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kurt, Aynur. *Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-i Güzîn Adlı Mesnevisi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Kurt, Aynur. "Türk Edebiyatında Çehâr-yâr-i Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015), 107-126.

Kurt, Halil. "Yemen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kutlar, Fatma S. "Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi". *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları* 1 (2000), 102-157.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Hicaz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/432-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Külekçi, Numan. *Açıklama ve Örneklerle Edebi Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.

Latifi. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.

Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Mehmet Nâil Tuman. *Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. haz. Kurnaz, Cemal ve Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.

Orhonlu, Cengiz. "Habeş Eyaleti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/363-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özaydın, Abdülkerim. "Türk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/474-480. TDV Yayınları, 2012.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.

Pala, İskender. *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2006.

Pala, İskender. *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

Pekolcay, Necla vd. *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nevîlere Giriş*. İstanbul: Kitabevi, 2000.

Saraç, M. A. Yekta. *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.

Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi (Biçim-Ölçü-Kafiye)*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.

Sarıçam, İbrahim - Öz, Mustafa. "Hâşim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Sehi Beg. *Heşt Bihîşt*. haz. Halûk İpekten, Günay Kut, vd. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017.

Sevindik, Hakan. "Yeni Bir Hamse Şairi: Abdî ve Manzum Bostân Tercümesi". *SEFAD* 35 (2016), 105-130.

Sezikli, Hacı Ahmet. "Abdülmuttalib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/272-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiir Kılavuzu*. V. İstanbul: DBY Yayınları, 2022.

Tarlan, Ali Nihad. *Edebiyat Meseleleri : Edebiyat Üzerine, Edebi San'atlar, Metinler Şerhine Dâir, Metin Tamiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Eş-şakâ'iku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. haz. Derya Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Timurtaş, Faruk Kadri. *Eski Türkiye Türkçesi 15. Yüzyıl: Gramer, Metin, Sözlük*. Ankara: Akçağ Basım, 2005.

Tolasa, Harun. "15. Yüzyıl Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri". *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (1982), 1-13.

Tomar, Cengiz. "Şam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Topaloğlu, Bekir. "Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Topaloğlu, Bekir. "Âmine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uzun, Mustafa İsmet. "İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/80-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ünver, İsmail. "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Turkish Studies-International Periodical for Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-* Volume 3/6 (2008), 1-46.

Ünver, İsmail. "Mesnevî". *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (1986), 430-563.

Ünver, İsmail. "Mesnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/322-324. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Waardenburg, Jacques. "Mesîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yaman, Fatih. *Mikdâd bin Esved ve Miyâse Mesnevisi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Yaman, Fatih - Kiraz, Seydi. "Türk Edebiyatında Mikdâd ve Miyâse Hikâyeleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 513-550.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yazıcı, Tahsin. "Erdeşîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. I-VI Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2023.

Yekbaş, Hakan. *Türk Edebiyatında Hz. Ali ve Hz. Fatıma Mevlidleri*. Ankara: Asitan Yayıncılık, 2012.

Yeniterzi, Emine. "Anadolu Türk Edebiyatında Ahlaki Mesneviler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/10 (2007), 433-468.

Yeniterzi, Emine. *Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevîsi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Yüçetürk, Orhan Seyfi. "Belkıs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

EKLER

EK-1. Lugatçe¹⁶⁰

‘Acīb (عجيب) sif. (A.): Çok acâyip, tuhaf, garip, şaşırtıcı.

‘Adāvet (عداوت) i. (A.): Düşmanlık, hasımlık, husumet.

‘Adū (عدو) i. (A.): Düşman.

‘Ālī (عالی) sif. (A.): 1. Yüksek olan, yüce, ulu. 2. Değeri yüksek, şerefli. 3. Derece bakımından en yüksek ve özel yetkilere sâhip olan. 4. Nezâket ifâdesi olarak tamlamalarda kullanılır.

‘Īnā (عناء) i. (A.): Güçlük, meşakkat, zahmet.

‘Ayān (عيان) sif. (A.): 1. Açık, âşikâr, gözle görülür, belli. 2. Açıkça, gözle görülür şekilde.

‘Azīm (عظيم) i. (A.): 1. (Maddî bakımdan) Büyük. 2. (Mânevî bakımdan) Büyük, ulu, haşmetli. 3. (Tesir bakımından) Çok şiddetli. 4. “Aklın ve hayâlin alamayacağı, gözün göremeyeceği kadar sonsuz büyük ve azametli” mânâsında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır.

‘Īyāl (عيال) i. (A.): 1. Eş, zevce. 2. Âile reisinin geçimlerini sağlamak zorunda olduğu kimseler, çoluk çocuk.

‘Īzzet (عزت) i. (A.): 1. Hürmet, saygı, ikram. 2. Kıymet, îtibar, büyüklük, yücelik. 3. Mertebe ve rütbe yüksekliği, şeref. 4. Kudret, kuvvet.

‘Uḳbā (عقبى) i. (A.): Öbür dünya, âhiret.

‘Urbān (عربان) i. (A.): Çöl arapları, bedevîler.

A‘dā (اعداء) i. (A.): 1. Düşmanlar. 2. Rakipler, hasımlar.

Aġ- (أغ) f. (Ark.): Kaldırmak, yükselmek, yukarı çıkarmak.

Aḫī (اخى) i. (A.): 1. Cömert, eli açık kimse. 2. Ahiliğe, ahilik ocağına mensup olan kimse. 3. Osmanlılar’da zâviyelerde şeyh makâmında olan kimse. 4. Arkadaş, dost.

Aḳdem (اقدم) sif. (A.): 1. Çok (daha, en, pek) eski, daha önce, en önce olan. 2. En önce gelen, en başta gelen, en önemli.

Ancılayın (انجيلين) “o” zamirinin eşitlik hâli (Ark.): Onun gibi, onculayın.

Anda (انده) “o” zamirinin bulunma hâli (Ark.): Orada, onda, oraya, hemen.

¹⁶⁰ Sözcüklerin anlamları verilirken şu kaynaklardan faydalanılmıştır: İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugati* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005); Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013); Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayıncılık, 2010).

EK-1. Lugatçe (Devam)

Anuñ (انوك) “o” zamirinin yüklem hâli (Ark.): Onun.

Artuğ (ارتق) i. (Ark.): Başka, fazla, gayri, ziyade.

Āsān (آسان) sif. ve zf. (F.): Kolay.

Āşikār (اشكار) sif. (F.): Açık, meydanda, gözle görülebilen, belli, ayan, vâzih, bâriz.

Āyīn (آيين) i. (F.): 1. Dînî merâsim, bir mezhebin veya bir tarîkatın kendine has ibâdet merâsimi. 2. Âdet, töre, yol, kânun. 3. Mevlevî semâi esnâsında çalınmak ve söylenmek üzere çeşitli makamlarda bestelenmiş ve dört selâma ayrılmış olan Türk mûsikîsinin en güzel, en muhteşem örneklerini teşkil eden büyük beste (Āyin-i şerif de denir).

Āyīne (آيينه) i. (F.): 1. Ayna. 2. Allah’ın kendi cemâlini seyretmek için yarattığı âlemler ve insan.

Bağış (بخش) i. (F.): Verme, bağış, ihsan, hîbe.

Bākī (باقى) sif. (A.): 1. Ebedî, ölümsüz, kalımlı. Karşıtı: fânî. 2. Varlığını koruyan, devam eden, devamlı, sürekli. 3. Kalan kısım veya meblağ, alt taraf, mâbad. 4. “Ebedî, ölümsüz” anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden) dır.

Bārgāh (بارگاه) i. (F.): İzinle girilebilecek yüce makam.

Bārū (بارو) i. (F.): Kale duvarı, hisar burcu, sur.

Bay (باى) i. (Ark.): Zengin, paralı, mal mülk sâhibi, varlıklı kimse.

Becid (بجد) sif. (Ark.): 1. Derhal, çabuk, düşkün. 2. Sık sık, devamlı.

Beg (بك) i. (Ark.): Koca, ileri gelen, küçük devlet başkanı.

Belek (بلك) i. (Ark.): Hediye, armağan.

Be-nām (بنام) sif. (F.): 1. Adlı, isimli, adlandırılmış. 2. Namlı, ünlü, meşhur.

Berkit- (برکت) f. (Ark.): Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, tahkim etmek.

Beşâret (بشارت) i. (A.): 1. Müjde, iyi haber. 2. Sevinç, memnuniyet. 3. Alışılmamış, acâyip, biçimsiz ve çirkin şey, ucube.

Bile (بله) zf. (Ark.): Birlikte, beraber, ile.

Biliş (بيلش) i. (Ark.): 1. Bilmek işi ve tarzı. 2. Bir şeyi iyice anlamış ve tanımış olma, vukuf, mârifet. 3. Bildik, tanıdık kimse, dost, âşinâ.

Bilivir- (بليوير) f. (Ark.): Akıl öğretmek.

Birle (برله) bağ. (Ark.): İle.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Biti (بتي) i. (Ark.): 1. Mektup, yazılmış şey. 2. Senet, belge.

Biter (بيتر) sıf. (Ark.): Beter, daha fazla.

Cāh (جاه) i. (A.): Yüksek mevki, makam, rütbe.

Cāzū (جاذو) i. (F.): 1. Cadı, büyücü. 2. Çok güzel ve iri göz.

Cebe (جبه) i. (Ark.): 1. Zincir veya halkadan örülerek yapılmış zırh. 2. Savaşla ilgili silâhlar, mühimmat.

Cem⁶ (جمع) i. (A.): 1. Toplama, toplanma, bir araya gelme, getirilme. 2. Topluluk, cemiyet, meclis.

Cev (جو) i. (A.): Yeryüzünü kuşatan boşluk, hava, atmosfer.

Cevk (جوق) i. (A.): Grup, ekip, takım, topluluk.

Cevr (جور) i. (A.): Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm.

Cevşen (جوشن) i. (A.): Zincir ve puldan yapılan örme zırh.

Ceyş (جيش) i. (A.): Asker, ordu.

Cüvân (جوان) i. (F.): 1. Genç, yakışıklı erkek veya kadın. 2. Taze, diri, canlı.

Çāk (چاك) i. (F.): Yırtık, yarık.

Çapkun (چا پقون) sıf. ve i. (Ark.): 1. Serseri, hovarda. 2. Hızlı.

Çeri (چرى) i. (Ark.): Asker.

Đarp (ضرب) i. (A.): 1. Vurma, vuruş. 2. Dövme. 3. Mâdenî para basma.

Degül (دكل) edat. (Ark.): Değil, cümlelerin anlamını olumsuz hâle getiren kelime.

Denī (دنى) sıf. (A.): Alçak, soysuz, bayağı, aşağılık.

Dep- (دپ) f. (Ark.): (Atı) İleri sürmek.

Dest-gīr (دستگیر) sıf. ve i. (F.): Elden tutan (kimse), yardımcı, muin.

Dilīr (دلیر) sıf. ve i. (F.): Yürekli, cesur, yiğit (kimse).

Dirāz (دراز) sıf. (F.): Uzun.

Dirnek (درنك) i. (Ark.): Dernek, toplantı.

Döş (دوش) i. (Ark.): 1. Göğüs, sîne. 2. Yamaç. 3. (Kasaplık hayvanlarda) Kaburga altı.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Ebābīl (ابابيل) i. (A.): Serçegillerden, keçişagan ve dağ kırlangıcı denen kuş, çoban aldatan [Kur'ân-ı Kerîm'in 105. Fil sûresinde, "Ebrehe'nin ordusunu attıkları taşlarla mahveden kuş sürüsü" mânâsı ile geçen kelime edebiyâtımızda çok kullanılmıştır].

Ehl-i beyt (اهلى بيت) i. (A.): Aynı evde oturanlar, ev ahalisi.

Epsm (ايسم) sif. (Ark.): 1. Dilsiz, konuşmayan, ebkem. 2. Sessiz, susmuş.

Er (ار) i. (Ark.): Erkek, yiğit, koca, sahip.

Erlik (ارلك) i. (Ark.): Mertlik, kahramanlık, yiğitlik; erkeklik.

Esb (اسب) i. (F.): At.

Esbāb (Esbāp) (اسباب) i. (A.): 1. Esvap kelimesinin halk ağzındaki şekli. 2. Giyecek, elbise. 3. Teçhizat.

Eşrem (اشرم) sif. ve i. (F.): 1. Burnu yarık. 2. Üst dudağı yarık olan.

Eyā (ايا) ünl. (F.): Ey, hey; hitap edilen kimsenin dikkatini çekmek veya anlamı güçlendirmek için kullanılır

Eyit- (ايت) f. (Ark.): Anlatmak, demek, söylemek.

Eyle (ايله) sif. (Ark.): Öyle, o şekilde.

Eylük (ايلك) i. (Ark.): İyilik, iyi olma durumu, iyi olan şeyin niteliği.

Felāh (فلاح) i. (A.): 1. Kurtuluş, selâmet. 2. Saâdet, bahtiyarlık, mutluluk.

Ferrāş (فراش) i. (A.): 1. Döşeyen, seren, yatak, kilim vb. şeyleri yayan kimse. 2. Yerleri süpürüp temizlemekle görevli kimse, hizmetçi. (Kâbe'yi süpürenler, câmi, imâret vb. yerlerin temizliğiyle görevli olanlar için kullanılırdı).

Fuzül (فضول) i. (A.): 1. Gereksiz fazla şey, söz, davranış. 2. Haddi aşan, haddini bilmez kimse.

Ġaşiy- Ġaşy (غشى) i. (A.): Çok etkili, çok zevk verici bir şey karşısında kendinden geçecek duruma gelme, büyük zevk alıp mest olma.

Ger (كر) edat. (F.): Eğer, şart anlamını güçlendirmek için şart cümlelerinin başına getirilir, şâyet.

Gevde (كود) i. (Ark.): Vücut, gövde.

Gey- (كى) f. (Ark.): Giyinmek; takmak; kuşanmak.

Geyim (كيم) i. (Ark.): Savaş elbisesi, zırh; elbise.

Gice (كجه) i. (Ark.): Gece.

EK-1. Lugatçe (Devam)

GİR (كبر) i. (F.): Savaş, kavga.

GİRÂN (كران) sif. (F.): 1. (Tartıda) Ağır. 2. (Kıymeti) fazla, (değeri) çok olan. 3. Sıkıcı, sıkıntı veren.

GİRDE BÂLIÇ (Girde bâliş) (كرده بالش) sif. ve i. (F.): Yuvarlak yastık.

GİRÜ (كرو) zf. (Ark.): Başka; tekrar, yine; artık.

GİRİYÂN (كریان) sif. (F.): Ağlayan, ağlayıcı.

GÖNDER (كوندر) i. (Ark.): Kargı, mızrak, sıruk.

GÜDÜCİ (كودوج) i. (Ark.): Güden, gütmek işini yapan kimse.

ĞULÂM (غلام) i. (A.): 1. Delikanlı, genç oğlan. 2. Köle, kul, esir, bende. 3. Osmanlı Devleti'nde tımar sâhiplerinin savaşa berâber götürdükleri savaşçı.

GÜMÂN (کمان) i. (F.): Şüpheyeye düşmek, şüphelenmek.

GÜŞ (كوش) i. (F.): Kulak.

GÜVÂH (كواه) i. (F.): Şahit, delil, tanık.

ĤACER (حجر) i. (A.): Taş.

ĤACET (حاجت) i. (A.): 1. Gerek duyulan, muhtaç olunan şey, ihtiyaç. 2. Herhangi bir şey için gerekli olma, lüzum. 3. Allah'tan veya büyük bir makamdan yerine getirilmesi, gerçekleştirilmesi istenen dilek.

ĤÂL (خال) i. (F.): Vücuttaki küçük esmer benek, ben.

ĤALÇE (کالیچا) (خالچ) i. (Ark.): Halı.

ĤASEN (حسن) sif. (A.): 1. Güzel.

ĤÂŞŞ Ü 'ĀMM (خاص عام) zamir. (A.): Herkes, bütün herkes.

ĤAVÂTİN (خواتین) i. (F.): Kadınlar, hatunlar.

ĤAVFNĀK (خوفناک) sif. ve i. (A.): Korkulu, korku veren.

ĤAZER (حذر) i. (A.): 1. Sakınma, çekinme. 2. Sakın, çekin, kork.

ĤECİN (هجين) i. (A.): Çok hızlı giden, susuzluğa çok dayanıklı binek devesi.

HEMÂN (همان) zf. (F.): 1. Derhal, çabucak, hiç vakit geçirmeden. 2. Aşağı yukarı, yaklaşık, takriben. 3. Ancak, sâdece, yalnız; fakat, illâ.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Hemîn (همين) zf. (F.): “Yerine göre, ancak, hemen, her zaman” vb. anlamlar ifâde eden bir çeşit doldurma kelime.

Hişm (خشم) i. (F.): Öfke, kızgınlık, gazap.

Hiil‘ at (خلعت) i. (A.): Pâdişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan.

Hod (خود) zamir. (F.): Dahi, bizzat, kendi.

Hu (خو) i. (F.): Huy.

Hüb (حوب) sıf. ve i. (F.): Güzel.

Huld-i berîn (خلد برين) sıf. ve i. (A.): En yüksek, en yüce cennet.

Hulk (خلق) i. (A.): Doğuştan olan huy, yaratılış, tabiat.

Hün-hâr (خونخوار) sıf. (F.): Kana susamış, kan dökücü, zâlim, gaddar, câni.

Hüş (هوش) i. (F.): Akıl, şuur.

İbrişîm (ابريشم) i. (F.): 1. Bükülmüş ipekten iplik.

İçre (اچره) zf. (Ark.): Arasında, içinde.

İlla (الا) edat. (A.): -den başka.

İnkisâr (انكسار) i. (A.): 1. Kırılma. 2. Gücenme, kalp kırılması. 3. Bedduâ, intizar.

İşık (ايشق) i. (Ark.): Demir başlık, miğfer.

İ‘ rāz (اعراض) i. (A.): Yüz çevirme, kaçınma, başka tarafa dönme.

İştîyāk (اشتياق) i. (A.): Büyük arzu duyma, özleme, özleyiş.

İ‘ tizār (اعتذار) i. (A.): Özür dileme, mâzeretini bildirme.

İ‘ zāz (اعزاز) i. (A.): Ağırlama, ikram etme, saygı gösterme.

Ûabza (قبضه) i. (A.): 1. (Kılıç, tabanca, ok vb.nin) Tutulacak yeri. 2. (Sayılarla kullanıldığında) Avuç, tutam. 3. Pençe. 4. Ok boyunu ölçmekte kullanılan, yumulmuş dört parmak uzunluğundaki (yaklaşık 9 santim) eski bir uzunluk ölçüsü. 5. Okçulukta ehliyet, ustalık. 6. (Okçulukta) Atıcıya göre sol taraf.

Ûadd (قد) i. (A.): Uzun boy.

Ûadem (قدم) i. (A.): 1. Ayak. 2. Adım. 3. Uğur. 4. Yardanın üçte biri kadar olan, 30, 48 santim veya 12 parmağa eşit İngiliz uzunluk ölçüsü, ayak.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Ḳahr (قهر) i. (A.): 1. İnsanın içine işleyen derin üzüntü, sıkıntı, keder. 2. Gâlip gelip ezme, perîşan etme, mahv ve helâk etme. 3. Zorla iş yaptırma, zorlama, baskı, cebir, icbar.

Ḳaḳımaḳ (قاقيمق) f. (Ark.): 1. Öfkelenmek, kızmak. 2. Sert sözlerle paylamak, azarlamak, takdir etmek.

Ḳamu (قامو) i. (Ark.): Herkes; hep, her, bütün.

Ḳande (قنده) zf. (Ark.): Nereye, nerede.

Ḳandese (قندس) zf. (Ark.): Nerede olsa, nerde ise.

Ḳanḳı (قنقى) sıf. (Ark.): Hangi, adı geçen hususla, iki veya daha fazla şeyden neyin veya kimin kastedildiği öğrenilmek istendiği zaman kullanılan soru sıfatı.

Ḳaravul (قراول) i. (Ark.): 1. Güvenliği sağlamak, nöbet tutmak, düşmanın ânî baskınlarına karşı uyanık olmak gibi amaçlarla dolaştırılan piyâde ve süvârî askeri, nöbetçi, gözcü. 2. Karakol

Ḳaşd (قصد) i. (A.): 1. Niyet, istek, amaç, gâye. 2. Birine karşı bilerek kötü davranma, kötü niyet.

Ḳasem (قسم) i. (A.): Yemin, ant.

Ḳatı (قاتى) sıf. (Ark.): 1. Çok, pek, pek çok. 2. Kolaylıkla şekil verilemeyen, kolay işlenemeyen, üzerine parmakla basıldığında çökmeyen. 3. Su miktârı gereğinden az olduğu için sert olan. 4. İçinde bulunduğu kabın veya yerin şeklini almayan, sulp. 5. İnce duygulara karşı duyarlılığı olmayan, duygusuz, hoş görüsüz, müsâmahasız. 6. Haşin, sert, kırıcı, acı.

Ḳayḡulu (قايغلو) sıf. (Ark.): Kaygı içinde olan, endişeli, tasalı.

Ḳazz (قز) i. (A.): Ham ipek, ibrişim.

Kelb (كلب) i. (A.): Köpek.

Kemter (كمتر) sıf. (F.): Çok değersiz, çok aşağı, pek itibarsız, en hakir.

Key (كى) sıf. (Ark.): 1. Çok, pek çok. 2. İyi, iyice. 3. Uygun, layık, münasip. 3. Büyük, muhteşem.

Kizb (كذب) i. (A.): Yalan.

Kiçirek (كچيرك) sıf. (Ark.): Küçücük, küçükçe, daha küçük, ufarak, ufacık.

Ḳîl u ḳâl (قيل وقال) i. (A.): Dedikodu, boş söz.

Kişver (كشور) i. (F.): Memleket, ülke.

Ḳulle (قله) i. (A.): 1. Dört köşe, çok köşeli veya yuvarlak yüksek binâ. 2. Köşk ve evlerin üst kısmındaki, her tarafı gören yüksek çıkıntı, cihannümâ. 3. Dağ tepesi, tepe.

Kūr (كور) sıf. (F.): Kör.

EK-1. Lugatçe (Devam)

La‘în (لعين) sıf. (A.): Lânetlenmiş, Hakk'ın rahmetinden mahrum olmuş, lânetli (kimse), mel'un.

La‘l (لعل) i. (A.): 1. Parlak kırmızı renkli kıymetli taş. 2. Kırmız böceği kabuğundan çıkarılan boya ile yapılan kırmızı renkte bir çeşit mürekkep. 3. Eskiden böcek kabuklarından ve özellikle kırmız böceği kabuğundan çıkarılan parlak kırmızı boya, karmen (Kumaş boyamada, kırmızı mürekkep yapımında ve tezhipte kullanılırdı.) 4. Parlak kırmızı renk. 5. Bu renkte olan. 6. (Dîvan edebiyâtında) Sevgilinin kırmızı dudağı. 7. Şarap.

Lâ-cerem (لا جرم) zf. (A.): 1. Ayrılması mümkün olmayan. 2.Şüphesiz, besbelli.

Lâ-yezâl (لا يزال) sıf. (A.): 1. Zevâl bulmayan, varlığı devam eden. 2. Zeval bulmaz, yok olmaz.

Leşker (لشكر) i. (A.): Asker.

Libâçe (لباچه) i. (F.): Önü açık, geniş bir üst giyeceği.

Maḥāl (محال) i. (A.): Mahaller, yerler, mekânlar, mevkiler.

Maḳ‘ad (مقعد) i. (A.): 1. Oturulacak yer. 2. Oturmak için kullanılan minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü. 3. Alçak sedir. 4.Geri, kış.

Ma‘rûf (معروف) sıf. (A.): 1. Bilinen, belli, mâlûm. 2. Herkes tarafından tanınan, tanınmış, ünlü, meşhur. 3. Dînen iyi kabul edilen ve insan tabiatına hoş gelen şey, iyilik.

Maşlaḥat (مصلحت) i. (A.): 1. İyi olan ve iyiliğe yol açan, hayır getiren, fayda sağlayan şey. 2. İş, husus, mesele. 3. Dirlik, düzenlik.

Meger (مكر) bağl. (F.): Yalnız, ancak, fakat.

Melîḥ (مليح) sıf. (A.): 1. Güzel, şirin, sevimli, latif.

Meşâliḥ (مصالح) i. (A.): İşler.

Meskenet (مسكنت) i. (A.): 1. Miskin olma durumu, tembellik, uyuşukluk, âcizlik. 2. Allah karşısında aczini, yokluğunu bilme, gerçek zenginin Allah olduğunun ve kulun O'na karşı mutlak bir ihtiyaç içinde bulunduğunun şuûrunda olma.

Meşveret (مشورت) i. (A.): 1. Bir konu hakkında tecrübeli kimselere, o konuyle ilgili olanlara danışma, fikir alma, müşâvere etme. 2. Fikir alış verişinde bulunmak için yapılan toplantı.

Metâ‘ (متاع) i. (A.): 1. Kumaş, elbise vb. giyilen, kullanılan veya herhangi bir şekilde kendisinden faydalanılan eşyâ, mal. 2. Satılacak, kazanç sağlanacak mal, ticâret malı. 3. Maddî mânevî sermâye, varlık, servet.

Mıḥla- (مخلا) f. (F.): 1. Tahta vb. iki şeyi birbirine çiviyle tutturmak, çivi çakmak, çivilemek. 2. Çakılmış gibi kıpırdayamaz ve bulunduğu yerden ayrılamaz duruma getirmek. 3. Bıçak, kama

EK-1. Lugatçe (Devam)

gibi sivri ve kesici bir âleti saplayıp yaralamak, öldürmek veya tabanca, tüfek vb. ile vurmak. 4. Kuyumculukta bir elması yontmak için yontma tahtasına yâhut değerli bir taşı yüzük kaşının içine yerleştirmek. 5. Bir şeyi kökleme dikişle dikmek.

Muḳarreb (مقرب) sıf. ve i. (A.): 1. Yaklaşmış, dost kabul edilmiş (kimse), yakın. 2. Pâdişah tarafından huzûruna teklifsizce girip çıkmasına izin verilen, pâdişâha yakın olan kimse. 3. Her an Allah'ın huzûrunda olduğunu idrak etme seviyesine erişen, Allah'a yakın olan (kimse veya melek).

Mülevven (ملون) sıf. (A.): 1. Renkli, renk renk. 2. Boyanmış, boyalı.

Münkâd (منقاد) sıf. (A.): Boyun eğen, boyun eğmiş, râmolmuş, tâbi, itâatkâr.

Mu'în (معين) i. (A.): 1. Yardım eden, yardımda bulunan, destek olan kimse. 2. Yamak, yardımcı, muâvin. 3. "Herkesin yardımcısı, herkese yardım eden" anlamında Allah için kullanılır.

Muraşşâ' (مرصع) sıf. (A.): 1. İnci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezenmiş. 2. İki mısırâi, kâfiye, iki paragrafı seci bakımından kelime kelime birbirine uyan (beyit veya söz).

Mürġ-zâr (مرغ زار) i. (F.): Kuş yatağı, kuşu bol olan yer.

Muşanna' (مصنّع) sıf. (A.): 1. Bir sanatın inceliklerini aksettirecek şekilde ustaca yapılmış, sanatkâr elinden çıkmış, sanatlı. 2. Aşırı derecede süslenmiş, çok süslü. 3. Gerçekle ilgisi olmayan, uydurulmuş, uydurma, düzme. 4. Belirli bir anlamı olmayan, bir mânâyı ifâde etmekten çok sanat ve ustalık göstermek için ortaya konan (eser).

Müstağraḳ (مستغرق) sıf. (A.): 1. Batmış, dalmış, içine gömülmüş, garkolmuş. 2. Sevgi, heyecan vb. bir duyguyla kendinden geçmiş, kendini bilmeyecek derecede coşku ve vecit içinde olan.

Müvekkel (موكل) sıf. ve i. (A.): Vekil tâyin edilen, kendisine vekâlet verilen (kimse), vekil.

Nâliş (نالش) i. (F.): İnlleme, inilti, feryat, nâle.

Na'ra (نعره) i. (A.): Duyguların coşması veya sarhoşluk etkisiyle yüksek sesle bağırma, haykırma.

Nerdübân (نردبان) i. (F.): Merdiven kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli.

Nerre-şîr (نرّه شیر) sıf. ve i. (A.): Erkek aslan.

Niçe (نچه) sıf. (Ark.): Çok, birçok, çok kere, kaç.

Nihân (نهان) sıf. (F.): 1. Gizli, saklı, gizlenmiş, saklanmış. 2. Görünmeyen, göz önünde olmayan. 3. Sır.

Nîkü-nâm (نیکونام) sıf. (F.): Nâmı iyi olan, iyi nam kazanmış.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Od (اود) i. (Ark.): Ateş.

Oğun- (اوغن) f. (Ark.): Bayılacak hâle gelmek, bayılmak, akli başından gitmek.

Öz (اوز) sıf. (Ark.): Benlik, kendisi, zat.

Özge (اوزگه) sıf. (Ark.): Gayri, başka.

Pelit (پلت) i. (A.): Meşe ağacı ve meyvesi, palamut.

Penâh (پناه) i. (F.): Sığınacak yer, melce.

Pes (پس) zf. (F.): Şu hâlde, imdi, öyleyse, sonra, hasılı.

Pîç (پیچ) i. (F.): Büklüm, kıvrım.

Pülâd (پولاد) i. (F.): 1. Çelik. 2. Çelik gibi sert.

Râh-Reh (راه – ره) i. (F.): 1. Yol. 2. Usûl, tarz, sistem.

Râst (راست) i. (F.): 1. Tasarlamadığı halde karşılaşmak, rastlamak, tesâdüf etmek. 2. Hedefe ulaşmak, isâbet etmek. 3. (Bir şey) Düşünülmediği halde birini bulmak, tesâdüf olarak payına düşmek. 4. İsteddiğine uygun olarak eline geçmek.

Râyigân (رایگان) sıf. ve zf. (F.): 1. Karşılıksız, bedelsiz, bedâva. 2. Bol, mebzul.

Reşk (رشك) i. (F.): 1. Kıskanma, haset. 2. (Farsça isim tamlamasının birinci ögesi olarak) Kıskançlığa sebep olacak nitelikte olan, kıskanılan kimse veya şey.

Reşme (رشمه) i. (A.): At başlığında atın alını ve burnu üzerine sallandırılan, üstüne gümüş veya altın yaldızlı süsler takılmış zincir.

Revân (روان) sıf. (F.): 1. Yürüyen, giden. 2. Akan. 3. Su gibi akıp giden, akıcı. 4. Ruh, can. 5. Süratle, derhal.

Rüşen (روشن) sıf. (F.): 1. Parlak, aydın, aydınlık. 2. Âşikâr, meydanda.

Rüy-Rû (روی – رو) i. (F.): 1. Yüz, çehre. 2. Yüz, yüzey, satıh 3. Taraf, cihet, yön.

Rüsvây (رسوای) i. (F.): Kötülükle şöhret bulmuş, rezil, kepâze kimse.

Sa‘y (سعی) i. (A.): 1. Çalışma, çalışıp çabalama, emek sarfetme, ceht. 2. Hacda Safâ ile Merve arasında süratle gidip gelme.

Şağ (صق) sıf. ve i. (Ark.): Uyanık, müteyakkız, tetikte olan.

Şalavât (صلوات) i. (A.): 1. Namazlar, salâtlar. 2. “Allahım, (Efendimiz) Hz. Muhammed’e ve (Efendimiz) Hz. Muhammed’in soyundan gelenlere salât eyle, onların şeref ve kadrini yücelt”

EK-1. Lugatçe (Devam)

anlamına gelen “Allâhümme salli alâ (seyyidinâ) Muhammedin ve alâ âli (seyyidinâ) Muhammed” cümlesi veya aynı anlama gelebilen duâlardan her biri.

Şarîh (صريح) sif. (A.): 1. Açık, belirgin, vâzih, âşikâr. 2. Şüpheli ve tereddüde yer bırakmayan, apaçık.

Şavâb (صواب) i. (A.): 1. Doğruluk. 2. Doğru olan şey. Karşıtı: hata. 2. Doğru.

Sebağ (سبق) i. (A.): Ders.

Segirt- (ساکرت) f. (Ark.): Yürümek; koşmak.

Sehî (سخى) sif. (F.): Cömert olan.

Seg (سك) i. (F.): Köpek.

Sep- (سپ) f. (Ark.): Saçmak, serpmek.

Ser (سر) i. (F.): 1. Baş, kafa. 2. Başkan, önder, reis. 3. Baş, başlangıç. 4. Doruk, zirve, tepe. 5. Bir şeyin başladığı yer, üst tarafı, yukarı kısmı.

Ser-āsīme (سراسيمه – سراسمه) sif. (F.): 1. Sersem, şaşkın. 2. Sersem bir şekilde, şaşkın şaşkın.

Ser-firāz (سرافراز – سرفراز) sif. (F.): 1. Başını kaldıran, yücelere, yükseklerle uzanan. 2. Benzerlerinden üstün olan (kimse), seçkin, mümtaz.

Ser-nigūn (سرنگون) sif. (F.): 1. Ters dönmüş, baş aşağı, tepetaklak. 2. Talihsiz, bahtsız.

Ser-te-ser (سرتاسر) zf. (F.): Baştan başa.

Siccīl (سجیل) i. (A.): Ateşte pişirilip taşa dönmüş çamur.

Sincāb (سنجاب) i. (F.): 1. Sincapgillerin örnek tipi olan hayvan. 2. Bu hayvanın postundan elde edilen kurşunî renkli kürk.

Şınık (صنق) sif. ve i. (Ark.): 1. Kırık. 2. Bozguna uğramış, perîşan. 3. (Gönül için) Kırılmış, kırık, mahzun.

Söykenmek (سويکنمک) f. (Ark.): Dayanmak.

Şubḥ (صبح) i. (A.): 1. Sabah vakti, sabah. 2. Tan yerinin ağardığı zaman, tan vakti, fecir.

Şun^c (صنع) i. (A.): 1. Yapma, meydana getirme. 2. (Allah için) Yaratma, halketme. 3. İş, eser.

Süñü (سكو) i. (Ark.): Kargı, süngü, mızrak.

Şāh-süvār (شاهسوار – شاهسوار) i. (F.): Çok usta binici.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Şāyī‘ (شايي) sif. (A.): 1. Herkesçe duyulmuş, yayılmış, bilinmiş, halkın diline düşmüş. 2. Bir şeyin her noktasıyla ilgisi bulunan (hisse).

Şād/Şāz (شاذ) sif. (F.): Sevinç, sevinçlilik, mutluluk.

Şebāb (شباب – شباب) i. (A.): Gençlik, tazelik, civanlık.

Şecā‘at (شجاعت) Yiğitlik, yüreklilik, cesâret.

Şehriyār (شهریار) i. (F.): Hükümdar, pâdişah.

Şenī‘ (شنيع) sif. (A.): 1. Kötü, fena, çirkin. 2. İnsanlık dışı, ahlâk dışı (fiil).

Şermesār (شرمسار) sif. (F.): 1. Utangaç, müstahyi, mahcub.

Şeyḥ ü şāb (شيخ شاب) i. (A.): Yaşlı ve genç.

Şīrāne (شیرانه) zf. (F.): Aslanca, gazanferâne.

Şumār (شمار) i. (F.): 1. Sayı. 2. Sayma. 3. Addetme.

Ta‘accüb (تعجب) i. (A.): Şaşma, hayret etme.

Ṭağla- (طغلا) f. (Ark.): 1. Vücûda kızgın demirle damga vurmak. 2. Hastalıklı kısımları kurutmak, akan kanı durdurmak için vücûdun hasta veya yaralı yerini kızgın bir âletle veya yakıcı maddelerle yakmak. 3. (Çok soğuk, çok sıcak veya tahriş edici bir şey) Deriyi yakıp kızartmak, yakmak. 4. (Özellikle yürek, iç, ciğer gibi kelimelerle) Büyük üzüntü vermek, acı ve ızdırıp çektirmek, yakmak.

Ṭaḥrīr (تحرير) i. (A.): 1. Yazı yazma, kitâbet. 2. Kitap yazma, bir eser kaleme alma. 3. Kaydetme, deftere geçirme. 4. Kompozisyon. 5. Boya veya altınla işlenen süsleme motiflerinin etrâfına sınırlarını belli edecek şekilde daha koyu bir renkte ince olarak çekilen çizgi. 6. Gözün renkli kısmındaki çizgiler, tahril.

Tamāmet (تمامت) i. (A.): 1. Tamam olma, tam olma, tamlık. 2. Tamâmıyle.

Ṭamu (طامو) i. (Ark.): Cehennem.

Ṭa‘n (طعن) Kınama, ayıplama, yerme, zemmetme.

Tārūmār (تارمار) sif. ve zf. (F.): Perîşan, karmakarışık, darmadağınık.

Ṭaşıra (طاشره) i. (Ark.): Dışarı.

Ṭavīl (طويل) sif. (A.): 1. Uzun. 2. Türk edebiyâtında kullanılmış olan bir aruz bahri.

Ṭayr (طير) i. (A.): Kuş.

Tazarru‘ (تضرع) i. (A.): Yalvarma, yakarma.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Tāzī (تازی) i. (F.): Uzun bacaklı, uzun burunlu, çekik karınlı, genellikle tavşan avında kullanılan, çok çevik bir av köpeği cinsi.

Ta'zīm (تعظیم) i. (A.): Hürmet etme, saygı gösterme, büyük sayıldığını belli edecek şekilde güzel muâmelede bulunma.

Tebāh (تباه – تبه) sif. (F.): 1. Yıkılmış, mahvolmuş, harap olmuş. 2. Yıkılma, mahvolma, harap olma.

Temāşā (تماشا) i. (A.): 1. Bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme. 2. Zevkle seyredilen şey, görünüş. 3. Gezme. 4. Piyes, temsil, oyun. 5. Maddî ve mânevî âlemlerdeki ilâhî güzellikleri, Allah'ın tecellîlerini seyretme.

Teraḥ (ترح) i. (A.): Keder, gam, tasa.

Teraḥḥum (ترحم) i. (A.): Acıma, merhamet etme.

Tezyīn (تزيين) i. (A.): Süsleme, süslenme.

Tīmār (تيمار) i. (F.): 1. Binek hayvanlarının derisini, kıllarını kaşağı, fırça, sünger vb. ile temizleme. 2. Hastaya veya yaraya bakma, tedâvi etme. 3. (Bilhassa ağaç için) Bakım yapma, bakma, bakım. 4. Osmanlı Devleti'nde ve Anadolu Selçukluları'nda belirli bir hizmet karşılığında şahıslara tahsis edilen toprak parçası.

Tīr (تير) i. (F.): 1. Ok ve yay. 2. Sevgilinin kirpiği ve kaşı.

Tīr-endāz (تير - انداز) sif. ve i. (F.): Ok atan, ok atıcı.

Ṭoġ- (طوغ) f. (Ark.): Doğmak.

Ṭoġrı (طوغر) sif. (Ark.): 1. Doğru, akla, mantığa ve duruma uygun, yerinde, münâsip. 2. Bir uçtan bir uca yönünü değiştirmeden giden, aynı doğrultuda devam eden, müstakim.

Ṭoġra- (طوغر) f. (Ark.): Parçalamak, doğramak.

Ṭoġrul- (طوغرول) f. (Ark.): Yönelmek, davranıp kalkmak.

Ḳaynaḳ (قینق) i. (Ark.): Yırtıcı hayvan pençesi.

Ṭurgur- (طوغر) f. (Ark.): Durdurmak, ayakta tutmak.

Ṭur- (طور) f. (Ark.): Ayağa kalkmak.

Türāb (تراب) i. (A.): Toprak.

Ṭuyūr (طيور) i. (A.): Kuşlar.

Ur- (اور) f. (Ark.): Vurmak, çarpmak.

EK-1. Lugatçe (Devam)

Urgun (اورغون) sif. ve i. (Ark.): Vurulan, vurulmuş; âşık.

Urun- (اورن) f. (Ark.): Giyinmek.

Uş (وش) bağl. (Ark.): Şimdi, işte; ancak; çünkü.

Uvanuq (اوانق) sif. ve i. (Ark.): Kırık.

Üstüvār (استوار) sif. (F.): Sağlam, dayanıklı, kuvvetli.

Vaḥş (وحش) sif. (F.): İnsandan kaçan, ehlî olmayan, yabânî (hayvan). 2. Tenhâ, ıssız, boş yer.

Vaz' (وضع) i. (A.): 1. Koyma, konulma. 2. Ortaya koyma, düzenleme, tedvin etme. 3. Belirleme, tâyin etme, tespit etme. 4. Vaziyet, tavır, duruş, biçim. 5. Dil bilgisinin, kelimelerin konulduğu ilk anlamlarından (vaz'-ı aslîlerinden) bahseden kolu.

Vech (وجه) i. (A.): 1. Yüz, çehre. 2. Tarz, biçim, yol. 3. Sebep, vesîle.

-Veş (وش) ek. (F.): Gibi.

Yağılığ (ياغليق) i. (Ark.): Düşmanlık.

Yalıncaq (يالنجق) sif. (Ark.): Üryan, çıplak.

Yaraq (ياراق) i. (Ark.): 1. Hazırlık, savaş aleti, silah, işe yarayan şey. 2. Teçizat.

Yaraqlu (يارقلى) sif. ve i. (Ark.): Pişkin, idmanlı, hazırlıklı.

Yaraş- (ياراش) f. (Ark.): Yakışmak, layık olmak.

Yazı (يازى) i. (Ark.): Ova, düzlük.

Yeg (يك) sif. (Ark.): Üstün, daha iyi; baskın, kuvvetli.

Yek-ser (يكسر) zf. (F.): 1. Bir baştan bir başa. 2. Hep berâber, birlikte.

Yeñ (يك) i. (Ark.): Elbise kolunun el üzerine gelen kısmı.

Yigirmi (يكرمى) i. (Ark.): Yirmi.

Yonucu (يونجى) i. (Ark.): Tıraş edici, yontucu.

Yurgala (يورغلا) i. (Ark.): Rahvan, binek hayvanlarının biniciyi sarsmayan yürüyüşü

Yügür- (يوكر) f. (Ark.): Hızlı gitmek, koşmak.

Zāhir (ظاهر) sif. ve i. (A.): 1. Meydanda olan, görünen, açık ve belli olan (şey). 2. Bir şeyin görünen tarafı, dış yüzü, dış görünüşü. 3. Görünen âlem. 4. Tasavvuf ehline göre işin şeklinde kalan, mânâ ehli olmayan kimse. 5. "Varlığı kâinatta tecellisiyle âşikâr olan, açık olarak

EK-1. Lugatçe (Devam)

görünen" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır. 6. Anlaşılan, görünüşe göre, galiba. 7. Elbette, şüphesiz.

Zahm (زخم) sıf. (A.): Yara.

Zamm (ضم) i. (A.): 1. Bir şeye bir şeyi ekleme. Artırma. Katma. Fazla olarak verme. 2. Kenarlarını bitleştirme. 3. Bir harfin zammeli (ötreli) okunuşu. 4. Ekleme, artırma.

Zebercet (زبرجد) i. (A.): Cam parlaklığında, açık yeşil renkte tabii magnezyum ve demir silikat, krizolit, olivin, period.

Zehre (زهرة) i. (F.): 1. Öd, safra. 2. Cesâret, yiğitlik.

Zelîl (ذليل) sıf. ve i. (A.): Aşağılanan, hor görülen (kimse), hakir.

Zerrîn (زرين) sıf. (F.): 1. Altından yapılmış. 2. Altın gibi sarı ve parlak olan.

Zevâl (زوال) i. (A.): 1. Yok olma, yok edilme, ortadan kalkma. 2. Bozulma, iyi bir durumdan kötü duruma dönme, düşme, alçalma. 3. Güneşin baş ucunda bulunma zamânı, öğle.

Zîbâ (زيبا) sıf. (F.): 1. Süslü. 2. Güzel.

EK-2. Özel adlar dizini

‘Abdu’l-muṭṭalib: b.25, 260, 382, 432, 469, 540, 551

‘Abdullāh: b.469, 552

‘Arab: b.30, 49, 131, 228, 244, 252, 256, 270, 314, 323, 325, 336, 374, 481, 526, 640, 763, 769

‘Irāq: b.124

‘Ömer (Hz.): b.18

‘Osmān (Hz.): b.18

Abdī: b.790

Ādem (Hz.): b.9, 465

Aḥmed (Hz. Peygamber): b.16

Āmīne: b.552, 560

Belqīs: b.84

Beytullāh: b.36

Būḫubeys / Ebūḫubeys: b.542, 607, 642

Ebū Bekir (Hz.): b.18

Celīl: b.156

Cezāyir: b.769

Ebrehe: b.32, 37, 45, 56, 59, 60, 63, 67, 71, 81, 97, 99, 100, 101, 106, 110, 113, 128, 140, 153, 158, 163, 180, 181, 182, 187, 191, 193, 204, 209, 216, 223, 224, 226, 243, 305, 310, 312, 317, 321, 334, 335, 339, 346, 361, 369, 372, 373, 375, 379, 395, 396, 415, 421, 455, 459, 479, 483, 493, 496, 501, 507, 511, 515, 524, 528, 531, 535, 587, 590, 597, 605, 624, 626, 638, 688, 689, 692, 694, 700, 701, 704, 705, 706, 708, 712, 729, 730, 732, 736, 738, 741, 746, 748, 749, 752, 772, 782

Erdeşir: b.408

Eşrem: b.32, 157, 158, 305

Esved: b.225, 232, 235, 239, 241, 242, 249, 255, 269, 306, 310, 312, 314, 321, 322, 325, 395, 396, 400, 428, 431, 494, 495, 513, 514, 518, 526, 528, 529, 534, 573, 577, 583, 587, 593, 604, 605, 606, 635, 642, 652, 662, 666, 674

Ḥabeş: b.51, 62, 305

EK-2. Özel adlar dizini (Devam)

Ḥalīl: b.156, 158

Hāşim: b.25, 260, 374, 389, 396, 399, 425, 429, 467

Ḥaydar: b.18

Ḥayyāt: b.586, 587, 589, 592, 604, 606, 607, 613, 623, 628, 634, 655, 661, 663

Ḥicāz: b.234

Hind: b.418

Ḥudā: b.295, 646, 704, 754

İbrāhīm: b.158, 467

İsmā'īl: b.467

Ka'be: b.39, 50, 51, 62, 63, 144, 150, 153, 156, 159, 230, 235, 290, 296, 298, 484, 485, 487, 488, 500, 504, 505, 508, 520, 530, 541, 542, 544, 552, 557, 561, 569, 570, 580, 582, 585, 591, 595, 596, 598, 603, 614, 639, 641, 685, 689, 773, 781

Ḳādir: b.488

Ḳayşer: b.283, 360

Ḳayyum: b.488

Kisra: b.360

Ḳureyş: b.131, 276

Maḥmūd: b.418, 447, 448, 569

Maḳşūd: b.225

Mekke: b.28, 38, 130, 140, 142, 163, 164, 165, 176, 205, 212, 259, 271, 329, 338, 538, 568, 585, 594, 752, 763

Mengelüsī: b.417

Mesīh: b.210

Mes'ūd: b.652

Muḥammed (Hz. Peygamber): b.468, 560

Mu'īn: b.38, 442, 799

Muştafā (Hz. Peygamber): b.19, 786

Raḥīm: b.488

EK-2. Özel adlar dizini (Devam)

Rahmān: b.15,488

Rūm: b.122, 422

Şam: b.124, 282

Şeybe: b.25, 31, 272, 275, 278, 279, 282, 285, 286, 301, 304, 330, 331, 341, 342, 346, 349, 354, 355, 356, 357, 361, 363, 369, 374, 376, 383, 387, 389, 394, 430, 434, 435, 436, 446, 447, 454, 465, 480, 481, 487, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 505, 510, 511, 527, 539, 555, 563, 598, 599, 608, 609, 611, 613, 619, 625, 629, 632, 753, 776, 778, 779

Yeksüm: b.746, 747

Yemen: b.32, 33, 36, 70, 84, 125, 222, 233, 261, 577, 578, 708, 727, 772

Zīnefer: b.353, 356, 359, 362, 369, 371, 372, 376, 377, 380, 382, 389, 394, 428, 430, 431, 434

